T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI
SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ AYDINLARININ GÖZÜNDE VATANDAŞLIK ANLAYIŞININ YANSIMALARI

ÇAĞRI SOLAK

Danışman : Prof. Dr. Sibel OĞUZ HAÇAT
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Fatıma Betül DEMİR EVCİMEN
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Serpil RECEPOĞLU

KASTAMONU-2026

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

Çağrı SOLAK

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ AYDINLARININ GÖZÜNDE VATANDAŞLIK ANLAYIŞININ YANSIMALARI

ÇAĞRI SOLAK

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI
SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİ BİLİM DALI
DANIŞMAN: PROF. DR. SİBEL OĞUZ HAÇAT

Bu araştırmada Erken Cumhuriyet Dönemi'nde eğitim alanında bulunmuş, aynı zamanda dönemin aydınları olarak görülen, Mustafa Sâtı Bey (Sâtı-el Husri), Nâfi Atuf Kansu, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Emrullah Efendi'nin vatandaşlık görüşlerinin karşılaştırmalı olarak ele alınması amaçlanmaktadır. Araştırmada vatandaşlık kavramı yalnız hukukî veya siyasal bir bağlılık olarak değil, vatan, eğitim, ahlak, millî kültür, vazife, seciye, irade ve toplumsal sorumluluk kavramlarıyla birlikte ele alınmıştır. Çalışma nitel araştırma yaklaşımına uygun olarak yürütülmüş; veriler doküman incelemesi yoluyla elde edilmiştir. İncelenen metinler içerik analizi çerçevesinde değerlendirilmiş, bulgular vatani boyut, eğitsel boyut ve ahlaki-manevi boyut olmak üzere üç ana tema altında sınıflandırılmıştır. Araştırma sonunda dört aydının vatandaşlığı yalnızca hukuki bir statü olarak tek boyutta ele almamış, vatandaşlığın çok boyutlu yapısı olduğunu ve vatandaşlığın anlatımı ile öğretimi konusunda başta eğitim olmak üzere, karakter, hitabet, millî sembollerin önem arz ettiğinıi vurguladıkları görülmüştür. Bu bağlamda Mustafa Sâtı Bey (Sâtı-el Husri)'de vatandaşlık anlayışı, daha çok vatan terbiyesi, seciye, aile muhabbeti, bayrak, kamu yararı ve vatan vazifeleriyle ilişkilendirilmiştir. Nafi Atuf Kansu'da vatandaşlık, cemiyet için yetişme, milli kültür, tarih bilinci ve seciye terbiyesi üzerinden şekillenmiştir. Hamdullah Suphi Tanrıöver'de vatandaşlık anlayışı milli kültür, ortak semboller, hitabet, memleket sadakati ve milli birlik kavramlarıyla öne çıkmıştır. Emrullah Efendi'de ise vatandaşlık; ilim, maarif, ahlak, vazife, irade, nefs terbiyesi ve öğretmen yetiştirme anlayışıyla ilişkilendirilen çok yönlü bir kavram olarak değerlendirilebilir.

ANAHTAR KELİMELER: Vatandaşlık, vatandaşlık eğitimi, Mustafa Sâtı Bey (Sât-el Husri), Nafi Atuf Kansu, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Emrullah Efendi.

Temmuz 2026, 165 Sayfa

ABSTRACT

MSC THESIS

REFLECTIONS OF THE CONCEPT OF CITIZENSHIP FROM PERSPECTIVE OF EARLY REPUBLICAN INTELLECTUALS

ÇAĞRI SOLAK

KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE
DEPARTMENT OF TURKISH AND SOCIAL SCIENCES EDUCATION
SOCIAL STUDIES EDUCATION
SUPERVISOR: PROF. DR. SİBEL OĞUZ HAÇAT

This research aims to comparatively examine the views on citizenship held by Mustafa Sâtı Bey (Sâtı-el Husri), Nâfi Atuf Kansu, Hamdullah Suphi Tanrıöver, and Emrullah Efendi, who were prominent figures in the field of education during the Early Republic period and considered intellectuals of the time. In this study, the concept of citizenship is considered not only as a legal or political affiliation, but also in conjunction with concepts such as homeland, education, morality, national culture, duty, character, will, and social responsibility. The study was conducted using a qualitative research approach and the data were obtained through document analysis. The examined texts were evaluated within the framework of content analysis, and the findings were classified under three main themes. These are the patriotic dimension, the educational dimension, and the moral-spiritual dimension. The research concludes that the four intellectuals did not view citizenship solely as a legal status in a single dimension, but rather emphasized its multifaceted nature and highlighted the importance of education, character, rhetoric, and national symbols in the explanation and teaching of citizenship. In this context, Mustafa Sâtı Bey (Sâtı-el Husri)'s understanding of citizenship is more closely associated with patriotism, character, family affection, the flag, public interest, and national duties. Nafi Atuf Kansu's understanding of citizenship is shaped by societal upbringing, national culture, historical awareness, and character development. Hamdullah Suphi Tanrıöver's understanding of citizenship is highlighted by national culture, shared symbols, oratory, loyalty to the homeland, and the concept of national unity. Emrullah Efendi's understanding of citizenship can be considered a multifaceted concept linked to knowledge, education, morality, duty, will, self-discipline, and teacher training.

KEYWORDS: Citizenship, citizenship education, Mustafa Sâtı Bey (Sâtı-el Husri), Nafi Atuf Kansu, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Emrulllah Efendi.

July 2026, 165 Page

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilgi, tecrübe ve yönlendirmeleriyle bana yol gösteren, akademik bakış açımı geliştirmeme katkı sağlayan kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Sibel OĞUZ HAÇAT'a en içten teşekkürlerimi sunarım. Kendisi zorlu sağlık sürecine rağmen ilgisini, desteğini ve rehberliğini benden esirgememiş olup bu çalışmanın ortaya çıkmasında yalnızca akademik anlamda değil, insani yönüyle de bana büyük bir güç vermiştir. Bu nedenle kendisine duyduğum minneti ifade etmek benim için ayrı bir anlam taşımaktadır. Hayatım boyunca maddi ve manevi desteklerini her zaman yanımda hissettiğim, bana güvenen, sabır gösteren ve bugünlere gelmemde en büyük desteği ve teşviki sağlayan, yürüdüğüm tüm yollarda pay sahibi olan sevgili aileme sabırları ve desteklerinden dolayı sonsuz teşekkür ederim. Onların varlığı, bu süreçte en büyük dayanağım olmuştur. Bu çalışmanın yoğun ve yorucu zamanlarında bana sabırla destek olan, moralimi yükselten, zorlandığım anlarda yanımda olduğunu hissettiren kıymetli yol arkadaşım Merve Gamze'ye de içtenlikle teşekkür ederim. Onun anlayışı, desteği ve inancı bu süreci daha güçlü bir şekilde tamamlamama katkı sağlamıştır. Çıkmış olduğum bu yolda bana her an inançları ile destek olan çıktığım yolun değerini bana hatırlatan kıymetli dostlarım, Mert Şimşek ve Ahmet Selim Balcı'ya da teşekkür ederim. Son olarak, bütün yorgunluklara, kaygılara ve zaman zaman yaşanan umutsuzluklara rağmen tüm sürecimdeki bu yoldan vazgeçmeyen kendime de teşekkür etmek isterim. Bu çalışma, yalnızca akademik bir emeğin değil; sabrın, kararlılığın ve inanmanında bir sonucudur.

Çağrı SOLAK

Kastamonu, 2026

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ ONAYI ..... **ii**
TAAHHÜTNAME ..... **iii**
ÖZET ..... **iv**
ABSTRACT ..... **v**
TEŞEKKÜR ..... **vi**
İÇİNDEKİLER ..... **vii**
TABLOLAR DİZİNİ ..... **x**
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ ..... **xi**
1. GİRİŞ **1**
1.1 Tezin Amacı 3
1.2 Tezin Önemi 4
1.3 Sınırlılıklar 5
1.4 Problem Durumu 5
2. KURAMSAL ÇERÇEVE **8**
2.1 Vatandaşlık Kavramı ve Gelişimi 8
2.2 Cumhuriyet Döneminde Vatandaşlık 9
2.3 Sosyal Bilgiler ve Vatandaşlık 13
2.4 Alanla İlgili Çalışmalar 19
2.5 Erken Cumhuriyet Dönemi Aydınları 21
2.5.1 Mustafa Sâtı Bey (Sâtı-el Husri) 21
2.5.1.1 Hayatı 21
2.5.1.2 Eğitim görüşü 25
2.5.1.3 Vatandaşlık görüşü 30
2.5.1.3.1 Vatandaşlık anlayışının vatani boyutu 31
2.5.1.3.2 Vatandaşlık anlayışının ahlaki ve manevi boyutu 33
2.5.2 Nâfi Atuf Kansu 36
2.5.2.1 Hayatı 36
2.5.2.2 Nafi Atuf Kansu'nun eğitim anlayışı 38
2.5.2.3 Nafi Atuf Kansu'nun vatandaşlık görüşü 42
2.5.2.3.1 Vatani boyutu 43
2.5.2.3.2 Vatandaşlık anlayışının ahlaki ve manevi boyutu 45
2.5.3 Hamdullah Suphi Tanrıöver 46
2.5.3.1 Hayatı 46
2.5.3.2 Eğitim anlayışı 49
2.5.3.3 Hamdullah Suphi Tanrıöver'in vatandaşlık görüşü 53
2.5.3.3.1 Vatani boyut 55
2.5.3.3.2 Eğitsel boyut 56
2.5.3.3.3 Bireysel ve toplumsal sorumluluk boyutu 58
2.5.3.3.4 Ahlaki ve manevi boyut 59
2.5.4 Emrullah Efendi 60
2.5.4.1 Hayatı 60
2.5.4.2 Emrullah Efendi'nin eğitim anlayışı 63
2.5.4.3 Emrullah Efendi'nin vatandaşlık görüşü 66
2.5.4.3.1 Vatani boyut 67

2.5.4.3.2 Eğitsel boyut 68
2.5.4.3.3 Ahlaki ve manevi boyut 69
3. YÖNTEM 73
3.1 Araştırmanın Modeli 73
3.2 Araştırma Verilerinin Kaynakları / İncelenen Dokümanlar 73
3.3 Veri Toplama Araçları 75
3.4 Verilerin toplanması 76
3.5 Verilerin Analizi 77
3.6 Geçerlik ve Güvenirlik 79
4. ARAŞTIRMA BULGULARI 81
4.1 M. Sâtı Bey'in Vatandaşlık Anlayışına İlişkin Bulgular 81
4.1.1 M. Sâtı Bey'in Vatandaşlık Anlayışının Vatani Boyutuna İlişkin Bulgular 82
4.1.2 M. Sâtı Bey'in Vatandaşlık Anlayışının Eğitsel Boyutuna İlişkin Bulgular 84
4.1.3 M. Sâtı Bey'in Vatandaşlık Anlayışının Ahlaki ve Manevi Boyutuna İlişkin Bulgular 87
4.1.4 M. Sâtı Bey'in Vatandaşlık Anlayışına İlişkin Genel Değerlendirme 91
4.2 Emrullah Efendi'nin Vatandaşlık Anlayışına İlişkin Bulgular 92
4.2.1 Emrullah Efendi'nin Vatandaşlık Anlayışının Vatani Boyutuna İlişkin Bulgular 94
4.2.2 Emrullah Efendi'nin Vatandaşlık Anlayışında Eğitsel Boyuta İlişkin Bulgular 97
4.2.3 Emrullah Efendi'nin Vatandaşlık Anlayışında Ahlaki ve Manevi Boyuta İlişkin Bulgular 100
4.2.4 Emrullah Efendi'nin Vatandaşlık Anlayışına İlişkin Genel Değerlendirme 103
4.3 Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Vatandaşlık Anlayışına İlişkin Bulgular 105
4.3.1 Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Vatandaşlık Anlayışında Vatani Boyuta İlişkin Bulgular 106
4.3.2 Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Vatandaşlık Anlayışında Eğitsel Boyuta İlişkin Bulgular 109
4.3.3 Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Vatandaşlık Anlayışında Ahlaki ve Manevi Boyuta İlişkin Bulgular 113
4.3.4 Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Vatandaşlık Anlayışına İlişkin Genel Değerlendirme 117
4.4 Nafi Atuf Kansu'nun Vatandaşlık Anlayışına İlişkin Bulgular 118
4.4.1 Nafi Atuf Kansu'da Vatani Boyuta İlişkin Bulgular 120
4.4.2 Nafi Atuf Kansu'nun Vatandaşlık Anlayışında Eğitsel Boyuta İlişkin Bulgular 123
4.4.3 Nafi Atuf Kansu'da Ahlaki ve Manevi Boyuta İlişkin Bulgular 126
4.4.4 Nafi Atuf Kansu'nun Vatandaşlık Anlayışına İlişkin Genel Değerlendirme 130
4.5 Aydınların Vatandaşlık Anlayışları Arasındaki Benzerlikler ve Farklılıklar 131
4.5.1 Vatani Boyuta İlişkin Değerlendirme 135
4.5.2 Eğitsel Boyuta İlişkin Değerlendirmeler 137

4.5.3 Ahlaki ve Manevi Boyuta İlişkin Genel Değerlendirme 139
4.5.4 Dönemsel Bağlam ve Görevlerin Vatandaşlık Anlayışına Etkisine İlişkin Bulgular 144
4.6 Vatandaşlık Anlayışlarının Günümüz Vatandaşlık Eğitimi Açısından Önemi 148
5. SONUÇ VE ÖNERİLER 153
5.1 Sonuç 153
5.2 Öneriler 156
5.2.1 Öğretmen Yetiştiren Kurumlara Yönelik Öneriler 156
5.2.2 Milli Eğitim Bakanlığı ve Okullara Yönelik Öneriler 157
5.2.3 Gelecekte Yapılacak Araştırmalara Yönelik Öneriler 157
KAYNAKLAR 159
EKLER 164
EK A Araştırmada Kullanılan Veri Kayıt Formuna İlişkin Örnek Tablo 165

TABLOLAR DİZİNİ

Sayfa

Tablo 2.1 Mustafa Satı Bey'in eserleri 24
Tablo 2.2 Nafi Atuf Kansu'nun eserleri..... 38
Tablo 2.3 Hamdullah Suphi Tanrıöver'in eserleri 49
Tablo 2.4 Emrullah Efendi'nin eserleri..... 63
Tablo 3.1 Araştırmada Kullanılan Birincil Dokümanlar ve Kullanım Amaçları..... 75
Tablo 3.2 İçerik analizi sonucunda elde edilen bulgular..... 79
Tablo 4.1 M. Sâtı Bey'in Vatandaşlık Anlayışına İlişkin Tema ve Bulgular..... 82
Tablo 4.2 Emrullah Efendi'nin vatandaşlık anlayışına ilişkin bulgular..... 93
Tablo 4.3 Hamdullah Suphi Tanrıöver'in vatandaşlık anlayışına ilişkin bulgular..... 105
Tablo 4.4 Nafi Atuf Kansu'nun vatandaşlık anlayışına ilişkin bulgular..... 119
Tablo 4.5 Yazarların vatandaşlık anlayışına ilişkin karşılaştırmalı bulgular..... 133
Tablo 4.6 Vatani boyuta ilişkin karılaştırmalı bulgular 136
Tablo 4.7 Eğitsel boyuta ilişkin karşılaştırmalı bulgular 138
Tablo 4.8 Ahlaki ve manevi boyuta ilişkin görüşlerinin karşılaştırılması 141
Tablo 4.9 Dönemsel bağlamlara ilişkin karşılaştırmalı bulgular 146
Tablo 4.10 Günümüz vatandaşlık eğitimi açısından karşılaştırmalı bulgular..... 150

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar

C.	**:** Cilt
CHP	**:** Cumhuriyet Halk Partisi
Ed.	**:** Editör
Haz.	**:** Hazırlayan
MEB	**:** Milli Eğitim Bakanlığı
S.	**:** Sayfa
TBMM	**:** Türkiye Büyük Millet Meclisi
TED	**:** Türkiye Eğitim Derneği
TTKB	**:** Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı
APA	**:** American Psychological Association

1. GİRİŞ

Bir toplumun oluşmasındaki temel esas bireylerdir. İnsanlığın ilk safhasından itibaren hem kendisinin hem de çevresini etkileyen ve çevreleyen yaşam koşullarını keşfetmeye başladıkça bir arada yaşamın koşullarında da gelişim meydana gelmiştir. Toplumları toplum haline getiren, kültür, din, gelenekler, zamanla toplumsal kuralları oluşturmuştur. Toplumsal kuralların temelinde de bireyler en önemli mekanizmadır. Tarihsel süreç içerisinde yaşanan kırılmalar, birey ile toplum arasındaki bu bağı "vatandaşlık" kavramı üzerinden yeniden şekillendirmiş ve bu kavrama her dönem farklı anlamlar yüklemiştir. Söz gelimi Antik Yunan polislerinde siyasal yaşama katılım ile birlikte ortak karar süreçlerinde etkin olmayı ifade ederken; Roma İmparatorluğu döneminde hukukî bir statüye dönüşerek bireylerin devlet karşısındaki hak ve sorumluluklarını belirleyen bir kimlik haline gelmiştir (Marshall, 1950). Orta Çağ'da feodal yapılar ve dinsel otoriteler nedeniyle vatandaşlık kavramı zayıflamaya başlarken, 18. yüzyılda dünyada gelişim gösteren, Fransız ihtilali ve Amerikan devrimi gibi olayların da etkisiyle modern anlamda vatandaşlığın temelleri atılmıştır (Heater, 2004).

Türkiye'de vatandaşlık kavramının şekillenmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine kadar uzanmaktadır. Osmanlı'da ilk demokratikleşme adımlarından biri olan Meşrutiyet'in ilanı ve daha sonrasında da II. Meşrutiyet'in yeniden gündeme gelerek kabul edilmesi, Tanzimat ve Islahat Fermanları, devletin tebaasının haklarını tanıma çabası açısından bir dönüm noktası olarak görülebilir. 1876 Kanun-i Esasi ile birlikte Osmanlı tebaası, "Osmanlı Vatandaşlığı" çatısı altında eşit bir statüde tanımlanmaya çalışılmıştır (Ortaylı, 2005). Esasen Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla filizlenen, Kanun-i Esasi ve Meşrutiyet deneyimleriyle de somut birer adıma dönüşen bu süreç, geleneksel "tebaa" anlayışından hakları olan modern bir kimliğe geçiş çabasının ilk dönüm noktalarıdır. Ancak bu girişimler, çok uluslu yapının çözülmesiyle birlikte sınırlı bir eki yaratmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yüzyıllar boyunca farklı etnik, dini ve kültürel toplulukları bir arada tutan yapısından, ulus-devlet modeline dayalı bir Cumhuriyet'e geçiş, birey-devlet ilişkilerini yeniden tanımlamayı zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda, vatandaşlık kavramı Cumhuriyet'in ilk

yıllarında hem siyasal hem de toplumsal açıdan üzerinde en çok durulan meselelerden biri olmuştur.

Türk tarihinde de Cumhuriyet'in kuruluş süreci, yalnızca siyasal bir devrin değil, aynı zamanda toplumsal, kültürel ve zihinsel bir dönüşümün başlangıcı olarak değerlendirilmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında vatandaşlık, yalnızca birey ile devlet arasındaki ilişki biçimini değil, aynı zamanda ulusal kimliğin inşası ve toplumsal bir bütünleşmenin adımlarını atma amacını taşımıştır. Bu dönemde gerçekleşen, eğitim politikaları atılmak istenen adımların en büyük destekçisi olmuştur. Tevhid-i Tedrisat Kanunu (1924) ile eğitimde birlik açısından büyük adımlar atılmışken, Harf İnkılabı (1928) ile yeni bir kültürel kimlik inşası hedeflenmiş, Millet Mektepleri ve Halkevleri aracılığıyla vatandaşlık bilincini toplum içinde yaygınlaştırılması amaçlanmıştır (Akyüz, 2018). Dolayısıyla erken Cumhuriyet Dönemi'nde vatandaşlık, bir yandan hukukî bir kimlik, diğer yandan toplumsal bir proje olarak görülmüştür.

Erken Cumhuriyet ideolojisinin toplumsal tabana yayılmasında ve kuramsal çerçevenin çizilmesinde dönemin entelektüel hafızasını oluşturan aydınların rolü yadsınamaz bir gerçektir. Bu dönemde vatandaşlık algısı üzerine bazı aydınların da etkisi büyük olmuştur. Satı Bey, Emrullah Efendi, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Nafi Atuf Kansu gibi isimler, eserlerinde yalnızca kültür, tarih ve eğitim politikalarını tartışmamış aynı zamanda iyi vatandaş idealinin nasıl olması gerektiğine dair fikirler ortaya koymuşlardır. Bu noktada her aydın kendi düşünsel birikiminde görüşler ortaya koyarak dönemsel sorumluluklarına göre kavrama farklı bir derinlik kazandırmışlarıdır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu anlayış, en temel ve yoğun biçimde eğitim politikaları çerçevesinde ele alınarak topluma kazandırılmaya çalışılmıştır. Zira dönemin eğitimcilerinin ve yöneticilerini bakış açıları incelendiğinde de onlar için eğitimin, "iyi vatandaş" yetiştirme anlamına geldiği görülmektedir. Satı Bey'in eğitim anlayışında vatandaşlık, bireyin toplumsal sorunlarıyla ilgilenme sorumluluğunu alabilme bilinciyle yetiştirilmesi gerektiğini öne sürerken; Emrullah Efendi'nin "Tevhid-i Tedrisat" düşüncesi vatandaşlık bilincinin ortak bir eğitim çatısı altında geliştirilmesini amaçlamaktadır (Kodaman, 1991). Hamdullah Suphi Tanrıöver'in hitabetlerinde vatandaşlık, millî kimlik, aitlik ve bağlılık değerlerinin bütünleşmiş bir

yapısı olarak öne çıkarken; Nafi Atuf Kansu, yazılarında toplumsal dayanışma ve yurttaşlık sorumluluklarını eğitim perspektifinden değerlendirmiştir (Toprak, 2017). Bunların getirisi ile birlikte Cumhuriyet Dönemi'nde vatandaşlık kavramı, siyasîsöylemlerde, eğitim müfredatlarında, ders kitaplarında, aydınların görüşünde, yazılan eserlerde, kültürel faaliyetlerde, hukuk düzeni vb. pek çok alanda yeni bir içerikle ele alınmıştır.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan Tevhid-i Tedrisat kanunu ve Türk Medeni Kanunu da vatandaşlık kavramındaki gelişimleri daha somut hale getiren olaylar olarak görülebilir. Vatandaşlık kavramı, aynı zamanda dönemin siyasal ideolojisi ile de mutlak ilgiye sahiptir. Ulus-devletin temeli, ortak bir dil, tarih ve kültür bilinci üzerine kuruludur. Vatandaşlığın, ortak değerler üzerindeki etkisini toplum üzerinde artışı da dönemin şartlarına bağlı kalarak oluşturulmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında makbul vatandaş tanımı, devletin hedeflediği toplumsal dönüşüm kilidinin bir anahtarı olarak görülmüş; bu tanımın içeriği ise büyük oranda aydınların eserleri, söylemleri, nutukları ve yönlendirmeleri ile mümkün olmuştur. Nitekim, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde aydınların vatandaşlık konusundaki görüşlerini incelemek, yalnızca bir kavramın tarihsel süreci ve değişimini incelemek değil aynı zamanda Türkiye'nin modernleşme serüvenini, toplumsal mühendislik projelerini ve eğitim politikalarının toplum üzerindeki etkileri ile birlikte toplumdaki vatandaşlık algısının temel dayanaklarını kavrayabilmek açısından da önem arz etmektedir. Bu çalışmanın giriş bölümünde öncelikle vatandaşlık kavramının tarihsel gelişimi ve Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında bu kavrama yüklenen anlamlar ele alınacaktır. Ardından incelenecek aydınların düşünsel arka planı, yaşadıkları dönemin toplumsal koşullarıyla birlikte değerlendirilecek; nihayetinde çalışmanın amacı, önemi ve temel sorunları ortaya konulacaktır.

1.1 Tezin Amacı

Bu tezin temel amacı, Erken Cumhuriyet Dönemi aydınlarının eserleri ve düşünceleri ışığında vatandaşlık anlayışını ortaya koymak ve bu anlayışın dönemin siyasal, toplumsal ve kültürel açıdan nasıl şekillendiğini incelemektir. Çalışmada özellikle, Satı Bey, Emrullah Efendi, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Nafi Atuf Kansu gibi

dönemin önde gelen aydınlarının yazıları, eserleri, nutuk ve söylemleri analiz edilniştir. Bu bağlamda aydınların vatandaşlık algısına bakış açıları, yükledikleri anlamlar incelenerek birbirlerine benzer ve farklılıkların bulunup bulunmadığı gibi durumlar tespit edilecektir. Ayrıca bu anlayışların Cumhuriyet'in kuruluş yıllarındaki eğitim politikaları, ulus-devlet inşası ve toplumsal dönüşüm süreçleri ile nasıl bir ilişki kurduğu değerlendirilecektir.

1.2 Tezin Önemi

Bu araştırma, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde önde gelen aydınlardan Mustafa Satı-el Husri, Emrullah Efendi, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Nafi Atuf Kansu'nun vatandaşlık anlayışlarını bütüncül ve karşılaştırmalı bir bakış açısıyla incelenmesi bakımından önem taşımaktadır. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu değişim dönemi olan II. Meşrutiyet ile Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki dönüşümün getirileri ile geliştirilen vatandaşlık anlayışının, yalnızca bireylerin devlet karşısındaki hukukî statülerini değil, aynı zamanda toplumsal sorumluluklarını, hak ve ödevlerini de belirlemiş olduğu bir dönemdir. Bu dönemde aydınların ortaya koyduğu düşünceler hem eğitim politikalarının şekillenmesinde hem de ulusal kimliğin inşasında belirleyici bir rol oynamıştır. Bu sebeple söz konusu aydınların vatandaşlığa ilişkin görüşlerinin incelenmesi, Türkiye'de vatandaşlık eğitiminin tarihsel temellerinin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Literatür incelendiğinde, aratırmaya konu olan düşünürlerin ferdî olarak eğitim anlayışları veya hayatları üzerine çeşitli araştırmaların bulunduğu görülmektedir. Bununla birlikte incelemeye konu olan dört aydının vatandaşlık anlayışlarını bir arada ele alan, benzer ve farklı yönlerini karşılaşırmalı olarak ele alan ve bu görüşleri Erken Cumhuriyet Dönemi vatandaşlık anlayışı çerçevesinde değerlendiren çalışmaların sınırlı olduğu dikkat çekmektedir. Bu araştırma literatürdeki söz konusu boşluğu özgün bir biçimde doldurmayı hedeflemektedir. Araştırmanın bir diğer katkısı ise elde edilen bulguların öğretmen yetiştirme süreçlerinde, sosyal bilgiler öğretimi alanında, vatandaşlık eğitimi kapsamında yürütülen derslerde ve öğretim programlarının değerlendirilmesinde yararlanılabilecek bir başvuru kaynağı niteliği taşımasıdır. Ulaşılan sonuçların, vatandaşlık eğitiminin tarihsel temellerini ortaya koyması bakımından bir perspektif sağlayarak öğretmen ve öğretmen adayları için günümüz vatandaşlık eğitimi

tartışmalarına yeni bir pencereden bakabilme imkânı sunacaktır. Günümüzde küreselleşme, uluslararası göç hareketleri, dijitalleşme, toplumsal çeşitliilik ve demokratik katılım gibi gelişmeler vatandaşlık kavramının her dönem için değiime ve dönüşüme uğrayabileceğini göstermekedir. Bu araştırma, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde görülen vatandaşlık anlayışını tarihsel bağlam içinde inceleyerek günümüzde yürütülen vatandaşlık eğitimi tartışmalarına tarihsel bir perspektif sunmakta ve geçmişte geliştirilen fikirlerin günümüz eğitim politikaları ile vatandaşlık uygulamalarının değerlendirilmesine katkı sağlayabilecek bir zemin oluşturmaktadır. Böylece geçmişte üretilen fikirlerin, günümüz toplumsal yapısına ve eğitim sistemine yansımaları değerlendirilebilecektir.

1.3 Sınırlılıklar

Bu araştırma, Erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki aydınlarından, Satı Bey, Emrullah Efendi, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Nafi Atuf Kansu'nun eserlerinin incelenmesi ile sınırlıdır. Araştırmada ulaşılan bulgular, yalnızca bu aydınların vatandaşlık anlayışlarını yansıtmaktadır. Araştırmada incelenen aydınlar, eğitim, düşünce ve kültür hayatına yön vermeleri, Erken Cumhuriyet Dönemi'nin vatandaşlık anlayışlarının oluşumunda etkili fikirler ortaya koymaları, eserlerine ulaşılabilir olması ve vatandaşlık, eğitim, ahlak kavramları yönünden zengin veri sunması ölçütleri dikkate alınmıştır. Ayrıca araştırmada doküman inceleme yöntemi kullanılacağından, öncelikli olarak aydınların birincil kaynakları olan kitapları, makaleleri, dönemin gazete yazıları, söylev ve nutukları ve yayımlanmış eserleriyle, daha sonra haklarında ulaşılan veriler olan ikincil kaynaklarla sınırlı olacaktır.

1.4 Problem Durumu

Cumhuriyet'in kuruluş yılları yeni bir ulus-devletin inşa süreci olarak vatandaşlık kavramının yeniden tanımlandığı bir dönemdir. Rejimin değişikliği ile birlikte, Osmanlı Devleti'nden, Cumhuriyet'e miras kalan çok uluslu kozmopolit bir toplum yapısının yerini, homojen ve ulusal bilinci yüksek bir toplum inşası hedeflenmiştir. Bu süreçte aydınların görüşleri hem eğitim politikalarının şekillenmesinde hem de vatandaşlık bilincinin toplumda yerleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ancak

mevcut literatür incelendiğinde, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde vatandaşlık üzerine yapılan bazı çalışmalar görülmektedir. Örneğin, Ayşe Afet İnan'ın Yurt Bilgisi ders notlarının büyük bölümünü oluşturduğu M. Kemal Atatürk tarafından kaleme alınan *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* (1930) adlı çalışma, doğrudan vatandaşlık eğitimine yönelik ilk metinlerden biri olarak öne çıkmıştır. Ancak bu çalışma, Erken Cumhuriyet Döemi'ne ait aydınların görüşlerine veya karşılaştırmalı analizi sunmamaktadır. Altındağ (2013), *Tek Parti Döneminde (1924-1946) İlkokullarda Vatandaşlık Eğitimi* adlı yüksek lisans tezinde, dönemin vatandaşlık anlayışının ilköğretim programlarına yansımalarını incelemiştir. Bununla birlikte araştırma, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde vatandaşlık düşüncesinin oluşumunda etkili olan M. Sâtı Bey (Sâtı-el Husri), Emrullah Efendi, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Nafi Atuf Kansu gibi aydınların vatandaşlık anlayışlarını karşılaştırmalı olarak ele almamaktadır. Bu yönüyle çalışma, vatandaşlık eğitiminin program boyutunu açıklarken dönemin fikir dünyasının karşılaştırmalı analizine yer vermemektedir. Karaduman ve Şimşek (2023) ise II. Meşrutiyet Dönemi'nden günümüze Türkiye'de vatandaşlık eğitiminin tarihsel gelişimini eğitim politikaları, öğretim programları ve vatandaşlık anlayışındaki değişimler çerçevesinde ele almışlardır. Dolayısıyla vatandaşlık eğitiminin fikrî kaynakları ile uygulamaya yansımaları arasındaki ilişki ayrıntılı biçimde ortaya konulamamaktadır. Bununla birlikte, dönemin önde gelen eğitimci ve aydınlarının vatandaşlık kavramına ilişkin yaklaşımlarını karşılaştırmalı bir perspektifle inceleyen çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu durum, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde şekillenen vatandaşlık anlayışının düşünsel ve eğitsel temellerinin bütüncül bir çerçevede değerlendirilmesini güçleştirmektedir.

Mevcut literatürdeki bu boşluk, erken Cumhuriyet yurttaşlık idealinin arkasındaki çok sesli entelektüel arka planı bütüncül bir biçimde okumayı zorlaştırmaktadır. Bu çalışma, bahsi geçen teorik açığı kapatmak amacıyla M. Sâtı Bey (Sâtı-el Husri), Emrullah Efendi, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Nafi Atuf Kansu'nun eserlerinde vatandaşlık kavramına yükledikleri anlamlar incelenmekte; böylece erken Cumhuriyet dönemi vatandaşlık anlayışının düşünsel temellerinin ortaya konulmasını amaçlamaktadır.

Problem Cümlesi: Erken Cumhuriyet Döneminin önde gelen aydınlarının vatandaşlık anlayışlarının eğitim, milliyet, ahlak ve toplumsal sorumluluk eksenindeki yansımalarının nasıl şekillendiği, bu yaklaşımların hangi ortak ve farklı özellikler taşıdığı ve günümüz vatandaşlık eğitimi açısından nasıl anlamlandırılabileceğinin ortaya konulmasıdır. Bu bağlamda aşağıdaki alt problemlere yanıt aranmıştır.

Alt Problemler:

1. Erken Cumhuriyet Dönemi aydınlarından M. Sâtı Bey (Sâtı-el Husri)'in vatandaşlık anlayışı hangi temel kavramlar ve temalar etrafında şekillenmişir?

2. Erken Cumhuriyet Dönemi aydınlarından Emrullah Efendi'nin vatandaşlık anlayışı hangi temel kavramlar ve temalar etrafında şekillenmişir?

3. Erken Cumhuriyet Dönemi aydınlarından Hamdullah Suphi Tanrıöver'in vatandaşlık anlayışı hangi temel kavramlar ve temalar etrafında şekillenmişir?

4. Erken Cumhuriyet Dönemi aydınlarından Nafi Atuf Kansu'nun vatandaşlık anlayışı hangi temel kavramlar ve temalar etrafında şekillenmişir?

5. M. Sâtı Bey (Sâtı-el Husri), Emrullah Efendi, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Nafi Atuf Kansu'nun vatandaşlık anlayışları; eğitim, vatan, milliyet, ahlak, hak, sorumluluk ve toplumsal aidiyet gibi temalar açısından hangi ortaklıkları ve farklılıkları göstermektedir?

6. İncelenen aydınların vatandaşlık anlayışları günümüz vatandaşlık eğitimine; öğretim programlarının geliştirilmesi, öğretmen yetiştirme süreçleri ve demokratik vatandaşlık becerilerinin kazandırılması açısından hangi katkıları sunmaktadır?

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1 Vatandaşlık Kavramı ve Gelişimi

Vatandaşlık bireyin belirli bir devlete hukuki bağ ile bağlı olmasının ötesinde, toplumsal yaşam içerisindeki konumunu, sahip olduğu hak ve sorumlulukları, siyasal sisteme katılımını ve ortak değerlere bağlılığını ifade eden çok boyutlu bir kavramdır. Tarih boyunca farklı toplumların siyasal, sosyal ve kültürel yapılarındaki değişimlere bağlı olarak farklı anlamlar kazanan vatandaşlık, günümüzde yalnızca hukuki bir statü olarak değil; bireyin demokratik yaşam içerisindeki rolünü, toplumsal aidiyetini ve kamusal sorumluluklarını da kapsayan geniş bir çerçevede değerlendirilmektedir. Vatandaşlık kavramının tarihsel gelişimi incelendiğinde, kavramın ilk örneklerinin Antik Yunan şehir devletlerine kadar uzandığı görülmektedir. Bu dönemde vatandaşlık, belirli bir topluluğun üyesi olmayı ve yönetime katılabilme hakkını belirli şartlarla ifade ederken, zaman içerisinde Roma vatandaşlığı ile birlikte hukuki bir statü niteliği kazanmıştır. Modern devlet anlayışının gelişmesiyle birlikte ise vatandaşlık yalnızca devlet ile birey arasındaki hukuki ilişkiyi açıklayan bir kavram olmaktan çıkmış; bireyin temel hak ve özgürlükleri, siyasal katılımı ve toplumsal sorumluluklarını da kapsayan dinamik bir yapıya dönüşmüştür.

Modern vatandaşlık anlayışında kişilerin sahip olduğu haklar önemli bir yer tutmaktadır Marshall (1950). Vatandaşlığın gelişimini sivil, siyasal ve sosyal haklar çerçevesinde ele almakta ve bu hakların tarihsel süreç içerisinde birbirini tamamlayarak geliştiğini belirtmektedir. Buna göre sivil haklar bireyin kişi özgürlüğü, düşünce özgürlüğü ve hukuk önünde eşitlik gibi temel güvencelerini ifade ederken; siyasal haklar bireyin yönetime katılma, seçme ve seçilme gibi demokratik süreçlerde yer almasını sağlamaktadır. Sosyal haklar ise bireyin eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi temel hizmetlerden yararlanabilmesini kapsamakta ve vatandaşlığın yalnızca hukuki değil, aynı zamanda sosyal yönünü de ortaya koymaktadır (Marshall, 2006). Bununla birlikte günümüzde vatandaşlık sadece haklara sahip olmakla nitelendirilemez. Sahip olunan hakların yanında toplumsal, kültürel bir gelişim, bireyin topluma ve devlete karşı sorumluluklarını yerine getirmesi, ortak yaşam

kurallarına uyması, toplumsal dayanışmaya katkı sağlaması ve kamusal yaşama etkin biçimde katılması da vatandaşlığın yapı taşını oluşturmaktadır. Bu yapısıyla vatandaşlık pasifize edilmiş bir kavram olarak görülmekten ziyade demokratik toplumun işleyişine katkı sunabilen aktif bir kavram olarak görülmelidir. Dolayısıyla vatandaşlık anlayışı, bireyin yalnızca sahip olduğu haklarla değil, aynı zamanda üstlendiği sorumluluklar ve sergilediği toplumsal tutumlarla da anlam kazanmaktadır (Heater, 2004).

Türkiye'de vatandaşlık anlayışı ve vatandaşlık eğitimi, toplumsal ve siyasal değişimlere bağlı olarak farklı dönemlerde farklı özellikler göstermiştir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte vatandaşlık, yeni devletin temel değerlerini benimseyen, millî birlik ve beraberlik bilincine sahip, haklarının farkında olan ve sorumluluklarını yerine getiren bireylerin yetiştirilmesini hedefleyen bir anlayış doğrultusunda şekillenmiştir. Bu süreçte eğitim, vatandaşlık bilincinin oluşturulmasında temel araçlardan biri olarak görülmüş; öğretim programları aracılığıyla ortak değerlerin yeni nesillere kazandırılması amaçlanmıştır (Şimşek ve Karaduman, 2023).

Sonuç olarak vatandaşlık kavramı; hukuki statü, temel haklar, demokratik katılım, toplumsal sorumluluk, aidiyet ve ortak değerler gibi birbirini tamamlayan unsurlardan oluşan çok yönlü bir yapıya sahiptir. Bu araştırmada vatandaşlık kavramı da yalnızca hukuki veya siyasal bir statü olarak değil; bireyin toplum, devlet ve eğitim arasındaki ilişkilerini şekillendiren çok boyutlu bir olgu olarak ele alınmıştır.

2.2 Cumhuriyet Döneminde Vatandaşlık

Millî Mücadele yıllarında özellikle, Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde yürütülen ideolojik yeniden yapılanma, vatandaşlığın içinde bulunduğu kalıbı değiştirmiş, yenilemiştir. Vatandaşlık artık bireylerin devlet otoritesine pasif bağlılığı olarak değil, ulusal egemenliğe dayalı aktif bir yurttaşlık biçiminde ele alınmıştır. Bu yeni vatandaşlık anlayışı, halkın kısıtlı söz sahibi olduğu dönemi sonlandırıp, halkın daha aktif bir rol oynadığı dönemin zeminini hazır hale getirmiştir. Buna bağlı olarak, halk

sadece yönetilen değil, aynı zamanda yönetime katılan, sorumluluk üstlenen bireylerden oluşacaktı (Tunaya, 2016).

Cumhuriyet'in ilanı sonrasında özellikle 29 Ekim 1923 tarihinden itibaren Türkiye'de vatandaşlık kavramı, siyasal ve toplumsal yaşamın merkezî bir unsuru haline gelmiş; birey ile devlet arasındaki ilişki yeni bir ideolojik çerçeve içine yeniden tanımlanmıştır. Vatandaşlık, sorgulamadan uzak, belirli bir statünün tekdüze bağlılığı olmaktan çıkıp toplumun devlete karşı sorumluluğunu bilerek çok yönlü bir aktif kavram halini almaya başlamıştır. Cumhuriyet'in ilanı, Türkiye'de devlet- ulus ilişkisinde yeni bir revizeyle var olandan farklı bir döneme geçildiğini göstermektedir. Rejim, Osmanlı'dan tevarüs eden geleneksel "tebaa" kalıplarını kırarak, hukukî düzlemde eşit yurttaşlık zeminine dayanan modern bir toplum tasarımı inşa etmeyi amaca matuf kılmıştır. Osmanlı'nın tebaa anlayışından farklı olarak Cumhuriyet, eşit yurttaşlık temeli esas alınan bir toplumun temellerini atmak amaçlanmıştır (Kadıoğlu, 1999). Bu dönemde vatandaşlık tekdüze bir bakış açısına hizmet eder biçimde görülmemiş, yalnızca bir hukukî statü ile değil aynı zamanda ulus-devlet anlayışındaki gelişimin modernleşmesinde etkili olduğu görülmüştür (Keyman, 2007). Cumhuriyet rejimiyle birlikte, dini ve cemaat temelli vatandaşlık, ulus temelli bir aidiyet anlayışına dönüşmüştür. Bu dönüşüme etkili olan en önemli olaylardan birisi de Millî Mücadele'nin yarattığı ulusal birlik duygusudur (Berkes, 1978).

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte yapılan devrimler, vatandaşlık bilincinin toplumsal tabanda yerleşmesine önemli bir referans olmuştur. Özellikle laiklik ilkesinin benimsenmesi, vatandaşlığın alışılagelen dinsel aidiyetten bağımsızlaşmasına ışık tutarak vatandaşlığın hukukî eşitlik temelinde tanımlanmasını sağladı. Söz konusu yaklaşımla, 1924 Anayasası, vatandaşlığı, "*Türkiye Cumhuriyeti'ne vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür."* ifadesiyle modern bir kimlik çerçevesine yerleştirdi (TBMM, 1924).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında görülen vatandaşlık anlayışı, "iyi yurttaş" tipinin yetiştirilmesi hedefiyle, eğitim politikaları aracılığıyla toplumun yaşantısına yerleştirilmek istenmiştir. Vatandaş, Cumhuriyeti tanıyan, Cumhuriyet'in değerlerine bağlı, millî kimliğini benimseyen ve koruyan, çalışkan, üretken birey olarak

tanımlanmıştır (İnsel, 1990). Ahmet İnsel'in *Türkiye Toplumunun Bunalımı* adlı eserinde, Cumhuriyet'in modernleşme sürecinde vatandaşlık kavramının ideolojik bir araç haline geldiği, devletin yurttaş üzerindeki dönüştürücü gücünün özellikle eğitim yoluyla kurumsallaştığı belirtilmektedir. (İnsel, 1990)

Kurtuluş Savaşı sonrasında yapılan eğitim reformları, vatandaşlık bilincinin güçlendirilmesi, vatandaşlığın yeni bakış açılarıyla kabul edilmesi gibi gayeleri gerçekleştirmede oldukça değer sahibi olmuştur. 1924 ve 1926 ilkokul programlarında vatandaşlık, ahlak ve yurt bilgisi dersleriyle iç içe alınmış bireylerin hem ulusal hem de toplumsal sorumluluk bilinciyle yetiştirilmesi hedeflenmiştir (Şimşek ve Karaduman, 2023).

Bu dönemde vatandaşlık anlayışı, aynı zamanda bağımsızlık ve çağdaşlaşma ideali ile iç içe geçmiştir. Sevr Antlaşması'nın ağır hükümleri ve yarattığı bölünmüşlük ortamına karşı ulus-devlet bilinci, Türk vatandaşının devlete ve millete bağlılığını ön plana çıkarmıştır (Toprak, 2017). Atatürk'ün "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir." ilkesi ise bu sürecin hem siyasî hem de toplumsal dayanaklarından biri olmuştur (Atatürk, 2001). Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde yaşanılan zorluklar, aydın kesimde yaşanan kayıplar ve kurtuluş mücadelesi sonrası ülkede kalan nüfusun çağdaş eğitimden uzak bir halde olmaları, çağın gerekliliklerine uyan ve kendi sorumluluk, görev ve ödevlerinden haberdar vatandaş yetiştirilmesini sekteye uğratmıştır. Tükenmişlik ve vatandaşlık bilincinden uzak düşmeye başlayan halka, eğitim politikaları ile vatandaşlık anlayışının aşılanması düşünülmüştür. Eğitim politikaları aracılığıyla, çağın gerekliliğine uygun vatandaşlık ideali genç nesillere aktarılmaya çalışılmıştır. Özellikle Halk Evleri ve Köy Enstitüleri gibi kurumlar, Cumhuriyet'in vatandaşlık anlayışını sahaya yansıtan en önemli araçlar olmuştur. Bu kurumların kurulması neticesiyle yalnızca okuryazarlık oranı artırılmamış; aynı zamanda toplumu ortak değerler etrafında toplayıp kenetleme gayesinde de adım atılmıştır (Akyüz, 2018). Köy Enstitülerinin açılması aydın Türkiye Cumhuriyeti'ne layık olabilen çağdaş vatandaşla yetiştirme yolundaki önemli bir adımdır. Bu adım 1940'lı yıllarda resmileşerek, tek tip insan yetiştirmek yerine çok yönlü, bilinçli, ülkenin coğrafi koşullarına, konumuna hakîm ve bu hakimiyete uygun şekilde davranan vatandaşlar yetiştirilmiştir (Keskin, 2020). Bu dönemde ezbere dayalı bilgiyi yalnızca bilen

vatandaşlar değil, öğrenilen bilgiyi pratiğe dökebilen, anlık çözüm üreten ve karşılaşabileceği zorluklara çözüm üretebilen vatandaşlar yetiştirmek amaçlanmıştır. Köy Enstitülerinin ülkemizdeki faaliyetleri sona ermiş olsa da bu kurumda eğitim görmüş olan veya öğretmenlik yapmış olan nesiller günümüzün vatandaşlığında da ayırt edilebilecek şekilde bilince sahiplerdir.

Atatürk dönemi eğitim politikalarına da bakıldığında bu yaklaşımların desteklendiği görülmektedir. Aynı zamanda eğitim yoluyla, iyi vatandaş yetiştirme anlayışı, dönemin aydınlarınca da desteklenmiştir. II. Meşrutiyet sonrasında eğitim alanında, yenileşme tartışmaları, aydınlar tarafından ele alınmış; bu tartışmalar farklı bakış açılarını ortaya çıkararak Cumhuriyet döneminde daha somut hale gelmesine sebep olmuştur. II. Meşrutiyet sonrasında Satı Bey ile Ziya Gökalp arasında geçen eğitim tartışması da Cumhuriyet döneminde atılan somut adımları hızlandırmıştır (Hesapçıoğlu, 2009).

Aydınların etkileriyle birlikte gelişim gösteren eğitim politikaları aracılığıyla, bu yeni vatandaşlık ideali genç nesillere aktarılmaya çalışılmıştır. Özellikle Halk Evleri ve Köy Enstitüleri gibi kurumlar, Cumhuriyet'in anlayışını bir fikir olmaktan öteye geçirip bu fikri sahaya yansıttığının göstergesi olmuştur. Bu kurumlar aracılığıyla, yalnızca okuryazarlık oranı artırılmamış; aynı zamanda toplumun ortak değerler etrafında bütünleşerek güçlenmesi hedeflenmiştir (Akyüz, 2018)

Sonuç olarak, Cumhuriyet Döneminin başlangıç safhasındaki halkın profili, çağın vatandaşlık bakış açısına uygun hale gelmeli ve kendi sorumluluk ile görevlerini, vatana millete bağlılığını bilen, sorgulayan, vatandaş profiline hazırlanmalıydı. Bu bilincin zeminini ise milletimizin başından geçen, Sevr Antlaşması ile Kurtuluş Mücadelesi hazırlamıştır. Cumhuriyet Dönemi vatandaşlık anlayışının gelişmesinde, dönemin şartları, cumhuriyetin kurucu kadrosunun fikirleri ile birlikte Köy Enstitülerinin kurulması da ulus-devletin inşasında merkezi bir rol oynamış; hukukî, toplumsal ve eğitsel boyutlarıyla birlikte ele alınmıştır. Bu anlayışın gelişiminde dönemin aydınların eserleri, söylemleri ve fikirleri değerli olmuştur. Aynı zamanda Çağdaş Türkiye'nin temelini oluşturan laik, demokratik ve katılımcı vatandaşlık

modelinin şekillenmesinde de yukarıda belirtilen tüm unsurların etkisi belirleyici rol oynamıştır.

2.3 Sosyal Bilgiler ve Vatandaşlık

Sosyal bilgiler dersi, bireylerin toplumsal yaşam içerisindeki rollerini, görevlerini, ödevlerini anlamalarına, vatandaşlık bilinci kazanmalarına ve demokratik değerlere sahip bireyler olarak, millî kimliklerinin farkına vararak yetişmelerine katkı sağlayan disiplinler arası bir derstir. Türkiye'de vatandaşlık eğitimi uzun yıllar farklı dersler ve öğretim programları aracılığıyla yürütülmüş, zaman içerisinde eğitim anlayışındaki değişimlere bağlı olarak programlarda çeşitli güncellemeler yapılmıştır. Bu doğrultuda vatandaşlık eğitiminin amaç, içerik ve kazanımlarında farklı dönemlerin toplumsal ve siyasal ihtiyaçlarını yansıtan değişimler görülmektedir.

Sosyal bilgiler dersinin hizmet etmeyi hedeflediği amaçlardan biri de bireylerin içinde yaşadıkları sosyal çevreyi, toplumsal yapıyı tanıyarak; bireyleri, toplumun kuralları ile kültürünün uygunluğuna yönelik hareket edecek bilinçte, hak ve sorumluluklarının farkındalığını kavrayıp demokratik toplumun aktif birer üyesi haline getirmektir. Bu yönüyle sosyal bilgiler dersi, bireyi hem millî bilincin gelişmesindeki benlik ile kimlik hem de evrensel boyutta ki değerler bağlamında bilinçlendirebilecek bir bağlantı işlevi görmektedir. Sosyal bilgiler dersi, tarih, coğrafya, ekonomi, hukuk, sosyoloji ve siyaset bilimi gibi çeşitli disiplinler ve daha fazlasının bir araya gelmesi ile oluşturulmuş; toplumsal yaşama ışık tutan, anlamlandıran ve farkındalığını ortaya koymayı hedefleyen bütüncül bir öğretim alanıdır (Doğanay, 2015).

Ders, Türkiye Cumhuriyeti'nde istenilen vatandaş profilini hazırlayabilme hedefine en uygun alanı sunmaktadır. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında ülkenin içinde bulunduğu halin anlaşılması, bu dönemde yeni bir rejimin ortaya çıkışında halkın rejime karşı tutumunun belirlenebilmesi ve rejimi benimsenmesi gibi unsurlar oldukça önemliydi. Bu bağlamda halkın eğitimi önemli bir rol oynamıştır. Sosyal bilgiler dersi kişinin millî gelişimi ve uluslararası düzeyde yaşadığı toplumu en iyi şekilde temsil etmeyi öğreten, kişinin kendisine, topluma ve vatanına karşı sorumluluk ve ödevlerinin farkına vardırmayı hedefleyen bir alandır. Sosyal bilgiler dersiyle birlikte yalnızca

bireylerin bilgi öğrenmesi değil; aynı zamanda demokratik değerlere dayalı kararlar almalarını da sağlandığı görülmektedir (Kabapınar, 2021).

Sosyal bilgiler dersinde vatandaşlık eğitimi, yalnızca "bilgi" düzeyinde değil, aynı zamanda "değer", "beceri" ve "tutum" boyutlarında da ele alınır. Özgürlüğün, demokrasinin önemleri anlatım boyutunu aşarak uygulama boyutunda da önem arz etmektedir. Sosyal bilgiler dersi, öğrencilerin süreçlere katılımlarının gerekliliği ile birlikte öğrencileri etkin vatandaşlık sorumluluklarını bile bireyler haline getirmeyi amaçladığını gösteren bir tutum sergiler. Ayrıca sosyal bilgiler öğretimi, yurttaşlığın yalnızca ulusal bağlamda değil, küresel boyutta da ele alınmasını önemser. Günümüzde dünyanın ve ülkemizin içinden geçiyor olduğu süreçler, demokratik hamlelerin önemini göstermektedir. Dünyada demokratik ülkelerin varlıkları, vatandaşlığın statüsündeki gelişimi gözler önüne sermektedir. Demokratik toplumların belirgin özellikleri ise "katılımcı vatandaş" modeline yatkın olmasıdır. Bu model incelendiğinde, bireylerin sadece haklarını bilmekle kalmayan, aynı zamanda sorumluluk bilinci gelişen ve sorumluluk alabilen, toplumsal durumlara ve olaylara duyarlılığı olan, karar mekanizması gelişmiş ve şartlara göre çözüm üretme becerisine sahip kişileri içerdiği görülmektedir (Kahne, 2004).

Demokratik varlık kazanmak isteyen ve demokratik varlığını sürdürebilir kılmak isteyen ülkelerin sosyal bilgiler dersine verdiği önem, dersin gösterilmeye başlandığı yaş aralığı önem arz etmektedir (Keskin, 2020). Etkin vatandaşlığın kazanılmasında, sosyal bilgiler dersinin görülmesi önemli bir role sahip olsa da bu dersin içeriğindeki düzenlemelerin güncelliğini koruması, dersin öğreticisinin kendini güncellemesi ve dersin verileceği ya aralığına uygun uygulamalar ile anlatımlar yapılması etkin vatandaşlık kavramının içini dolduracak, demokrasinin kalitesini artıracaktır. Sosyal bilgiler dersinin ortaya çıkışında da günümüzde de programın içeriği ülkenin vatandaş yetiştirilmesine yönelik düzenlemeler içermektedir Dersin tarihsel gelişimine bakıldığında, 1913 Tarihli Mekâtib-i İbtidâiyye Ders Müfredâtı (İlkokulların Ders Müfredatı)'na göre Sosyal Bilgiler dersinin içinde yer alan üç dersin, Musâhabât-ı Âhlakiyye, Tarih ve Coğrafya isimleri adı altında verildiği görülmüştür (Keskin, 2020).1922 yılındaki İlk, Orta Tedrisat Mektepleri Müfredat Programında Sosyal

Bilgilerin içeriği, Malûmât-ı Medeniyye, Tarih ve Coğrafya isimli üç farklı dersle öğretilmiştir (Keskin, 2020).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında eğitim alanı, vatandaşlığın geliştirilebileceği mutlak alan olarak görülmüştür. Bu düşünce ile 15 Temmuz 1923 yılında aydınların, millî, çağdaş eğitimin tasarlanması adına görüş ve öneriler I. Heyet-i İlmiyye'de dile getirilmiştir (Kandal, 2019). Cumhuriyet'in ilk yıllarında da Sosyal bilgiler dersi ismen yer almıyordu fakat vatandaşlık düşüncesi ve temelinin aktarılması adına farklı derslerin yer aldığı görülmektedir. Özellikle tarih, coğrafya ve yurt bilgisi dersleri vatanperverlik açısından, yaşanılan yurdun hem geçmişini öğrenmek hem de coğrafi özelliklerini tanımak vatan ile bir bağ kurma olgusuna katkıda bulunmuştur. Bu durum erken Cumhuriyet döneminde vatandaşlık eğitiminin daha çok ulus-devlet inşası süreciyle bağlantılı olarak ele alındığını göstermektedir.

1936 İlkokul programı incelendiğinde, Cumhuriyet ideolojisinin eğitim yoluyla yerleştirilmesinin hedeflendiği bir çerçevede hazırlandığı görülmektedir. Cumhuriyet'in en yoğun inkılaplarının yapıldığı dönem olması hasebiyle 1926 programında bir güncellemenin olması zaruri görülmüştür. "Tarih, coğrafya, yurt bilgisi, tabiat bilgisi, aile bilgisi ve yazı dersleri ikinci devrede (4 ve 5. sınıf) yer almaktadır. Tarih, coğrafya ve aile bilgisi dersleri haftalık olarak 4 ve 5. sınıflarda 2'şer saattir. Yurt bilgisi dersi 4. sınıfta 2 ve 5. sınıfta 1 saattir. Tabiat bilgisi 4 ve 5. sınıflarda haftalık 3'er saattir. Hayat bilgisi dersi 1. sınıfta haftalık 5, 2. sınıfta 6 ve 3. sınıfta 7 saattir" (Arslan, 1999). Programın içerisinde vatandaşlık eğitimi, doğrudan "Yurt Bilgisi" dersi aracılığıyla ele alınmış; öğrencilere devletin yapısı, vatandaşlık görevleri, kanunlara bağlılık ve millî birlik bilinci kazandırılması amaçlanmıştır. Programda vatanperverliği tek derse bağlamak da tamamen doğru sayılmaz. Tarih, hayat bilgisi, coğrafya, aile bilgisi, tabiat bilgisi gibi dersler de yurt bilgisi dersinin temellerini oluşturmaktadır.

1948 İlkokul Programı ile birlikte, vatandaşlık eğitiminde daha sistemli bir yapı göze çarpmaktadır. 1936 programına yer alan 19 ilke 1948 programında 17 ilkede ele alınmıştır. Bu ilkeler millî bilincin aşılanmasını ön plana alan ilkelerdir. Bu programda yurt bilgisi dersinin kapsamı genişletilmiş; demokratik yaşam, toplumsal kurallara

uyum ve birliktelik kültürü gibi kavramlara daha açıklayıcı ve detaylı şekilde yer verilmiştir. Bunlarla birlikte vatandaşlık anlayışının hâlâ büyük ölçüde görev ve sorumluluk eksenli olduğu söylenebilir (Arslan, 1999).

1962 Tarihli İlkokul Programı'nda, Türkiye'de çok partili siyasal hayatın etkilerinin eğitim üzerine sıçradığını göstermektedir. Bu programda vatandaşlık bilincinin daha net verilmesi amacıyla, yurttaşlık bilgisi, tarih ve coğrafya derslerinin tek bir çatı altında toplanarak "ülke incelemeleri" adıyla yer aldığı görülmektedir (Keskin, 2020). Bu programda vatandaşlık eğitimine bakıldığında, bireyin yalnızca devlete karşı görevleri değil aynı zamanda toplum içindeki görev ve sorumlulukların da ön plana çıktığı görülmektedir. Böylece vatandaşlık anlayışının önceki dönemlere kıyasla biraz daha dengeli bir yapı kazandığı görülmektedir.

1968 Tarihli İlkokul Programı, Türkiye'de sosyal bilgiler öğretimi açısından önemli bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Bu programla birlikte, daha önce ayrı dersler hâlinde ele alınan tarih, coğrafya ve yurt bilgisi içerikleri bütünleştirilerek Sosyal Bilgiler dersi adı altında toplanmıştır (Keskin, 2009). Bu bütünleştirme, vatandaşlık eğitiminin daha sistematik ve disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınmasını sağlamıştır.

1985 Tarihli İlkokul Programı, Vatandaşlık eğitiminin millî kültür ve değerlerin korunması ekseninde ele almıştır. Bu programla birlikte sosyal bilgiler dersine son verilmiş lakin içerdiği konular, Millî Tarih, Millî Coğrafya, Vatandaşlık Bilgisi olarak farklı dallarda ortaokullarda verilmeye başlanmıştır (Keskin, 2020). Bu program ile birlikte vatandaşlık eğitiminin daha çok ulusal bütünlüğü güçlendirmeye yönelik bir işlev üstlendiği söylenebilir.

1998 Tarihli İlköğretim Programı ile sosyal bilgiler dersi, vatandaşlık eğitiminin temel taşıyıcısı hâline gelmiştir. Bu programda TTKB, Millî Tarih, Millî Coğrafya derslerinin programdaki yerine son verilerek yerine sosyal bilgiler dersi eklenmiştir (Keskin, 2020). Bu yapılan yenilik ile birlikte daha bütüncül bir yapıya doğru yol alınmış; öğrencilerin toplumsal sorunlara duyarlı, demokratik değerleri benimseyen bireyler olarak yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Hak, sorumluluk ve katılım kavramları daha dengeli biçimde ele alınmıştır.

2005 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı, yapılandırmacı yaklaşım doğrultusunda hazırlanmış olup vatandaşlık eğitimine daha çağdaş bir boyut kazandırdığı görülmektedir. Bu programda, ders içi üniteler önemli bir yere sahiptir. İlköğretim düzeyindeki sınıflar için, "İnsan Hakları ve Vatandaşlık" adıyla Hayat bilgisi dersinin içinde ara disiplinler olarak yer almıştır. Ortaokul düzeyinde 7. ve 8. sınıflarda "Vatandaşlık ve İnsan Hakları" isimli derse son verilerek yerine Sosyal Bilgiler ve İnkılap Tarihi isimli derslerin ünitelerine vatandaşlık eğitimi serpiştirilmiştir. (Keskin, 2020). Bu programda bireyin aktif öğrenen, eleştirel düşünen ve toplumsal yaşama katılım gösterebilen bir vatandaş olarak yetiştirilmesi amaçlanmıştır. İnsan hakları, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve çoğulculuk gibi kavramlar programın temel yapı taşları arasında yer almıştır (Millî Eğitim Bakanlığı, 2005).

2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı, vatandaşlık eğitimini bilgi aktarımının ötesine taşıyan bir anlayışla yapılandırılmıştır. 2005 yılındaki programda disiplinler bulunurken 2018 programında disiplinler ve üniteler yer almamıştır.2018 programında, vatandaşlık eğitiminin doğrudan kazanımlar üzerinden verilmesini amaçlamıştır. Programda, insan hakları, demokrasi, hukukun üstülüğü, toplumsal sorumluluk ve millî bilinç gibi kavramlara yer verilmiş; öğrencilerin bu kavramları günlük hayatla ilişkilendirebilmesi hedeflenmiştir. Bu programda bireyin demokratik toplum düzeni içerisinde aktif bir yurttaş olarak yetiştirilmesi temel amaçlardan biri olarak ifade edilmiştir. Esasen vatandaşlık, yalnızca devlet-birey ilişkisi çerçevesinde değil; hak sorumluluk, katılım ve toplumsal duyarlılık boyutlarıyla ele alınmıştır. (Millî Eğitim Bakanlığı, 2018).

2023 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ise 2018 programının temel yaklaşımını korumanın yanı sıra, bazı kavramları daha belirgin halde ele almıştır. Bu programda vatandaşlık eğitimi; millî, manevi ve evrensel değerlerle ilişkilendirdiği görülmektedir. Bireylerin hem ulusal kimlikleri hem de küresel sorumluluklarını kavramaları hedeflenmiştir. Bu program ile birlikte Türkiye'deki vatandaşlık anlayışı geçmiş dönemlerdekilere oranla daha evrensel bir vatandaşlık olgusuyla ele alınmıştır. Ulusal vatandaşlığın aşırılığı dünya çapında olduğu gibi Türkiye'de de seyrelmeye başlamış, vatandaşlık anlayışı daha evrensel bir boyuta taşınmak istenmiştir. Bu

programda dikkat çeken bir diğer husus ise değerler eğitiminin vatandaşlıkla bütünleştirilmiş olmasıdır. Adalet, sorumluluk, saygı ve dayanışma gibi değerler vatandaşlık kazanımlarıyla ilişkilendirilerek ele alınmıştır. (Millî Eğitim Bakanlığı, 2023).

Türkiye'de sosyal bilgiler öğretimi ve vatandaşlık eğitimi, Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar öğretim programları aracılığıyla sürekli olarak bir gelişim, güncelleme ve dönüşüm içerisinde olmuştur. Erken Cumhuriyet dönemindeki programlarda millî birlik, devlet otoritesine bağlılık bireyin görevleri ekseninde şekillenerek vatandaşlığın Cumhuriyet açısından temellerini oluşturduğu görülmektedir. Zamanla hak, sorumluluk, katılım ve demokratik değerlerin ön plana çıktığı bir yapıya evrilmiştir. 1968 yıllında vatandaşlık eğitimi daha sistematik bir hale gelirken aynı zamanda ülke içerisindeki siyasîve sosyal gelişmelerin de öğretim programları ile birlikte vatandaşlık eğitiminde de bir etkisi olduğunu gözler önüne sermiştir. 1998, 2005, 2018 ve 2023 tarihli programlarda ise vatandaşlık eğitiminin daha katılımcı ve değer temelli bir boyut kazanmasını sağlamıştır. Ülke içerisindeki siyasî, sosyal vb. olayların gösterdiği gelişim vatandaşlık eğitiminin güncellenmesine sebep olmuştur. Cumhuriyet'in erken dönemlerinde ve 2018 ile 2023 yıllarındaki öğretim programlarındaki güncellemeler, ülkenin içinden geçtiği hızlı değişimin göstergesi olmuştur. Bu gelişim süreci, vatandaşlık eğitiminin yalnızca öğretim programlarıyla sınırlı kalmadığı; dönemin düşünsel, toplumsal ve ideolojik koşullarıyla yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Söz konusu dönüşümün düşünsel temellerini ortaya koymak açısından erken Cumhuriyet döneminde etkili olan aydınlarının vatandaşlık anlayışlarına dair görüşlerinin incelenmesi, söz konusu dönüşümün düşünsel temellerini ortaya koymak açısından önem arz etmektedir.

2.4 Alanla İlgili Çalışmalar

Bu bölümde, Erken Cumhuriyet Dönemi eğitim düşüncesi, vatandaşlık eğitimi ve araştırma kapsamında incelenen aydınlara ilişkin alanyazında yer alan çalışmalar değerlendirilmiştir. İlgili araştırmalar incelenirken çalışmaların amacı, kapsamı ve ulaştıkları temel sonuçlar dikkate alınmıştır. Araştırma konusu ile ilişkili olduğu değerlendirilen tez ve makaleler kronolojik sırayla ele alınmıştır

Başar (2003) tarafından gerçekleştirilen Sâtı Bey ve Eğitimle İlgili Görüşleri isimli çalışmada, M. Sâtı Bey'in eğitim anlayışı ile birlikte Türk eğitim tarihindeki yeri ele alınmıştır. Araştırmada, Sâtı Bey'in dönemin reformist eğitimcilerinden biri olduğu, eğitim anlayışını psikolojik temellere dayandırdığı ve öğretmen yetiştirme alanındaki çalışmalarıyla Türk eğitimine önemli katkılar sunduğu belirtilmiştir. Ayrıca, eğitim yoluyla Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sorunlara çözüm üretmeyi amaçladığı vurgulanmıştır.

Altın (2010) tarafından gerçekleştirilen II. Meşrutiyet dönemi maarif nazırlarından Emrullah Efendi ve öğretmen yetiştirme tarihimize katkıları isimli çalışmada, Emrullah Efendi'nin eğitim anlayışı ile öğretmen yetiştirme hususunda sağladığı katkıları ele alınmıştır. Araştırmada, Emrullah Efendi'nin II. Meşrutiyet Dönemi'nde eğitim alanında gerçekleştirdiği yenilikler ve Maarif Nazırlığı sürecindeki uygulamalarının öğretmen yetiştirme sisteminin gelişiminde önemli bir yere sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Altındağ (2013) tarafından gerçekleştirilen Tek Parti Döneminde (1924-1946) İlkokullarda Vatandaşlık Eğitimi isimli yüksek lisans tezinde; Tek Parti Dönemi ilkokul programlarında yer alan Yurt Bilgisi dersinin vatandaşlık eğitimi açısından taşıdığı işlev incelenmiştir. Cumhuriyet'in benimsediği vatandaşlık anlayışının öğretim programları ve ders kitapları aracılığıyla öğrencilere kazandırılması amaçlandığına değinilmiştir.

Özmen (2015) tarafından hazırlanan Nafi Atuf Kansu ve Türk Eğitimine Katkıları adlı yüksek lisans tezinde, Nafi Atuf Kansu'nun hayatı, eğitim alanındaki çalışmaları ve Cumhuriyet Dönemi eğitim politikalarına sağladığı katkılar ele alınmıştır. Çalışmada,

Nafi Atuf Kansu’nun öğretmen yetiştirme, eğitim teşkilatlanması, izcilik faaliyetleri ve eğitim tarihi alanındaki çalışmaları değerlendirilmiş; özellikle Pedagoji Tarihi ile Türk Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme adlı eserlerinin Türk eğitim tarihi açısından önemli bir yere sahip olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca Kansu'nun eğitim alanında üstlendiği görevler ve ortaya koyduğu çalışmalarla Cumhuriyet Dönemi eğitim anlayışının şekillenmesine önemli katkılar sunduğu belirtilmiştir.

Başaran ve Çelik (2017) tarafından gerçekleştirilen Nafi Atuf Kansu'nun Çocuk Eğitimi Hakkındaki Görüşleri adlı araştırmada, Kansu'nun çocuk eğitimine ilişkin görüşleri eserleri ve makaleleri çerçevesinde incelenmiştir. Araştırmada, Kansu'nun eğitim anlayışına ilişkin eserleri ile dönemin eğitim dergilerinde yayımlanan makaleleri değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda Kansu'nun toplum, okul, öğretmen, aile ve çocuk eğitimine ilişkin önemli görüşler ortaya koyduğu belirtilmiştir.

Coşğun Kandal (2019) tarafından gerçekleştirilen Atatürk Döneminde Yurttaşlık Dersleri: Tarihsel Süreç, Ders Kitapları ve Programlar adlı araştırmada, Atatürk Dönemi yurttaşlık eğitimi tarihsel süreç, öğretim programları ve ders kitapları çerçevesinde incelenmiştir. Araştırmada, yurttaşlık eğitiminin kürsel bağlamda ve Osmanlı Devleti'ndeki gelişim süreci ele alınarak Cumhuriyet Dönemi'ndeki dönüşümü değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda, Atatürk Dönemi'nde yurttaşlık derslerinin Cumhuriyet ideolojisinin benimsetilmesi ve istenilen vatandaş tipinin yetiştirilmesinde önemli bir işlev üstlendiği ortaya konulmuştur.

Keskin (2020) tarafından hazırlanan Atatürk Dönemi Eğitim Düşünürlerinin Vatandaşlık Anlayışları adlı yüksek lisans tezinde, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, İsmail Hakkı Tonguç, Hasan Âli Yücel ve Halil Fikret Kanad'ın vatandaşlık anlayışları inelenmiştir. Çalışmada, söz konusu eğitim düşünürlerinin Cumhuriyet'in benimsediği vatandaş modelinin oluşumuna eğitim anlayışlarıyla önemli katkılar sundukları belirtilmiştir. Erken Cumhuriyet Döneminde yer alan gelişim ve değişimi konu edinmiştir. Ayrıca millî değerlere bağlı, üretken, sorumluluk sahibi ve çağdaş birey yetiştirme anlayışının eğitim düşünürlerinin ortak hedeflerinden biri olduğu ifade edilmiştir.

Şimşek ve Karaduman (2023) tarafından yayımlanan Türkiye'de Vatandaşlık Eğitiminin Yönü: II. Meşrutiyet Döneminden Günümüze isimli çalışmada, Türkiye'de vatandaşlık eğitiminin II. Meşrutiyet'ten günümüze kadar geçirdiği değişim öğretim programları ve ders kitapları üzerinden incelenmiştir. Çalışmada, Türkiye'de vatandaşlık eğitiminin siyasal, toplumsal ve anayasal değişimlerden etkilendiği, farklı dönemlerde vatandaşlık anlayışının değişen eğitim politikaları doğrultusunda yeniden şekillendiğine değinilmiştir.

Gülhan (2025) tarafından hazırlanan Vatandaşlık Kavramının Felsefi Kökleri ve Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Eğitim Düşüncesindeki Yansımaları adlı yüksek lisans tezinde, vatandaşlık kavramının tarihsel gelişimi ile Erken Cumhuriyet Dönemi Türk eğitim düşüncesindeki yansımaları incelenmiştir. Çalışmada vatandaşlık anlayışının Antik Yunan'dan Cumhuriyet Dönemi'ne kadar geçirdiği dönüşüm ele alınmış, bu dönüşümün eğitim politikalarına etkileri değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda, Cumhuriyet Dönemi'nde benimsenen ulus-devlet anlayışı doğrultusunda vatandaşlık eğitiminin millî kimlik, çağdaşlaşma ve Cumhuriyet değerlerinin benimsetilmesinde önemli bir yapı olarak görülmüştür.

2.5 Erken Cumhuriyet Dönemi Aydınları

2.5.1 Mustafa Sâtı Bey (Sâtı-el Husri)

2.5.1.1 Hayatı

M. Sâtı Bey 1800 yılında Yemen’in San’a şehrinde, Halep’in önde gelen tüccar ailelerin birine mensup olarak dünyaya gelmiştir (Ünal ve Birbudak, 2010). M. Sâtı Bey, Muhammed Hilal İbn Mustafa elHusrî ile Abdurrahman Hanefî kızı Fatma Hanım’ın on beş çocuğundan biridir (Başar, 2003). Çocukluk çağında matematik üzerine ilgi duymuş ve bu ilgisi ile birlikte çevresi tarafından “*Arşimet”* olarak adlandırılmıştır (Şanal ve Çelikten, 2006). Babasının İstinaf Mahkemesi reisi görevinde bulunmasından mütevellit 13 yaşına kadar San’a, Adana, Ankara, Trablusgarp ve Konya gibi farklı şehirlerde yaşamını sürdürmek durumunda kalmıştır. Tarih 1893’ü gösterdiğinde Mekteb-i Mülkiye’ye yerleşmiş ve 1900 yılında ise aynı okuldan mezun olmuştur (Ünal ve Birbudak, 2010).

M. Sâtı Bey'in okul hayatı sonrası ilk eserlerini de ortaya çıkardığı görev yeri, Yanya İdadisi'ndeki Tarih-i Tabîî öğretmenliği olmuştur. 1904 yılında sürdürdüğü öğretmenlik mesleğinin yanı sıra Maiyyet memurluğuna da bakmış 1905 yılında ise Radoviç kaymakamlığına atanmıştır (Ünal ve Birbudak, 2010). 1907 Yılında Manastur'da bulunan Florina'ya kaymakam olarak atanmıştır. M. Sâtı Bey'in Manastır'daki görevi, Balkanlar'daki millîyetçilik akımının etkisine tekabül ediyordu. Manastır'da bulunduğu bu dönemde siyasî ve sosyal olaylara karşılıksız kalmayan M.Sâtı Bey, İttihat ve Terraki Cemiyeti'nin delegeleriyle bir araya gelerek Meşrutiyete giden adımlardan birisi olan Meşrutiyet idaresi'nin kurulması çabalarında bulunmuş ve Meşrutiyet fikrini olumlu görmüştür. Fakat iş birliğinde bulunduğu İttihat ve Terraki Cemiyeti'ne üyelikte bulunmamıştır (Buzpınar, 2009). Manastır'da bulunduğu görev sürecinde, Meşrutiyet destekli çabalarını gösteren M.Sâtı Bey, Manastır'da yayımlanan Neyyir-i Hakikat gazetesinde Meşrutiyet düşüncesine yönelik düşüncelerini belirten nutukları yayınladı. (Ergün, 2021). Daha sonra istifa ederek İstanbul'a geldi. Bu tarihlerde yaşanan sosyal ve siyasî olaylar, M. Sâtı Bey'in fikir hayatında da etkili olmuştur. İstanbul'a geldikten sonra "Envâr-ı Ulûm" adında bir dergi çıkartmaya başlamıştır. Yalnızca bu dergiyle kalmayan M. Sâtı Bey, çeşitli yayın organları tavassutuyla dönemin ders programlarına hicivde bulunur vaziyette yazılar kaleme almıştır (Ergün, 2021). M. Sâtı Bey Daha sonraki zamanlarda, Dârülmuallimîn-i Âliye müdürlüğüne tayin edildi. Bu tayin sonrasında öğretim programında ve okul kadrosunda yaptığı değişiklikler M. Sâtı Bey'in ideolojik bakışındaki etkinliğini göstermektedir. Okulda yapmış olduğu konferansların konusu genel anlamda, toplumun geri kalmışlığına veya ilerleyememesine, bu geri kalmışlıkların ise dini bir sebeple değil temel sebebin taassup ve bilgisizlik ile ilgili olduğunu vurgulamıştır (Buzpınar, 2009).

1910 Yılına gelmeden evvel, M. Sâtı Bey bulunduğu görevinde pedagoji ve sosyoloji alanına yönelerek bu alanda kendini geliştirdiği gibi dönemin şartlarındaki sosyolojik gelişmelerle de fikri hayatını yetiştirmiştir. 1910-1911 Yıllarında, "*Layihalarım*" isimli kitabını gazete ve dergilerde yazdıklarını derleyerek yayımlamıştır (Ünal ve Birbudak, 2010). Osmanlı'nın içinde bulunduğu durum ve Balkan savaşları hakkında konferanslar düzenleyerek bilinçlendirme çalışmalarında bulunmuştur. Gazetelerde yayınladığı yazıları ve verdiği konferanslarını "*Ümit ve Azim, Vatan İçin*" adlı kitapta

birleştirdi. (Buzpınar, 2009). M. Sâtı Bey özellikle öğretmen yetiştirme konusunda verimli çalışmalarda bulunmuş ve bu yönüyle öne çıkmıştır. Öğretmenin niteliğinin eğitim sistemindeki başarının temel kaynağı olduğu düşüncesiyle hareket etmiş; pedagojik formasyonun güçlendirilmesi ve uygulamaya dayalı öğretimin önemini vurgulamıştır (Ergün, 2021). M. Sâtı Bey'in eğitim anlayışında millî bilinç ve tarih eğitiminin hususi olarak bir yer tuttuğu görülmektedir. Ulus bilincinin eğitim yoluyla kazandırılabileceğini savunmuş; dil, tarih ve kültürün ortak kimliğin en değerli parçalarından olduğunu ileri sürmüştür. M. Sâtı Beyin düşüncesinde eğitim, yalnızca bilgi aktarımı değil; ortak değerler ve kolektif aidiyet inşası sürecidir (Cleveland, 1971).

1914'te M. Sâtı Bey, Avrupa seyahatlerinden ikincisine çıktı. Bu gezilerde M. Sâtı Bey'in, eğitim üzerine çalışmalarını güncelleme amacı da yer alıyordu. Fakat bu sefer daha çok anaokulu eğitimim üzerinde durmuştur. (Buzpınar, 2009). 1915 yılında Tevfik Fikret ile M. Sâtı Bey, görüş birliği içerisinde bulunarak kız öğretmen okulu niteliğini taşıyacak olan, Yeni Mekteb'i kurdu (Buzpınar, 2009). M. Sâtı Bey, 1919 yılında Osmanlı Devleti'nin toprak kayıpları ve bağımsızlıktan uzaklaşması üzerine bir de İstanbul'un işgali gerçekleşince içinde bulunduğu durum karşısında birçok insan gibi kendisi de bazı kararlar almak durumunda kalmıştı. Bu kararların en önemlisi de Osmanlı Devleti'nin içerisinde, iyi yetişmiş Arapların belirli konumlara getirilerek bilgi ve birikimlerinin Arap topraklarında kurulacak olan yeni bir devletin temelini oluşturmasıdır (Buzpınar, 2009). M. Sâtı Bey aldığı siyasîkararlar sonrasında dönemin önde gelen isimlerinden; M. Emin Erişirgil, Ali Çankaya, Niyazi Berkes ve İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu tarafından hicivlere maruz kalmıştır. (Sâtı Bey, 2010)

1919-1920 Yıllarında M. Sâtı Bey'in yakın çevresi ve öğrencileri desteklemiyor olsa bile M. Sâtı Bey Suriye'ye gitmiş ve bu dönemde bir süre eğitim müfettişliği ve müdürlüğü görevinde bulunması sonucunda Faysal Hükümeti tarafından Eğitim Bakanlığı görevine getirildi (Buzpınar, 2009). Dünya'nın içerisinde bulunduğu durum sebebi ve Fransa'nın Suriye'yi işgali üzerine M. Sâtı Bey pek çok farklı ülkede görev almak durumunda kalmıştır. Mısır'ın Arap Millîyetçiliği dahil birçok konuda araştırma ve çalışmalarda bulunmuş daha sonra ise Bağdat'ta yirmi yıl kadar eğitime katkı verecek eylemlerde bulunmuştur (Buzpınar, 2009). 1941 Yılında Bağdat'ta

yaşanan siyasîgelişmeler sonucunda M. Sâtı Bey buradaki görevlerini de geride bırakmış ve Irak vatandaşlığından çıkarılmıştır.

Türk eğitim tarihi literatüründe M. Sâtı Bey, II. Meşrutiyet sonrasında modern pedagojik tartışmaların önemli isimleri arasında anılmaktadır (Akyüz, 2018). M. Sâtı Bey'in siyasal tercihleri ve millîyetçilik anlayışındaki zamansal değişimi, onun düşünsel mirasının farklı ulusal bağlamlarda farklı biçimlerde değerlendirilmesine yol açmıştır (Cleveland, 1971). M. Sâtı Bey, 24 Aralık 1968'de Bağdat'ta vefat etti (Buzpınar, 2009). Hayatı boyunca Osmanlı, Arap ve kısmen Türk eğitim sistemleri üzerinde etkili olmuş; özellikle millîyetçilik ve eğitim ilişkisi bağlamında 20. yüzyılın başı Ortadoğu düşünce tarihinin önemli figürlerinden biri olarak kabul edilmiştir (Hourani, 1983).

Sonuç olarak M. Sâtı Bey, imparatorluk bürokrasisinin içinde yetişmiş ve imparatorluğun yaşadığı sarsıntılar içerisinde geleceğini belirlemiş bir eğitimci olup farklı ulusal bağlamlar içerisinde harmanlanarak etkili bir düşünür ve eğitim reformcusu haline gelmiştir. Mustafa Sâtı Bey'in eserleri, Tablo 2.1'de yer almaktadır.

Tablo 2.1 Mustafa Satı Bey'in eserleri

Eser Adı	**Yayın Yılı**
Fenn-i Terbiye	1910
Layihalarım	1911
Terbiye (dergi)	1912
Ümit ve Azim	1913
Vatan İçin	1913
Ara wa ahadis fi at-tarbiya wa't-talim	1944
Ara wa ahadis fi al-vataniya wa'l-kavmiya	1944
Yewm MaysalunYewm Maysalun	1947
Havliyat as-sakafah al-arabiya	1949
Al-muhadaratı al iftitahiya	1954
Al-urubah awwalan	1955
Al-bilad al-arabiya wa'd-dawla al-osmaniya	1957

2.5.1.2 Eğitim görüşü

M. Sâtı Bey'in eğitim tasavvuru, İmparatorluğun son dönemlerindeki hararetli modernleşme çabası ve maarif ıslahatları tartışmalarının içinde şekillenmiştir. II. Meşrutiyet döneminde eğitim alanında yaşanan gelenekselliken çağdaşlığa dönüşümün adımları, geleneksel öğretim anlayışının sorgulanmasına ve modern pedagojik yaklaşımların gündeme gelmesine zemin hazırlamıştır. Bu gelişmelerin yaşandığı dönemde pek çok eğitimci ve dönemin ileri gelen aydınları fikir beyan etmiştir. M. Sâtı Bey, eğitimin bilimsel temellere dayandırılarak verilmesi gerektiğini savunan eğitimciler arasında yer almış ve pedagojiyi sistemli bir inceleme alanı olarak ele almıştır (Akyüz, 2018). Onun felsefesinde eğitim (terbiye), salt kuru bilgi aktarımına indirgenebilecek mekanik bir süreç olarak görülmez; aksine insanın zihnî, ahlaki ve hatta bedensel gelişimini bir bütün olarak kavrayan kuşatıcı bir olgunlaşma hamlesidir. M. Sâtı Bey'e göre eğitimin yalnızca temel mahiyette bir bilgi aktarma süreci olmaması, bireyin zihinsel ve ahlaki gelişimini hedefleyen ve destekleyen kapsamlı bir faaliyet alanı olarak görüldüğünün başka bir kanıtıdır. Onun eğitim anlayışında, birey yalnızca bir yönden ya da bir ders mantığı ile değil bireyin çok yönlü gelişimini esas alan temel bir ilkenin esas olarak görülmesi ön plandadır. Kansu'nun M. Sâtı Bey'in Fenn-i Terbiye adlı eserine ilişkin değerlendirmesine göre bu eser, terbiyeyi ruhî ve ferdî bir hadise olarak ele almakta; eğitimi fikrî, ahlâkî, iradî ve bedenî yönleri bulunan çok boyutlu bir süreç şeklinde değerlendirmektedir. Bu yaklaşım, M. Sâtı Bey'in eğitim anlayışında terbiyenin yalnızca bilgi aktarımına indirgenmediğini; bireyin zihinsel, ahlaki, iradi ve bedensel gelişimini kapsayan bütüncül bir faaliyet olarak görüldüğünü göstermektedir (Kansu, 1932, ss. 27-28). Bu düşünce M. Sâtı Bey'in bireyin eğitimindeki geleneksel pedagoji eğitiminin daha modern hale getirilmesi gerektiği düşüncesi ile hareket ettiğini göstermektedir. M. Sâtı Bey'in eğitim görüşünün en önemli özelliklerinden biri öğretim yöntemlerine verdiği önemdir. Ona göre yapılan eğitim faaliyetlerinde başarı yakalanabilme imkanının mümkün olabilmesi için öğretim sürecinin belirli yöntem ve ilkeler doğrultusunda yürütülmesi gerekmektedir.

Satı el-Husrî'nin eğitim anlayışı, bireyin yalnızca zihinsel gelişimini hedefleyen dar bir öğretim anlayışından farklı olarak, onun ahlaki, duygusal ve davranışsal yönlerini

kapsayan bütüncül bir yapı arz etmektedir. Bu yaklaşım, M. Sâtı Bey'in eğitime çok boyutlu baktığı bu sebeple eğitimi yalnızca bilgi aktarımı olarak değil, bireyin karakterini şekillendiren bir süreç olarak değerlendirdiğini göstermektedir. M. Sâtı Bey'in eğitim anlayışında terbiye, yalnızca bilgi aktarımıyla sınırlı değildir. Kansu'nun *Fenn-i Terbiye* hakkındaki değerlendirmesine göre bu eser, eğitimi fikrî, ahlâkî, iradî ve bedenî yönleri bulunan çok boyutlu bir süreç olarak ele almaktadır. Bu durum, M. Sâtı Bey'in eğitim anlayışında bireyin zihinsel gelişimi kadar ahlaki yönünün, iradesinin, alışkanlıklarının ve davranışlarının da önemli görüldüğünü göstermektedir (Kansu, 1932, ss. 27-28). Bu doğrultuda, M. Sâtı Bey'in eğitim düşüncesi, bireyin yalnızca öğrenen bir varlık olarak değil; davranışları, karakteri ve toplumsal sorumluluklarıyla birlikte geliştirilmesi gereken bütüncül bir varlık olarak ele alındığını ortaya koymaktadır

M. Sâtı Bey'in eğitim anlayışı açısından görülen bir diğer yanı da eğitim alışkanlıkların azımsanamayacak derecede önem arz ettiğidir. Ona göre bireyin karakteri, büyük ölçüde tekrar edilen davranışların sonucu olarak ortaya çıkar, zamanla da alışkanlık haline gelerek kişinin karakterine tesir eder (Sâtı Bey, 2010). Bunlardan hareketle, eğitim süreci, doğru davranışların sürekli tekrar edilmesi yoluyla bireyde kalıcı bir karakter yapısı oluşturmayı hedeflemelidir. Bu yaklaşım M. Sâtı Bey'in eğitimde sürekliliğin önemli olduğunu, bireyin davranışlarının sistemli bir biçimde yönlendirildiğinde anlam kazandığını vurgulamaktadır. Bu yönüyle onun eğitim anlayışı, modern pedagojide yer alan "davranış kazandırma" ve "karakter eğitimi" yaklaşımlarıyla örtüşmektedir.

M. Sâtı Bey'in eğitim üzerindeki bir diğer tespiti ise duyguların eğitimi meselesidir. Ona göre bireyin doğru davranışlar sergilemesi yalnızca doğruyu bilmesi ile ilgili değil, aynı zamanda doğruya yönelmesini sağlayacak duyusal eğilimler ile de ilgilidir.

M. Sâtı Bey, eğitimde ehemmiyetli fasıl olarak gördüğü irade eğitimine de Fenn-i Terbiye adlı kitabında değinmiştir. Ona göre birey yalnızca dışsal kurallar doğrultusunda hareket eden bir varlık olmamalı; aynı zamanda kendi davranışlarının farkında olarak, bu davranışları yönetip, iç disiplinini geliştirebilmelidir (Sâtı Bey, 2010). Bundan dolayı, eğitim, bireyin iradesini güçlendirmeyi ve onu kendi

davranışlarının sorumluluğunu üstelenebilirken aynı zamanda bunun bilinci ile hareket etmeyi öğreten bir süreç olmalıdır. Bu yaklaşım, bireyin bağımsız ve sorumluluk sahibi bir kişilik geliştirmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Eserde öne çıkan bir diğer önemli husus, bireylerin eğitiminin erken yaşlarda başlaması gerektiğidir. M. Sâtı Bey'e göre çocukluk dönemi, bireyin karakterinin ve alışkanlıklarının temelinin şekillendiği en kritik evredir, bu dönemde kazanılan alışkanlıklar bireyin tüm yaşamını etkilemektedir. Bu nedenle eğitim, yalnızca okul ortamıyla sınırlı kalmamalı; aile içerisinde başlayan ve yaşam boyu devam eden bir süreç olarak ele alınmalıdır (Sâtı Bey, 2010). Aile içerisinde görülen davranışlar temel yapıyı oluştururken bir yandan da alışkanlıklar büyüklerden görülerek tekrarlanır ve karakterin oluşumuna da etki eder.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu dönemde eğitimin kişiler üzerindeki etkileri M. Sâtı Bey tarafından incelenmiş olup bu döneme ait bulguları ortaya çıkarmaktadır. Geleneksel eğitim sisteminin yaygın olduğu bu dönemde ekseriyetle kullanılan ezbere dayalı öğretim yöntemlerini eleştiren M. Sâtı Bey, öğretimin öğrencinin düşünme yeteneğini geliştirmesi durumunda eğitimin daha etkili olacağı fikrini savunmuştur. M. Sâtı Bey, eğitimin nitelikli olmasının öğretmenin nitelikli eğitime sahip olmasından geçtiğini düşünmektedir. M. Sâtı Bey, öğretmen yetiştirme sürecinde pedagojik bilginin ve uygulamalı eğitimin önemine ehemmiyetle vurgu yapmıştır. Öğretmenlerin yalnızca teorik eğitimden geçmiş olması modern çağın eğitimdeki gerekliliklerini karşılama konusunda noksanlık gösterebileceğinden dolayı M. Sâtı Bey bu sistemin değişim gerektirdiğini *Eğitime Dair Layihalar'*da belirtmiştir. "*Müdâvimîninin terbiye-i meslekiyyelerine gelince… fenn-i terbiyenin hüsn-i tedrisine fevkalâde itinâ edilecek ve müdâvimîn en ziyade muallimlerinin hatt-ı hareketlerini numûne-i imtisâl ittihaz edeceklerdir"* (Ünal ve Birbudak, 2010). Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere M. Sâtı Bey, öğretmenlerin davranışlarının öğrenciler için bir model oluşturduğunu ve öğretmen adaylarının daha nitelikli ve modern olabilmesi adına pedagojik ilkeleri uygulamalı biçimde öğrenmeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre öğretmen adaylarının mesleğe başlamadan önce öğretim faaliyetlerine katılmaları ve uygulama yapmaları büyük önem taşımaktadır. Bu yaklaşım, öğretmen yetiştirme sürecinde

uygulamalı eğitime verilen önemin erken bir örneğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir (Ünal ve Birbudak, 2010).

M. Sâtı Bey'in eğitim anlayışına bakıldığında, öğretmen yetiştirme meselesi oldukça mühim bir yer tutuyordu. Ona göre eğitim alanında yapılacak reformların başarılı olmasının yolu öğretmenlerin nitelikli hale getirilmesinden geçiyordu. Bu sebepten dolayı öğretmen yetiştirme kurumlarının geliştirilmesi ve eğitim sisteminin bu doğrultuda yeniden düzenlenmesi gerektiğini savunmaktadır. Nitekim *Mustafa Satı Bey ve Eğitime Dair Lâyihaları* adlı eserde bu durumu açıkça ifade ederek eğitim alanındaki gelişmenin temel şartının öğretmen yetiştirme olduğunu şu sözlerle dile getirmektedir:

"Ma'ârif-i umûmiyyemizin temîn-i terakkisi için her şeyden evvel halli gelen mesele, bütün derecât-ı tahsil için ehliyetli muallim ihzârı meselesinden ibarettir. Çünkü maârifte her türlü ıslahat ve tensikâtın icrası her şeyden evvel ehliyetli muallim ihzârına vabestedir" (Ünal ve Birbudak, 2010, s. 56).

M. Sâtı Bey öğretmenlerin yalnızca teorik bilgiyle değil, uygulama ve mesleki gelişim faaliyetleriyle de yetiştirilmesi gerekliliğini savunuyordu. Öğretmenlerin uygulamalı öğrenimi kendi yetiştirecekleri öğrencileri de daha aktif ve etkili biçimde yetiştirmesini sağlayacağını savunmuştur. M. Sâtı Bey'e göre öğretmenliğin dinamik ve sürekli gelişim gerektiren bir meslek olduğu görülmektedir.

Osmanlı'nın eğitim reformlarından birisi de Avrupa'ya talebe göndererek hem öğrencinin gelişimi hem de devletin gelişimini sağlamaktı. M. Sâtı Bey bu reforma kesin bir dille karşı çıkmıyor olsa da reformun uygulanması safhasındaki eksikliklerin olabileceğini dile getirmiştir. Avrupa'ya öğrenci gönderme hususunda M. Sâtı Bey, bu sürecin belirli bir planlama ve program çerçevesinde yürütülmesi gerektiğini savunmaktadır. Ona göre öğrencilerin yalnızca Avrupa'ya gitmiş olmak için gönderilmesi eğitim açısından beklenen faydayı sağlamamaktadır. Bu durumu eleştirerek şu değerlendirmede bulunmaktadır:

> *Geçen sene talebe intihâb ve i'zâmı hususunda hiçbir esaslı program yapılmadı… tâlibler birkaç gün içinde imtihan olundu; imtihan esnasında hemen Fransızca'dan başka bir şeye vukuf aranmadı… onun için tâliblerin hemen kısm-ı a'zamı imtihanlara mahza*

'Avrupa'ya gitmek, Avrupa dârülfünunlarından bir şehâdet-nâme almak' maksadıyla girdi (Ünal ve Birbudak, 2010, s. 86).

M. Sâtı Bey ayrıca öğretmen yetiştirme meselesinin bu süreçte ihmale uğradığını da vurgulamaktadır. Ona göre Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin önemli bir kısmı öğretmenlik mesleğine yönlendirilmekte, bu durum ise ülkenin eğitim sistemi açısından önemli bir eksiklik oluşturmaktadır.

M. Sâtı Bey, eğitim sistemindeki eksikliklerin giderilmesinin öncelikle kendi ülke içindeki sistemsizliğin giderilmesi ile mümkün olacağını savunmuştur. Asıl önemli olan ülke içinde nitelikli öğretmen yetiştirmek olduğunu vurgulamıştır. M. Sâtı Bey, Avrupa'ya öğrenci gönderme uygulamasına alternatif olarak, Avrupa'dan öğretmen getirilmesi ve öğretmen yetiştirme kurumlarının geliştirilmesi gerektiğini bunu elzem bir durum olduğunu ileri sürmektedir. Bu yaklaşımını açık bir şekilde şu sözlerle ifade etmektedir:

"Avrupa'ya talebe i'zâmı mes'elesi, buna mâkûs bir meseleye râbit edilmek iktizâ eder; bu mesele 'Avrupa'dan muallim celbi' meselesidir." (Ünal ve Birbudak, 2010 s.100).

Bu değerlendirmeler ışığında M. Sâtı Bey'in eğitim anlayışının yalnızca pedagojik değil, aynı zamanda sistematik ve politik bir boyut taşıdığı görülmektedir. Ona göre eğitimde başarı, plansız uygulamalardan ziyade öğretmen yetiştirme, kurumsal gelişim ve sistemli eğitim politikaları ile mümkün olacaktır.

M. Sâtı Bey'in eğitim anlayışı, bireyin yalnızca teorik bilgiyle değil, aynı zamanda hayatın gerekliliklerine uygun biçimde bilgi, beceri ve alışkanlıklarla yetiştirilmesini amaçlamaktadır (Sâtı Bey, 2010). Bu yönüyle onun görüşlerinin, modern eğitim düşüncesinin önemli temsilcilerinden Eğitimin bireyin karakter gelişimini ve toplumsal yaşama hazırlanmasını sağlayan bir süreç olduğunu vurgulayan M. Sâtı Bey, öğretmenlere yalnızca bilgi aktaran kişiler olarak değil, bireyin kişilik gelişimine yön veren rehberler olarak önemli görevler yüklemektedir (Ünal ve Birbudak, 2010). Bu yönüyle M. Sâtı Bey'in eğitim anlayışının, eğitimin temel amacını bireyi yaşama hazırlamak olarak gören Herbert Spencer'ın faydacı eğitim anlayışıyla benzer yönler taşıdığı söylenebilir.

M. Sâtı Bey'in eğitim anlayışını yalnızca layihalar üzerinden değerlendirmek yeterli değildir. Onun eğitim düşüncesinin kuramsal temelleri, özellikle *Fenn-i Terbiye* adlı eserinde sistematik bir biçimde ortaya konulmuştur. Bu eserde eserde eğitim, bireyin zihinsel gelişiminin yanında ahlaki gelişimine de önem veren kapsamlı bir süreç olarak ele alınmaktadır. M. Sâtı Bey'e göre eğitim, bireyin yalnızca bilgi edinmesini değil, aynı zamanda karakter gelişimini ve topluma uyumunu da sağlamalıdır. Bu yaklaşım, onun eğitim anlayışının yalnızca pratik çözümlerden ibaret olmadığını, aynı zamanda güçlü bir kuramsal temele dayandığını göstermektedir (Sâtı Bey, 2010).

Türk eğitim tarihi üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, M. Sâtı Bey'in modern eğitim düşüncesinin öncülerinden biri olarak değerlendirildiği görülmektedir. Nitekim Yahya Akyüz, M. Sâtı Bey'i Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde eğitimde yenilikçi fikirler ortaya koyan önemli eğitimciler arasında göstermektedir (Akyüz, 2018). Bu doğrultuda, M. Sâtı Bey'in öğretmen yetiştirme, uygulamalı eğitim ve toplumsal gelişim arasındaki ilişkiye yaptığı vurgu, modern eğitim anlayışıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. M. Sâtı Bey'in eğitim anlayışı incelendiğinde sadece yenilikler yapmakla değil aynı zamanda bir sistem geliştirmekle ilgilendiği görülmektedir. Onun yalnızca dönemin eğitim sorunlarına çözüm arayan bir eğitimci olmadığı, aynı zamanda modern eğitim düşüncesiyle paralellik gösteren kuramsal bir bakış açısına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu yönüyle M. Sâtı Bey, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte eğitim düşüncesinin dönüşümünde önemli bir köprü niteliği taşımaktadır.

2.5.1.3 Vatandaşlık görüşü

M. Sâtı Bey'in vatandaşlık anlayışı, onun eğitim anlayışından bağımsız görülemez bir bütün olarak değerlendirilmektedir. Ona göre eğitim, yalnızca bireyin zihinsel gelişimini sağlamaya yönelik bir süreç değil, aynı zamanda bireyi yaşadığı toplumun içinde bulunduğu şartlara uygun ve yaşadığı topluma sorumluluk bilincinde bir vatandaş olarak yetiştirmeyi amaçlayan bir faaliyettir. M. Sâtı Bey yaşadığı dönemin şartları doğrultusunda, dünyanın çağdaşlığını yakalama hususunun önemli kısmını eğitimdeki sistemli ve doğru değişimlerin oluşturduğunu düşünüyordu. Osmanlı Devleti'nin nevi şahsına münhasır bütünlük ve değer anlayışından tamamen kendini

soyutlayabilecek olan; Batı etkisi altında kalan mekteplerin faaliyete geçmesi, reformlara ve tamamen gelenekçi kalarak medreselerin kusursuz eğitim verdiğini düşünen aydınlara karşı Tanzimatçı fikirleri savunuyordu (Başar, 2003). M. Sâtı Bey'in vatandaşlık kavramı konusundaki temelin eğitimle atılacağını düşündüğünü gösteren fikirlerini, *Vatan Fikri ve Terbiyesi* adlı eserinde vatan kavramının bireylere küçük yaşlardan itibaren kazandırılması gerektiğini vurgulamakta ve bu sürecin eğitim yoluyla gerçekleştirileceğini ifade ettiği görülmektedir. Ona göre vatan sevgisi, doğuştan gelen bir duygu değil, eğitim yoluyla geliştirilen bir bilinçtir (Sâtı Bey, 2018). M. Sâtı Bey'in vatandaşlık anlayışının odak noktasında "vatan" kavramı yer almaktadır. Bu kavram yalnızca coğrafi ve hukukî bir alanı temsil ve ifade etmekten ziyade, bireyin duygusal, ahlaki ve toplumsal bağlılık geliştirdiği bir değer olarak tanımlanmaktadır. Nitekim *Vatan Fikri ve Terbiyesi* adlı eserinde vatan ve vatandaşlık ilişkisini şu şekilde ifade etmektedir: "*Vatanperverlik insanın vatanına muhabbet ve bağlılık göstermesidir. Vatanının maddeten ve manen ilerleme ve yükselmesini arzu etmesi… vatanının toprağını, şerefini, haysiyetini müdafaa etmek ve artırmak için fiilen çalışması, fedakârlık yapmasıdır."* (Satı Bey, 2018, s.13). Bu yaklaşım, vatandaşlık bilincinin yalnızca fiziksel bir bağlılığa değil, aynı zamanda ortak değerler, duygular ve tarihsel bilinç etrafında şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bunlardan mütevellit M. Sâtı Bey'in vatandaşlık anlayışı, bireyin vatanla kurduğu çok yönlü ilişkiye dayanan kapsamlı bir yapı arz etmektedir.

2.5.1.3.1 Vatandaşlık anlayışının vatani boyutu

M. Satı Bey vatandaşlık anlayışının temelini, "vatan" kavramına yüklediği anlam oluşturmaktadır. M. Sâtı Bey'e göre vatandaşlık tek boyutlu bir kavram olamayacak kadar manevi değere sahiptir ve vatandaşlık sadece hukukî statüde sınırlı kalacak bir kavram değil; aksine bireyin vatanıyla kurduğu çok yönlü ilişkinin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple vatandaşlık anlayışının bireylerde oluşabilmesi için öncelikle vatan kavramının doğru anlaşılması gerekmektedir. M. Sâtı Bey, vatandaşlığım temelini öğretme konusunda tarih derslerine önem vermektedir. M. Sâtı Bey dünya konjonktürüne bakış attığında, Almanların millîyetçilik temelini dil ve ırk birliği oluştururken Fransız Millîyetçiliğinin ise temelini ortak tarih düşüncesi ile devlet

kavramı oluşturduğuna kanaat getirerek Fransızların bakış açısının Osmanlı gibi çok uluslu bir devlete daha uygun olacağını düşünmüştür (Korkmaz, 2007).

M. Sâtı Bey'in vatani boyuta ilişkin dikkat çeken bir diğer yönü, bireyin vatanıyla kurduğu ilişkinin yalnızca duygusal değil, aynı zamanda eylemsel bir nitelik taşıması gerektiğine yönelik vurgusudur. Ona göre gerçek vatanperverlik, bireyin vatanının ilerlemesi, güçlenmesi, korunması için somut katkılar sunması ile ihtimal bulacaktır. Bu durum, vatandaşlığın sadece bir bilinç olmadığı ve bununla yeterli kalamayacağı bunu yanında düşünce ve bilinçlerin davranışa dönüşmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. M. Sâtı Bey'e göre vatandaşlık anlayışının temelinde yer alan vatan sevgisi, pasif bir duygu durumundan ziyade aktif bir sorumluluk bilincini içermektedir. Bu sebeple, vatanperverlik, yalnızca vatanı sevmekle sınırlı olmayıp, onun gelişmesi ve korunması için çaba göstermeyi de kapsamaktadır (Sâtı Bey, 2018). Nitekim bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir:

"Vatanperverlik... vatanının maddeten ve manen ilerleme ve yükselmesini arzu etmek... onun toprağını, şerefini ve haysiyetini müdafaa etmek için çalışmak ve fedakârlık yapmaktır (Sâtı Bey, 2018, s.13).

Ayrıca M. Sâtı Bey'e göre eğitim kurumlarının ve öğretmenlerin, vatandaşlığın öğretilmesi konusunda mihenk taşı olduğunu düşünmektedir. Öğretmenler yalnızca bilgi aktarımı yapan kişiler değil, aynı zamanda öğrencilerde vatan sevgisi ile birlikte vatandaşlık bilinci oluşturan rehberlerdir. Vatan sevgisi, aidiyet, sorumluluk ve fedakârlık gibi kavramlar, bu boyutun temel bileşenlerini oluşturmaktadır. Bu bileşenlerin temelini en iyi öğretecek olan kişiler de öğretmenlerdir.

Bu yönüyle M. Sâtı Bey'in yaklaşımı, modern vatandaşlık anlayışlarında da yer alan aktif ve sorumluluk sahibi vatandaş modeline yakın bir perspektif sunmaktadır. M. Sâtı Bey'in eserleri incelendiğinde bireyin içinde bulunduğu toplumun değerleri bilmek ve benimsemenin yanı sıra bu kavramların bilincini algılayarak içselleştirmesi ve bu durum sadece aidiyet duygusuna değil vatan ve milletin gelişimi açısından da fiili olarak ortaya koymasıyla mümkün olacaktır. M. Sâtı Bey'in farklı toplumların vatandaşlık anlayışlarını ele alması, bireyin bu süreçte nasıl konumlandırıldığına dair

önemli ipuçları sunmaktadır. Bu karşılaştırmalar, vatandaşlık bilincinin her toplumda farklı unsurlar üzerinden şekillendiğini ortaya koyarken, bireyin bu bilincin taşıyıcısı olarak merkezi bir rol üstlendiğini göstermektedir. Esasen, M.Sâtı Bey'in yaklaşımı, tek tip bir vatandaşlık modelinden ziyade, bireyin içinde bulunduğu toplumsal yapı ile etkileşim hâlinde şekillenen dinamik bir vatandaşlık anlayışına işaret etmektedir.

M. Sâtı Bey'in vatandaşlık anlayışında bireyin karakter gelişimi ile vatandaşlık bilinci arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Ona göre sorumluluk sahibi, disiplinli ve toplumsal değerlere duyarlı bireyler yetiştirilmeden sağlıklı bir vatandaşlık bilincinin oluşması mümkün değildir. Bu nedenle vatandaşlık eğitimi, bireyin yalnızca bilgi düzeyini artırmaya yönelik bir süreç olarak değil, aynı zamanda onun karakterini şekillendiren bir eğitim faaliyeti olarak ele alınmalıdır. Bu yaklaşım, M. Sâtı Bey'in eğitim anlayışıyla vatandaşlık görüşü arasındaki organik bağı da ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak M. Sâtı Bey'in vatandaşlık anlayışının bireysel boyutu, bireyin yalnızca bir topluluğa ait olmasını değil, bu aidiyeti bilinçli bir şekilde kavramasını ve bu doğrultuda sorumluluk üstlenmesini esas almaktadır. Bu yaklaşımda birey, toplumsal yapının pasif bir unsuru değil, onun devamlılığını ve gelişimini sağlayan aktif bir özne olarak değerlendirilmektedir. Bu yönüyle M. Sâtı Bey'in vatandaşlık anlayışı, bireyin bilinç, sorumluluk ve toplumsal katılım temelinde şekillenen çağdaş vatandaşlık yaklaşımlarıyla örtüşen bir nitelik taşımaktadır (Sâtı Bey, 2018).

2.5.1.3.2 Vatandaşlık anlayışının ahlaki ve manevi boyutu

Vatandaşlık eğitiminin temel amaçlarından biri, bireylerde ortak değerler etrafında birleşme, toplumsal sorumluluk üstlenme ve aidiyet bilinci geliştirme süreçlerini desteklemektir (Demircioğlu, 2019). M. Sâtı Bey'in vatandaşlık algısında manevi boyut ise vatandaşlık bilincinin yalnızca hukuk kuralları ya da yasalara dayanmadığını vatandaşlığın, kişinin iç dünyasında şekillenen bir olgu olduğunu öne sürmektedir. M. Sâtı Bey'e göre vatandaşlık, sadece maddi boyutta oluşabilecek bir unsur değildir; aksine bireyleri birbirine görünmez bağlarla bağlayan ortak duygu, düşüncelerin oluşturduğu manevi bir bütünlük taşımaktadır. Nitekim bu durumu şöyle ifade etmektedir: *"Vatan… bir beden ile bir ruhtan müteşekkildir… Ruhu ise; müşterek*

hisler ve fikirler, hatıralar ve emellerdir." (Sâtı Bey, 2018, s. 39*).* Bu yaklaşım, vatandaşlık bilincinin çok boyutlu oluşu ve sadece öğretilmek ile değil aynı zamanda hissetmek ve içselleştirmekle sağlam olacağını ortaya koymaktadır.

Manevi boyut çerçevesinde değerlendirildiğinde M. Sâtı Bey'in en önemli katkılarından biri, vatandaşlık bağının oluşum temelinde "kan birliği" gibi biyolojik unsurların mevcut olmadığını açıkça ortaya koymasıdır. Ona göre toplumları bir arada tutan esas unsur, biyolojik bağlar değil; ortak değerler ve paylaşılan kültürel unsurlardır yani manevi boyutun varlığıdır. Nitekim bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: *"Kan birliği veya kan birliği inancı, vatandaşlık hususunda zaruri bir bağ değildir."* (Sâtı Bey, 2018, s. 25).

M. Sâtı Bey'e göre, vatanın bütünleyici unsurları vatandaşlığın anlaşılması için değer arz etmektedir. Aynı ülke içerisindeki insanların birbiriyle etkileşiminin gerçekleşmesi vatandaşlık algısı açısından önemlidir. Vatandaşlığı yalnızca kurallar değil; kültür, dil, gelenekler ve örfi kurallar belirleyici olabilmektedir. M. Sâtı Bey bu noktada özellikle dilin önemine dikkat çekmekte ve dil birliğini vatandaşlık bilincinin oluşumunda temel bir unsur olarak değerlendirmektedir. Ona göre dil, yalnızca iletişim aracı değil, aynı zamanda ortak duygu ve düşüncelerin taşıyıcısıdır. Dil sayesinde yapılan etkileşim, kültürel ve değerler açısından vatanın bütünlüğünü sağlayan en önemli unsur olarak görülmektedir. M. Sâtı Bey'in Vatan Fikri ve Terbiyesi isimli kitabında yer alan; *"Lisan… his ve fikri değiş tokuşun en mühim vasıtasıdır… insanlar arasındaki manevi bağlılığın en ehemmiyetlisidir."* (Sâtı Bey, 2018, s. 25). cümlesi Sâtı Bey'in manevi varlığın fikri hayatı etkilediğini bunun da lisan vasıtasıyla güçlü şekilde yapılabileceği düşüncesini ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, vatandaşlık bilincinin oluşumunda ortak dilin, bireyler arasında bir anlam ve duygu birliği oluşturduğunu göstermektedir. Dolayısıyla manevi boyut, yalnızca bireysel duygularla sınırlı kalmayıp, toplumsal düzeyde paylaşılan kültürel unsurlar aracılığıyla güç kazanmaktadır.

M. Sâtı Bey'in manevi boyuta ilişkin bir diğer önemli tespiti, vatandaşlık bilincinin en temel yapısı aile ve toplumsal ilişkiler üzerinden inşa edildiğidir. Ona göre bireyde vatan sevgisinin oluşabilmesi için öncelikle aile içerisinde sevgi, bağlılık ve dayanışma duygularının gelişmesi gerekmektedir. Bu durumu şu sözlerle ifade

etmektedir: *"Aile muhabbeti zayıf kaldıkça vatan muhabbetinin kuvvetli olması mümkün değildir."* (Sâtı Bey, 2018, s. 58) Bu yaklaşım, vatandaşlık bilincinin bireyin sosyal çevresiyle doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Vatandaşlık, yaşayan bir insan gibi temel düzeylerini aileden ve sosyal çevreden alabilen, geliştikçe daha farklı yönlerden etkilenebilen ve yaşadığı coğrafyanın gerekliliklerini tek bir kalıp içinde kalmadan yerine getirebilen bir olgu olarak görülmektedir. Aile içerisinde gelişen sevgi ve bağlılık duyguları, zamanla genişleyerek topluma ve vatana yönelmektedir. Bu nedenle vatandaşlık, bireyin sosyal ilişkiler ağı içerisinde şekillenen bir bilinç olarak değerlendirilmektedir.

Ayrıca M. Sâtı Bey, bireyin vatanla kurduğu manevi bağın yalnızca mevcut zamanla sınırlı olmadığını; geçmiş ve gelecek ile kurulan ilişki üzerinden de şekillendiğini vurgulamaktadır. Bireylerin vatandaşlığı anlaması, anlamlandırması ve çözümlemesi hem tarihini geçmişini bilmesi ile hem de gelecekteki konjonktürün tahmin edilebilir çıkarımlar yapılması ile mümkün olacaktır. Ona göre birey, yalnızca kendi yaşadığı döneme değil, aynı zamanda geçmiş nesillerin mirasına ve gelecek kuşakların sorumluluğuna da bağlıdır. Bu bağlamda hatıralar ve ortak tarih, vatandaşlık bilincinin önemli unsurları arasında yer almaktadır. Vatandaşlığın geçmişten yaşanılan güne hangi dinamikler üzerine şekillendiğini görebilmek, günün vatandaşlık sorunlarına çare bulmakta da geleceğin değişimine uyum sağlamakta da etkili olacaktır. Nitekim vatanın manevi yapısını oluşturan unsurlar arasında "hatıralar" ve "emeller"in özellikle vurgulanması, bu sürekliliğin göstergesidir.

Bunun yanı sıra farklı coğrafyalarda görevler yapmış olan M. Sâtı Bey, bireyin yaşadığı yerle kurduğu duygusal bağın da vatandaşlık bilincinin önemli bir parçası olduğunu ifade etmektedir. Ona göre insanın doğduğu yer, yaşadığı çevre ve bu çevreye ait hatıralar, bireyin kimliğinin ayrılmaz bir parçası olduğunu Vatan Fikri ve Terbiyesi isimli kitabında; *"Memleketin ismi, manzarası, ahalisi… insanın maneviyatında pek ehemmiyetli bir mevki sahibidir."* (Sâtı Bey, 2018, s. 58). Sözleriyle anlatmaktadır. Bu ifade, vatandaşlık bilincinin bireyin yaşantıları ve hatıralarıyla doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla manevi boyut, bireyin geçmiş deneyimleri ve duygusal bağları üzerinden şekillenen bir yapı arz etmektedir. Bu ifade, vatandaşlık bilincinin bireyin yaşantıları ve hatıralarıyla

doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla manevi boyut, bireyin geçmiş deneyimleri ve duygusal bağları üzerinden şekillenen bir yapı arz etmektedir.

2.5.2 Nâfi Atuf Kansu

2.5.2.1 Hayatı

Doktor bir babanın evladı olarak 1890 yılında Mekke şehrinde dünyaya gelen Nafi Atuf Kansu, İlk ve orta öğrenim tahsilini Edirne'de tamamladı (Kansu, 2023). Nafi Atuf Kansu Osmanlı'nın son dönemleri ve Cumhuriyet'in erken döneminde gördüğü eğitimler ve ortaya sunduğu fikirler ile bu dönemin önemli aydınlarından olmuştur. 1906 yılında Edirne idadisindeki öğrencilik sürecinin tamamlanmasının ardından, 1910 yılında ise Mekteb-i Mülkiye-yi Şâhâne'yi başarılı bir şekilde tamamladı. Hemen ardından İttihat ve Terakki Mektebi'nde okul müdürü olarak göreve başlamıştır (Demirel, 2022). Kansu mesleki sürecinde, idareci kimliğinin yanı sıra eğitimciliğini de ön planda tutmuştur eğitime dair dergiler ile ilgilenmiştir. Nimet-i Hürriyet Mektebi'nde yürüttüğü müdürlük, öğretmenlik görevleri de Kansu'nun teorik bilgilerinin eğitimde pratiğe dönüştüğü dönemleri göstermektedir. Kansu Eğitimde yenilikçi fikirlerini Mehmet Vehbi Bey ile yayımlamış oldukları Say ve Tetebbü (iş ve düşünce) dergisi ile ortaya koymuştur (Kansu, 2016).

1912 yılında gerçekleşen Balkan Savaşları sırasında Edirne'nin işgali Kansu'yu etkilemişti. İşgal döneminde ailesi ile ayrılık yaşamak durumunda kalan Kansu, bir süre Edirne'de Askeri Hastane Müdürlüğü yapmış, ardından yeniden eğitim camiasına dönerek Edirne Erkek Öğretmen Okulu Müdürlüğünde görev almıştır. 1914 yılından itibaren ise kariyerini İstanbul ve Bursa ekseninde sürdürmeye karar vermiştir.

"1914 yılında İstanbul'da bir müddet Darüşşafaka'da müdür yardımcılığı ve öğretmenlik yapmaya başladıktan sonra aynı yıl Bursa Öğretmen Okuluna müdür olarak tayin edildi." (Kansu, 2016, s. 15). Nafi Atuf Kansu Bursa'daki görevlerinde bir dönem tarih derslerine girerken daha sonra psikoloji derslerinde de etkin rol almaya başlamıştır. Daha sonraki dönemde pedagoji derslerine girmesi için İstanbul Dârülmuallimâtı'na öğretmen olarak atandı. "16 Ocak 1918 tarihinde Kadıköy'deki Fransız okulu Saint Joseph'in binalarında açılan Kadıköy Erkek Dârüleytamı

müdürlüğüne atandı.” İstanbul’da son görevi olan Dârülfünun Fenn-i Terbiye Müzesi müdür muavinliği İstanbul’daki son memuriyet görevini yerine getirmiştir (Demirel, 2022).

Kansu’nun mesleki tekâmülü Bursa ve İstanbul’daki idari vazifelerinin ardından Millî Mücadele döneminde yeni bir boyut kazanmıştır. 1921 yılında rotasını Ankara’ya çevirerek bağımsızlık mücadelesine fiili katkılarda bulunan Nâfi Atuf Kansu, bu süreçte önce Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umûmiyesi'nde Fransızca baş tercümanı olarak göreve başladı. (Demirel, 2022). Daha sonra ise *Hakimiyet-i Millîye* gazetesinin Yazı İşleri Müdürlüğünü üstlenerek ehemmiyetli bir fasılın parçası olmuştur (Kansu, 2016). Ankara Atatürk Lisesi ve Kayseri Lisesi müdürlüğü görevlerinin ardından, 1924 Yılında ortaöğretim Genel Müdürlüğü’ne getirilmiştir. Aynı yıl içerisinde Maarif Vekâleti (Millî Eğitim Bakanlığı) Müsteşarlığına atanması, onun Cumhuriyet’in erken dönemlerindeki eğitim politikalarının mutfağındaki önemli isimlerden biri olması ile birlikte bu dönemde eğitim politikaları ile ilgili söz sahibi ola, bu dönemin eğitim anlayışında etkin rol alarak katkıda bulunmasını sağlayan bir durum olmuştur. 1924-1927 yılları arasında yürütmüş olduğu bu görev, Cumhuriyet tarihindeki ilk Eğitim Müsteşarlığı olması bakımından tarihsel bir ehemmiyet sunmaktadır (Kansu, 2016).

Kansu, Millî Mücadele’ye sunduğu etkin, üstün başarılar ve gösterdiği fedakârlık neticesinde TBMM tarafından İstiklal Madalyası ile taltif edilmiştir (Kansu, 2016). 1927 yılı itibarıyla bürokrasiden siyasete doğru bir eğilimde bulunan Kansu, TBMM’nin 3. Dönemiyle birlikte Giresun ve Kırklareli milletvekili olarak parlamento çalışmalarına katılmış, vefat ettiği 1949 yılına kadar aralıksız 22 yıl boyunca milletvekilliği görevini sürdürmüştür. Siyasi kariyeri, Nafi Atuf Kansu’nun eğitim alanının dışında toplumsal olaylara da duyarlılığının olduğunu, vatandaşlık alanında da bir bilgi birikiminin oluşmasını sağlamıştır. Nafi Atuf Kansu, siyasî kariyerini yalnızca bir meslek olarak görmemiş topluma katkılar sağlama yolunda da en etkin adımlardan biri olarak görmüştür. Kansu, sivil toplum alanında da aktif roller almıştır. 1928 yılında bizzat Mustafa Kemal Atatürk’ün yönlendirmeleri ile Türk Eğitim Derneği’nin (TED) kurucu kadrosunda yer almış ve 1935 yılına kadar cemiyetin başkanlığı görevini yürütmüştür (Kansu, 2016)

Kansu'nun bir diğer önemli adımları arasında, halk eğitimine verdiği önemle paralel olarak Halkevleri bünyesindeki çalışmalarıdır. Ankara Halkevi Başkanlığı döneminde teşkilatın gelişimine büyük katkılar sağlamış ve bu kurumun yayın organı olan Ülkü Dergisi'nde yöneticilik yaparak düşüncelerini halka yayma çabasında olmuştur (Kansu, 2016). Yürütmüş olduğu görevlerde eğittim alanını hiç geride bırakmamış lakin yanına sürekli yeni alanlar ekleyerek kendisinin ve halkın gelişimi için çabalar göstermiştir. 1944-1947 yılları arasında CHP Genel Sekreter Yardımcılığı ve Genel Sekreterlik gibi yüksek düzeyli siyasî sorumluluklar üstlenen Kansu, 28 Ekim 1949 tarihinde Ankara'da hayata gözlerini yummuştur (Kansu, 2016).

Nafi Atuf Kansu'nun eserleri, Tablo 2.2'de yer almaktadır.

Tablo 2.2 Nafi Atuf Kansu'nun eserleri

Eser Adı	Yayın Yılı
Yeni Mektebde-Edmond Demolins'ten	1912
Vatanım Coğrafyası	1914
Frobel	1914
Fenn-i Terbiye Tarihi	1916
Tolstoy-İptidai Muallimi	1919
Pedagoji Tarihi	1929
Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme-2 Cilt	1931-1932
Türklerin Terbiyeye Hizmetleri	1932
İlk Kültür İzleri ve Nakil Vasıtaları	1933

2.5.2.2 Nafi Atuf Kansu'nun eğitim anlayışı

Nafi Atuf Kansu, mektebi hayatın uzağında kalan, korunaklı, yaşamdan bağımsız bir alan olarak görmenin aksine, bizzat hayatın temel pratiklerinin üretildiği canlı bir deney alanı gibi görmüştür. Ayrıca Nafi Atuf Kansu'nun eğitim anlayışı, ezbere ve kuru bilgiye dayalı geleneksel yapıdan uzak; öğrenciyi hayatın içine alan, öğrenciyi hayatın içine adapte edebilen, gözlem ve uygulamayı eğitimin merkezine alan toplumu ve insanı birlikte kavratmayı amaçlayarak öğrencilerin eğitimde ezberci yapıdan uzak kalmasını isteyen bir eğitim düşüncesi etrafında şekillenmiştir. Kansu eğitimdeki temel düşüncelerin çocuklar etrafında şekillenmesinin önem arz ettiğini ve çocukların

geleceğin nesillerini oluşturacağını düşünerek çocukları yetişkinlerin kısmi olarak aynası olarak görmüştür fakat çocuğun yetişkinin bir minyatürü olmadığını da vurgulamıştır (Başaran ve Çelik, 2017). Kansu'nun eğitim anlayışında okul, yalnızca ders anlatılan bir kurum değil; bireyi gerçek yaşama hazırlayan, hatta mümkün düzeyde hayatın kendisini ve gerekliliklerini okula taşıyarak öğrencilerin hayattan kopuk bir eğitim içerisinde olmasının önüne geçmeyi hedefleyen bir yapıdır. Bu sebeple, Kansu'nun eğitim anlayışında müfredat, öğretim yöntemi ve okul çevresi birbirinden bağımsız değil bir bütünün parçaları olarak ele alınmaktadır (Kansu, 2015).

Kansu'nu dikkat çektiği önemli hususlardan birisi de öğretimde tarih ve coğrafyanın merkezi işlevidir. "Bu iki bilimin gayesi, insanı ve toplumu yahut başka bir ifade ile insanlık camiasının içindeki mevcut olan çeşitli grupları tarif etmeye çalışmaktır." (Kansu, 2015, s.14). Ona göre bu dersler öğrencinin zihnine birtakım isimler, terimler ya da ezbere soyut bilgiler yükleyen alanlar olarak görülmemelidir. Nitekim coğrafya dersi sadece ezbere kavramlar ile öğrenilmesi fayda açısından yetersiz kalabilmektedir. Coğrafya dersi, kişinin yaşadığı coğrafyanın getirilerini, ekonomik, stratejik, jeopolitik açıdan geçmişinden geleceğine dair fikirler ve çıkarımların yapılmasında ehemmiyete sahiptir. Nafi Atuf da coğrafyanın asıl amacının insanı ve toplumu anlamaya yönelmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu yaklaşım, onun sosyal bilimleri yalnızca bilgi alanı olarak değil, insanı yaşadığı çevresel faktörler, geçmiş ve toplumla birlikte anlamlandıran temel araçlardan birisi olarak değerlendirdiğini göstermiştir. Nafi Atuf Kansu, Coğrafya öğretiminde de ezbere karşı olduğunu, Öğretmen Tolstoy isimli kitabında "Coğrafya; su yollarının, şehirlerin idari bölümlerinin, velhasıl hatırda kalması az veya çok güç olan her türlü coğrafi deyim ve kavramların bir listesinden ibaret değildir." cümlesi ile de açıkça anlaşılmaktadır. Nafi Atuf Kansu'nun tarih ve coğrafya alanlarını birbirinden uzak olarak görmemekte, onları insanı ve toplumu çözümlemeye yardımcı iki temel alan olarak görmektedir. Bu bağlamda Kansu'nun disiplinler arası yaklaşım kavramında önemli bir temel oluşturduğu görülmektedir.

Kansu'nun eğitim anlayışında, teorik eğitimin tek başına yeterli olmayacağı, asıl önemli olanın uygulama ve gözlem olduğunu bununla birlikte öğretimdeki etkinliğin

artacağını düşünmektedir. Ona göre gerçek öğrenme yalnız sınıf içinde ve kitap üzerinden gerçekleşmez; öğrenci nesneyi, olayı ve çevreyi doğrudan tecrübe etmelidir. Bu bakımdan, *Öğretmen Tolstoy* isimli kitapta Kansu, "doğrudan doğruya yerinde inceleme ve tetkik" ifadesine yer vererek bu düşüncesindeki pekiştirmeyi ortaya koymaktadır. Eğitimin deney, gözlem ile nitelik kazanması aynı zamanda vatandaşlığın da öğrenilmesinde sadece teorik bilgilerin yeterli olmadığını göstermektedir. Nafi Atuf Kansu, öğretimin hayat ile iç içe olması fikrinin de uygulanırken sadece fikirsel boyutta olmamasını vurgulamaktadır. Bu nedenle tarım, bahçıvanlık, tabiat incelemeleri ve el işleri gibi uygulamalı sahalara önem vermektedir. Özellikle öğrencilerin öğrenme sürecinde doğayla ve gerçek hayatla temas kurmasını istemesi, onun eğitimi soyutluktan somutluğa doğru bir bilgi aktarımı yapmanın makul olduğu fikrini ortaya koymaktadır. (Kansu, 2015).

Kansu'nun eğitim anlayışını daha iyi anlamlandırmak için, onun tarihsel eğitim düzenine karşı düşünceleri ve eleştirileri de dikkate alınmalıdır. Türkiye Eğitim Tarihi adlı eserinde Osmanlı eğitim yapısını değerlendirirken, eski öğretim tarzının büyük ölçüde kitap merkezli, teorik bilgi ağırlıklı, uygulamadan uzak ve skolastik bir karakter taşıdığı yönündeki görüşlerini sunmuştur. Bu çerçevede onun geleneksel eğitim anlayışına karşı eleştirel bir mesafede durduğu görülmektedir. Bu eleştirel tutum, neden daha canlı, işlevsel, insan merkezli ve çağın gerekliliklerine uygun bir eğitim modeli aradığını açıklamaktadır. Başka bir ifadeyle Kansu'nun uygulamalı ve hayatla ilişkili öğretim talebi, yalnız pedagojik bir tercih değil; aynı zamanda tarihsel olarak yetersiz bulduğu eğitim sistemine karşı geliştirdiği bir çözüm arayışıdır (Kansu, 2016).

Kansu'nun eğitim düşüncesine göre çağın gerekliliğini yakalamak sadece eğitim kurumlarının yenilenmesi ile yeterli kalınmamalıdır. Fransız İhtilali sonrasındaki dünya görüşü pek çok toplumda değişikliğe uğramış, çok uluslu devletler birden fazla alanda bu durumdan etkilenmiştir. Bu devletlerden birisi de Osmanlıdır bu sebeple Osmanlı Devleti dünyanın gelişimini takip etmekle birlikte yenileşme çabalarında da bulunmuştur. Lakin bu yeniliklerin sadece kurumların binalarını yenilemek yeterli olmamıştır Nafi Atuf Kansu'da bu gelişimin insan odaklı olması gerektiğini vurgulamıştır. Onun için esas mesele, eğitimin içeriğinin ve yönteminin değiştirilmesidir. Bu nedenle çağın ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir öğretim biçimi

ararken, ezberi önceleyen anlayış yerine öğrencinin düşünmesini, incelemesini ve uygulamasını sağlayan bir modeli savunmaktadır. *Türkiye Eğitim Tarihi* içinde yer alan değerlendirmeler, onun eğitim reformunu şekilsel değil, doğrudan öğretim süreçlerini dönüştüren bir mesele olarak gördüğünü göstermektedir. Bu bakımdan Kansu'nun eğitim görüşü, müfredat ile yöntem arasındaki ilişkiyi birlikte ele alan bütüncül bir karakter taşımaktadır (Kansu, 2016).

Kansu'nun eğitim anlayışında "çocuk merkezlilik" de açık biçimde hissedilmektedir. Nafi Atuf, öğretimin başarısını yalnız anlatılan konunun niteliğiyle değil, çocuğun onu nasıl karşıladığıyla da ilişkilendirir. Bir bilginin çocuk için "doğal", "cazip" ve "anlaşılır" hâle gelmesi, onun eğitim anlayışında belirleyici ölçütlerdendir. Bu nedenle çocuğun gelişim düzeyine, merakına ve etkin katılımına uygun bir öğretim istemektedir. Bu yaklaşım, öğretimi yetişkin aklının çocuk üzerine yüklediği hazır bilgi kalıplarından kurtarma çabasını yansıtır. Nafi Atuf 'un metinlerinde okulun çocuğa yaklaşımı, disiplinin kuru baskıdan çok yönlendirilmiş etkinliklere dayanması gerektiği fikrini de düşündürmektedir. Çocuk, eğitimin nesnesi değil; merkezindeki aktif öznesidir (Kansu, 2015).

Nafi Atuf Kansu'nun eğitim anlayışında öğretmenin rolü de geleneksellikten kurtulmalıdır. Öğretmen, öğrencilere basmakalıp ezbere bilgiler vermekten çok onları düşünmeye yöneltip kendi fikirlerinin oluşumunu desteklemelidir yani öğretmen öğrencinin fikirsel gelişiminde rehberlik edici bir rol oynamalıdır. Öğretmen, yalnız bilgi aktaran kişi değil; dersleri hayatla irtibatlandıran, öğrencinin dikkatini çevreye yönelten, öğrenme sürecini düzenleyen ve uygulama imkânları oluşturan rehberdir. Özellikle uygulamalı ders düzenlemeleri, geziler, incelemeler ve öğretimde araç kullanımına yaptığı vurgu, öğretmenin anlatıcıdan çok düzenleyici ve yönlendirici bir konuma yerleştirildiğini düşündürmektedir. Böylece öğretim, tek yönlü sözlü aktarım olmaktan çıkar; öğretmen ile öğrencinin birlikte içinde yer aldığı etkin bir eğitim sürecine dönüşür. Bu yönüyle Nafi Atuf'un yaklaşımı, çağdaş öğretmenlik anlayışına da yaklaşmaktadır (Kansu, 2015).

Sonuç olarak, Nafi Atuf'un eğitim anlayışı; ezberci öğretime karşı çıkan, Çocuk merkezciliğin faydalı bir hal aldığını anlatan, tarih ve coğrafyayı toplumu anlamanın

temel araçları olarak gören, gözlem ve uygulamayı merkeze alan, okul ile hayat arasındaki bağı kuvvetlendiren, çocuğu aktif özne hâline getiren ve eğitim reformunu yalnız biçimsel değil içeriksel ve yöntemsel bir dönüşüm olarak kavrayan bir yapıya sahiptir. Bu anlayışta eğitim, yalnızca çocuğun soyut bilgilere teorik açıdan ulaşması değil; çevresini tanıması, düşünmesi, uygulamasını ve toplumsal hayata hazırlanmasını sağlayan bütünlüklü bir süreçtir. Bu yönüyle Nafi Atuf Kansu'nun eğitim anlayışı, bireyin gelişimini toplumsal dönüşümle ilişkilendiren Erken Cumhuriyet Dönemi eğitim düşüncesinin önemli örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir (Kansu, 1932; Kansu, 1934).

2.5.2.3 Nafi Atuf Kansu'nun vatandaşlık görüşü

Nafi Atuf Kansu'nun vatandaşlık anlayışı, sadece hukuk bir zemine dayalı soyut bir tanım olarak değil, eğitim, toplum, millî kültür ve değerleri derleyecek hususların ilişkisi üzerinden ele alınması şeklindedir. Nitekim Kansu üzerine yapılan çalışmalarda onun düşüncelerinin toplum, okul, öğretmen, aile ve çocuk eğitimi gibi eğitimin temel unsurları etrafında toplandığı belirtilmektedir (Başaran ve Çelik, 2017, s. 31-33). Bu durum Kansu'nun vatandaşlığa salt siyasal, kült bir yapı olarak değil, topluma uygun birey yetiştirebilme ve uygun birey olabilme meselesi olarak baktığını göstermektedir. Kansu'nun kendi metinleri dikkate alındığında bu yaklaşım daha belirgin hâle gelmektedir. *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme* adlı eserinin girişinde, memleketin insanı, teşkilâtı, tabiatı ve serveti doğru biçimde kavranmadıkça "memlekete uygun bir maarif manzumesi yapabilmek imkânsızdır" düşüncesini dile getirmesi, onun eğitimi toplumsal gerçeklikten bağımsız ele almadığını göstermektedir (Kansu, 1932, s.3). Buna göre Kansu gözünde vatandaşlık, toplumun kimliğini yansıtabilecek derecede yaşadığı toplumu bilen, kavrayan, toplum içinde işlev gören ve millî bünyeye uygun biçimde yetiştirilen bireyin niteliği olarak değerlendirilmektedir.

Bu çerçeve, Kansu'nun vatandaşlığı eğitim ile bağdaştırdığı görülmektedir. Nitekim bir yazısında *"Çocuğu cemiyet için yetiştirmek lâzımdır. Tahsilin gayesi vatandaşlar yetiştirmektir"* ifadesini kullanmış olması, onun nazarında vatandaşlığın temelini eğitimin oluşturduğunu hatta eğitimin de temel amaçlarından birinin vatandaş

yetiştirmek olduğu düşüncesini pekiştirmiştir. (Kansu, 1932, s. 89). Dolayısıyla Kansu'nun vatandaşlık görüşü; vatani, eğitsel, bireysel ve manevi boyutlar taşımakla birlikte, özellikle eğitim ve toplumsal terbiye ekseninde belirginleşen bir yapıya sahiptir.

2.5.2.3.1 Vatani boyutu

Nafi Atuf Kansu'nun vatandaşlık anlayışında vatani boyut, hamasi ve soyut bir vatan söyleminden çok, millî bilincin ön planda tutulduğu, kültürün getirilerinin ve toplumsal sorumlulukların farkında olunduğu görülmektedir. Kansu'nun yazılarında vatan sadece üzerinde yaşanılan coğrafi bir bölge olarak görülmemiştir. Vatandaşlık onun gözünde, tarih bilinci ve toplumsal hafıza da önemli bir husus olarak görülmektedir. Bu nedenle onun vatandaşlık anlayışında vatana bağlılık, duygusal bir söylemden önce bilinçli bir kavrayış ve sorumluluk alanı olarak görünmektedir (Kansu, 1932).

Kansu'nun vatani boyuta ilişkin yaklaşımı, özellikle Lozan meselesi hakkındaki görüşlerinde yer buluyor. Kansu, "Lozan ve Millî Kültür" başlıklı yazısında, Lozan antlaşmasını değerlendirmeye almış ve bu meseleyi sadece siyasîbir başarı olarak görmediğini dile getirmekle kalmamış ayrıca bu antlaşmanın Türk milletinin siyasal ve kültürel varlığını yeniden güvence altına alan tarihî bir dönüm noktası olarak yorumladığı görülmektedir. Nitekim "*Türk genci, bu muahedenin ehemmiyetini anlamak için, tarihi karıştırmalıdır*" ifadesi, onun vatani bilinci tarih şuuru ile birlikte düşündüğünü göstermektedir (Kansu, 1934, s. 405). Bu bakımdan Kansu'ya göre vatan sevgisi, yalnız bugüne ait bir bağlılık değil; geçmiş mücadelelerin anlamını kavramayı da gerektiren tarihsel bir bilinçtir. Kansu'nun vatani boyuta ilişkin düşüncelerinde dikkat çeken bir diğer husus, bağımsızlığın yalnız siyasal alanda değil, eğitim ve kültür alanında da korunması gereken bir değer olarak görülmesidir.

Lozan sonrasında kapitülasyonlar ve yabancı müdahaleler bağlamında yaptığı değerlendirmelerde, siyasîbağımsızlığın eğitim ve kültür alanındaki bağımsızlıktan ayrı düşünülemeyeceğini vurgulamaktadır. Bu nedenle *"Lozan'da Türkiye'nin istiklal hayatı ve şartları nasıl sıkı ve çetin mücadelelerle koparılmış ise, maarif sahasında*

istiklal de o kadar keskin ve hırslı mücadele ile kazanılacaktır" cümlesi, onun vatandaşlık anlayışında vatanın yalnız sınırlarla değil, eğitim ve kültür politikalarıyla da savunulması gereken bir değer olduğunu göstermektedir (Kansu, 1934, s. 407). Dolayısıyla Kansu'da vatani vatandaşlık, yalnız ülkeyi sevmek değil; ülkenin eğitim, kültür ve düşünce hayatında da millî iradeyi hâkim kılma isteğini içermektedir.

Nafi Atuf Kansu'nun vatani boyuta yüklediği anlam, millî kültür kavramı ile daha da belirginleşmektedir. Ona göre millî kültür, başka milletlerden hazır şekilde alınacak bir unsur değildir. Millî kültür inşa edilen bir yapı gibi yaşadığı toplumun kültürünü, benliğini benimseyerek inşa sürecinin aşamalı şekilde gerçekleşmesiyle oluşan bir olgudur. Bunların yanı sıra, *"Millî kültür öyle bir şeydir ki, bunu ancak millî enerji ve millî vicdan yaratabilir"* sözü, onun vatan anlayışını yalnız siyasîegemenlik düzeyinde bırakmadığını, kültürel bağımsızlığı da bunun ayrılmaz bir parçası olarak gördüğünü ortaya koymaktadır (Kansu, 1934, s. 408). Bu nedenle Kansu'nun vatandaşlık düşüncesinde vatana bağlılık, millî kültüre sahip çıkmak ve onu geliştirmekle tamamlanan bir sorumluluk alanına dönüşmektedir.

Kansu vatandaşlık boyutuna bir perspektifi de gençler üzerine yazdığı yazılarla ortaya koymuştur. *"Gençlik Ne Yapacak?"* başlıklı yazısında gençliği yalnız yaş itibarıyla değil, tarihsel sorumluluk bakımından da ele almakta; milletlerin yükselişinde gençliğin vatanperverlik, azim ve gayret gibi niteliklerle belirleyici rol oynadığını vurgulamaktadır. (Kansu, 2011, s. 225). Bu yaklaşım, onun vatandaşlık anlayışında vatani boyutun pasif bir bağlılık değil; çalışkanlık, mücadele ve ülkenin geleceği için sorumluluk üstlenme iradesiyle tamamlandığını göstermektedir. Böylece Kansu'da iyi vatandaş, yalnız vatanını seven kişi değil; aynı zamanda o vatanın geleceği için fikrî ve ahlakî sorumluluk taşıyan birey olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak, Nafi Atuf Kansu'nun vatandaşlık anlayışının vatani boyutu; tarih şuurunu, millî bağımsızlığı, kültürel egemenliği ve gençliğin sorumluluğundaki etkiyi birlikte içeren çok yönlü bir yapıya sahiptir. Bu doğrultuda, Kansu'nun gözünde vatan yalnızca korunması gereken bir kara parçası değil bu toprağın üzerinde millî kimlik sahibi olabilmektir. Millî kimliği oluşturan tarih bilinci, toplum sorumluluğu ve

yaşanılan coğrafyanın kültürünün gereklilikleri ile bu vatan toprağının geliştirilmesi gibi unsurlar vatandaşlık açısından oldukça değerlidir.

2.5.2.3.2 Vatandaşlık anlayışının ahlaki ve manevi boyutu

Nafi Atuf Kansu'nun vatandaşlığa bakış açısındaki ahlaki boyut, bireyin yalnızca toplumsal hayatın bir parçası olması ile değil, o hayat içinde sorumluluk ve görevlerinin farkında olarak bu görev ve sorumlulukları üstlenebilecek bir karakter geliştirilmesiyle anlam kazanmaktadır. Bu bakımdan onun gözünde vatandaşlık, kuru bir tanım, görev, ödev, sorumluluktan uzak, sadece toplum içinde yer alan birisi değildir. Onun gözünde vatandaşlık, kişinin şahsi gelişimi ve şahsiyet terbiyesi ile doğrudan ilişkilidir. Başaran ve Çelik'in Kansu'nun farklı yazılarına dayanarak ortaya koydukları üzere, Kansu eğitimde temel hedeflerden birini seciyeli insanlar yetiştirmek şeklinde düşünmektedir. Aynı çalışmada aktarıldığı biçimiyle, *"Şüphesiz seciye kitaptan öğrenilmez"* Nafi Atuf Kansu'ya göre karakter eğitimi yalnızca teorik bilgiyle kazandırılamaz. Onun "Şüphesiz seciye kitaptan öğrenilmez" ifadesi, ahlaki ve kişilik gelişiminin uygulama, yaşantı ve örnek davranışlar yoluyla şekillendiğini göstermektedir (Kansu, 2011, s. 311). Seciye'nin önemi ile başlayan pasajda Kansu, kitap, ders, temas, söz, hareket, ceza, mükâfat ve mektep hayatının bütün ayrıntılarının seciyenin teşkili etrafında toplanması gerektiğini belirtmektedir (Başaran ve Çelik, 2017). Bu vurgu, onun gözünde iyi vatandaşlık için sadece bilen kişi olmakla değil, faziletli alışkanlıklar ve davranış tutarlılığı sergileyen kişi olmakla mümkün olduğunu göstermektedir. Kansu'nun ahlaki vatandaşlık anlayışında dikkat çeken ikinci husus, düşünce hürriyetini de karakter terbiyesinin ayrılmaz bir parçası olarak görmesidir. Başaran ve Çelik'in aktardığı bir başka ifadede Kansu, *"Tedriste muvaffakiyet ve hayatta intizam eden düşünce hürriyetini muallim ne kadar muhafaza ederse talebesi de o kadar temiz ve terakkinin en büyük şartı olan mesai-i şahsiye ile o kadar tecehhüz eder"* diyerek öğrencinin şahsi çalışma ve gelişme gücünün bu zeminde büyüyeceğini vurgulamaktadır (Başaran ve Çelik, 2017, s. 37). Bu yaklaşım onun, vatandaşlık anlayışının sorgulamaktan aciz, kör itaate dayalı, olmadığını; aksine disiplinli, sorgulayıcı, şahsi gayreti ve düşünerek hareket etmeyi öne çıkardığını göstermektedir. Dolayısıyla Kansu için ahlaki vatandaşlık algısı, ezberci bir sistemle öğretilmiş alışkanlık ve dış müdahaleler ile şekillenmesinden çok kişinin kendi içindeki

duyguların şekillendirdiği sorumluluk duygusu ve muhakeme gücü ile tamamlanan bir kişilik yapısıdır.

Vatandaşlığın manevi boyutu ise Kansu'da en belirgin biçimde millî kültür ve millî vicdan kavramları etrafında şekillenmektedir. *Lozan ve Millî Kültür* yazısında kullandığı *"Millî kültür öyle bir şeydir ki, bunu ancak millî enerji, millî vicdan yaratabilir"* cümlesi, onun vatandaşlığı yalnız siyasîbağlılık düzeyinde düşünmediğini açıkça göstermektedir. Burada manevi bağlılık milletin kendi iç dinamikleri, kudreti, ortak şuuru ile tarihi iradesi kapsamında ilişkilendirilmektedir. (Kansu, 1934, s. 408). Kansu'nun gözünde Lozan sadece bir antlaşma değildir. Kansu'nun Lozan'ı millî kültürün serpileceği bağımsız zemin olarak yorumlaması da bu yönü kuvvetlendirmektedir. Böylece manevi vatandaşlık, onun düşüncesinde soyut bir duygulanım değil; millî vicdanla temellenen ve kültürel süreklilikle güçlenen bir bağlılık biçimine dönüşmektedir.

Bu çerçevede Nafi Atuf Kansu'nun vatandaşlık anlayışının ahlaki ve manevi boyutu, iyi vatandaşı yalnız görevlerini yerine getiren birey olarak değil; sağlam karaktere, düşünce hürriyetine, toplumsal sorumluluk duygusuna ve millî vicdana sahip şahsiyet olarak ele almaktadır. Bu yönüyle Kansu vatandaşlığın ahlaki ve manevi boyutunda, kişinin yaşadığı coğrafyadaki sorumluluklarını bilmesi, ortak kültürel bilincin getirisiyle hareket edebilmesi önem arz etmektedir. Bu düşünceleri ile Kansu, erken Cumhuriyet döneminin vatandaşlık düşüncesine ahlakî ve manevi bir derinlik kazandırmaktadır.

2.5.3 Hamdullah Suphi Tanrıöver

2.5.3.1 Hayatı

Hamdullah Suphi Tanrıöver, Osmanlı Devleti'nin son döneminden Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına uzanan süreçte hem fikir hem siyaset hem de eğitim hayatında etkili olmuş, Cumhuriyet'in aydın isimlerinden biridir. Kaynaklarda doğum yılı kimi zaman 1885, kimi zaman 1886 olarak verilmekle birlikte, onun İstanbul Aksaray Horhor'daki Suphi Paşa Konağı'nda dünyaya geldiği belirtilmektedir. Tanrıöver'in yetiştiği aile çevresi, onun ileride üstleneceği edebî, fikrî ve siyasîrollerin oluşmasında önemli bir

zemin hazırlamıştır. Babası Abdüllatif Suphi Paşa'nın çeşitli nazırlıklarda bulunmuş bir devlet adamı olması; dedesi Abdurrahman Sami Paşa'nın maarif alanındaki konumu ve amcası Sami Paşazade Sezai'nin edebiyat çevresindeki yeri, Hamdullah Suphi'nin kültür, siyaset ve eğitim meseleleriyle erken yaşlardan itibaren temas eden bir çevrede yetiştiğini göstermektedir (Güven ve Boyraz, 2016).

İlk eğitimini Altunîzâde ve Numûne-i Terakkî mekteplerinde alan Hamdullah Suphi, daha sonra Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi'nde öğrenim görmüş ve buradan mezun olmuştur. Eğitim hayatı ve yetiştiği kültürel çevre, onun edebiyat, hitabet ve millîyetçilik düşüncesine yönelmesinde belirleyici olmuştur. Özellikle II. Meşrutiyet sonrasında Türk Ocakları çevresinde yürüttüğü faaliyetler, onun millî kültür, dil, tarih ve toplumsal birlik konularındaki düşüncelerinin gelişmesinde önemli bir yer tutmuştur (Şana, 2024).

Hamdullah Suphi'nin erken yaşlarda siyaset ile de ilgisi mevcuttu daha sonraki süreçlerde de siyasî hayatına Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Saruhan mebusu olarak görev almış, Millî Mücadele'nin başlamasıyla birlikte Anadolu'ya geçmiştir, Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi çatısı altında faaliyetlerini sürdürmüştür. 1920 yılında Antalya mebusu seçilmiş, kısa süre sonra da TBMM Hükümeti'nde Maarif Vekilliği görevine getirilmiştir. Güven ve Boyraz'a göre Hamdullah Suphi, Dr. Rıza Nur'dan sonra yeni Türkiye Devleti'nin ikinci Maarif Vekili olmuş; ilk Maarif Vekilliği görevini 16 Aralık 1920'den 12 Kasım 1921'e kadar sürdürmüştür. 1925 yılında ise ikinci kez Maarif Vekilliği görevinde bulunmuştur (Güven ve Boyraz, 2016).

Cumhuriyet'in ilanından sonra da siyaset, kültür ve diplomasi alanındaki faaliyetlerini sürdüren Hamdullah Suphi, milletvekilliği ve elçilik görevlerinde bulunmuştur. Bu süreçte özellikle Türk kültürü, millî kimlik, dil ve tarih konularına yönelik ilgisini devam ettirmiştir. Onun metinlerinde millî kültür, yalnız geçmişe ait bir miras olarak değil; toplumsal birliği sağlayan, vatandaşlık bilincini güçlendiren ve yeni kuşaklara aktarılması gereken temel bir değer alanı olarak ele alınmaktadır (Tanrıöver, 1971; 1987).

Hamdullah Suphi'nin eğitim alanındaki en önemli kariyer adımları arasında Maarif Vekilliği dönemi mevcut olup, Hamdullah Suphi'nin eğitim tarihi açısından en dikkat çekici yönlerinden birinin bu aşamada gerçekleştiği görülmektedir. Millî Mücadele'nin en zor şartlarında görev yapan Hamdullah Suphi, İstiklâl Marşı'nın kabul sürecinde Maarif Vekili olarak önemli bir sorumluluk üstlenmiş; aynı zamanda ülkenin içinde bulunduğu zorlu savaş şartları içinde toplanan Maarif Kongresi'nin gerçekleştirilmesinde rol almıştır. İstiklal yolunda atılan adımların arasında toplanan Maarif Kongresi'nde ibtidâî mekteplerinin programları ele alınmış, bu programlar önceki ve sonraki öğretim programlarıyla karşılaştırılabilecek nitelikte eğitim tarihi açısından önemli bir belge hâline gelmiştir. Bu yönüyle Hamdullah Suphi'nin Maarif Vekilliği, yalnız idarî bir görev değil; Millî Mücadele'nin kültür, eğitim ve vatandaşlık terbiyesi boyutunu temsil eden bir faaliyet alanı olarak değerlendirilebilir (Güven ve Boyraz, 2016, s. 286-314).

Türkiye coğrafyasının yaşadığı zorlu şartlar ve istiklal mücadelesi gibi önemli bir sürecin ardından Cumhuriyet'in ilanından sonra da siyaset, kültür ve diplomasi alanlarındaki faaliyetlerini sürdüren Hamdullah Suphi, 1927'de İstanbul milletvekili olarak yeniden TBMM'ye girmiştir. Hamdullah Suphi Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşum dönemlerinde hem siyasîhem bürokratik açıdan sürekli olarak kıymetli görevlerde bulunmuştur. 1931 yılında Bükreş Elçiliği/Büyükelçiliği görevine atanmış ve bu görevini 1944 yılına kadar sürdürmüştür. Romanya'daki görevi sırasında yalnız diplomatik ilişkilerle değil, Romanya Türkleri, Türk muhacirleri ve Gagavuzlar meselesiyle de ilgilenmiştir. Duman'ın çalışmasında belirtildiği üzere Tanrıöver'in Romanya yıllarında kaleme aldığı raporlar, Türkiye-Romanya ilişkilerinin siyasî, kültürel ve ekonomik yönlerine ışık tutmuş; aynı zamanda Balkanlardaki Türk varlığına yönelik ilgisini göstermiştir (Duman, 2021, s. 425-433).

Türkiye Cumhuriyeti tarihi açısından pek çok görevde aktif rol alan Hamdullah Suphi, diplomatik görevinden sonra da siyasetten kopmamış, VII. dönemde İçel, VIII. dönemde İstanbul, IX. dönemde ise Demokrat Parti'den Manisa milletvekili olarak TBMM'de görev almıştır. 1957 yılına gelindiğinde ise Hürriyet Partisi adayı olarak seçimlere katılmış lakin seçimi kaybetmesinin ardından aktif siyasetten çekilmiştir. 10 Haziran 1966 tarihinde vefat eden Hamdullah Suphi, ardında Türk Ocakları, Millî

Mücadele hitabeti, Maarif Vekilliği, diplomasi ve edebiyat alanlarında iz bırakmış önemli bir aydındır (Duman, 2021, s. 433). Hamdullah Suphi Tanrıöver'in fikrî ve edebî yönü de hayatının ayrılmaz bir parçasıdır. Şûrâ-yı Ümmet, Yeni Gazete, Servet-i Fünûn, Resimli Kitap, Musavver Muhit, Türk Yurdu, Genç Kalemler, Hak, İkdam, Akşam, Rübâb, Hâkimiyet-i Millîye ve Muallim gibi pek çok gazete ve dergide şiir, hikâye, makale ve edebî eleştiriler yayımlamıştır. Bu yayın faaliyetleri onun yalnız bir siyaset adamı değil, aynı zamanda millî kültürün oluşumuna katkıda bulunan bir fikir ve hitabet adamı olduğunu bu özellikleri ile de çok yönlü bir aydın olduğunu göstermektedir (Duman, 2021, s. 433).

Sonuç olarak Hamdullah Suphi Tanrıöver'in hayatı, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde eğitim, kültür, siyaset ve millîyetçilik düşüncesinin kesiştiği bir çizgi üzerinde şekillenmiştir. Aile çevresinden aldığı kültürel miras, Galatasaray ve Darülfünun çevresindeki elit ve çok yönlü eğitim birikimi, Türk Ocakları'ndaki faaliyetleri, Millî Mücadele yıllarındaki hitabeti, Maarif Vekilliği ve Romanya Büyükelçiliği görevleri, onun vatandaşlık ve millî kültür anlayışının temel arka planını oluşturmaktadır. Bu sebeple Hamdullah Suphi'nin vatandaşlık düşüncesi incelenirken yalnız eserleri değil, hayatının eğitimci, hatip, siyasetçi ve diplomat kimliklerini bir arada taşıyan yapısı da dikkate alınmalıdır. Hamdullah Suphi Tanrıöver'in eserleri, Tablo 2.3'te yer almaktadır.

Tablo 2.3 Hamdullah Suphi Tanrıöver'in eserleri

Eser Adı	Yayın Yılı
Namık Kemal Bey Magosa'da	1909
Dağ Yolu1	1928
Günebakan	1929
Dağ Yolu2	1931
Anadolu Millî Mücadelesi	1946

2.5.3.2 Eğitim anlayışı

Hamdullah Suphi Tanrıöver'in eğitim anlayışı, yalnız okul ve ders programı meselesiyle sınırlı değildir. Onun düşüncesinde eğitim; millî kültürün korunması, toplumun gelişimindeki roller ve görevlerin bilincindeki gelişime etki etmesi, kültürel

yapının güçlendirilmesi, yeni nesillerin tarihî ve ahlaki bir sorumluluk duygusuyla yetiştirilmesi gibi daha geniş bir anlam taşımaktadır. Bu nedenle Hamdullah Suphi'nin eğitim anlayışını, onun Türkçülük düşüncesinden, Türk Ocakları çevresindeki faaliyetlerinden, Millî Mücadele dönemindeki hitabetinden ve Maarif Vekilliği uygulamalarından bağımsız değerlendirmek mümkün değildir. Nitekim yapılan araştırmalar ve çalışmalarda Hamdullah Suphi'yi sadece edebi kimliği ya da tek boyutlu özelliği ile ele almak doğru değil, araştırmalarda aynı zamanda Maarif Vekilliği görevleri ve eğitim politikaları içindeki rolüyle de çok boyutlu özellikleri ile birlikte ele alınması gerekmektedir (Güven ve Boyraz, 2016, s. 286-288; Şana, 2024, s. 113-115).

Hamdullah Suphi'nin eğitim alanında pek çok etkin rolü mevcuttur. Bu etkin roller içerisinde ilk dikkat çeken nokta, eğitimi millî varlığın devamı ile ilişkilendirmesidir. Hamdullah Suphi tarafından, millî varlığın oluşumunda da gelişiminde de ana unsur eğitim olarak görülmüştür. Ona göre eğitim, yalnız bireye bilgi kazandıran bir kurum değil; milletin kültürel sürekliliğini sağlayan temel araçlardan biridir. Bu yönüyle onun eğitim anlayışı, erken Cumhuriyet döneminin ulus-devlet inşa süreciyle doğrudan bağlantılıdır. Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde millî kimlik arayışı en dikkat çeken unsurlardan birisi olmuş, millî kimliğin arayış süreçleri Osmanlı Devleti'nin fikir akımlarındaki denemelerinde de görülmüştür. Hamdullah Suphi, bu sürecin değerli aydınlarından birisi olmuştur. Hamdullah Suphi'nin Türk Ocakları'ndaki faaliyetleri, millî kültür ve Türkçülük çizgisindeki fikirleri, eğitimi yalnız teknik bir öğretim faaliyeti olarak değil, millet bilincini güçlendiren bir terbiye süreci olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Şana'nın çalışmasında da Hamdullah Suphi'nin Türkçülük fikir akımı içinde yer aldığı, Türk Ocakları'nda başkanlık yaptığı, Türk Yurdu ve Turan gibi yayın çevrelerinde düşüncelerini dile getirdiği belirtilmektedir (Şana, 2024, s. 113).

Onun eğitim anlayışında millî kültür merkezi bir konuma sahiptir. Hamdullah Suphi, Batı medeniyetiyle temas kurulmasını bütünüyle reddeden bir düşünür değildir; ancak bu temasın taklit biçiminde gerçekleşmesine de sıcak bakmamaktadır. Batı'dan birebir taklit biçiminde yeniliklerin alınmasından yana olmayan Hamdullah Suphi, Yenilikleri Türk kültürüne uygun biçimde sentezlenerek alınmasına daha yakın bir fikriyata

sahipti. Şana'nın çalışmasında, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan modernleşme sürecinin özellikle eğitim, kadın hakları, toplum ve devlet yapısı üzerinde etkili olduğu; Hamdullah Suphi'nin de bu süreci Türk toplumuna uygunluğu bakımından değerlendirdiği belirtilmektedir. Bu durum, onun eğitimde yenileşmeyi savunduğunu; fakat bu yenileşmenin millî kimlikten kopuk bir taklitçilik şeklinde değil, millî bünyeye uygun bir gelişme olarak anlaşılması gerektiğini düşündüğünü göstermektedir (Şana, 2024, s. 109-110).

Hamdullah Suphi'nin bulunduğu görevler dolayısıyla eğitim alanında oldukça söz sahibi konumda olması onun eğitim görüşünde geniş bir perspektife sahip olmasına etkide bulunmuştur. Onun eğitim anlayışında öğretmenlik ve maarif hizmeti, yalnız meslekî bir görev değil, millî sorumluluk taşıyan bir hizmet alanıdır. Kendisi Ayasofya Rüşdiyesi, Dârü'l-muallimîn ve Dârülfünun gibi kurumlarda öğretmenlik ve müderrislik yapmış; Fransızca, ma'lûmât-ı medeniyye, fenn-i terbiye, lisân-ı Osmânî, edebiyyât-ı Türkiyye ve Türk-İslâm sanatları gibi dersler okutmuştur (Duman, 2021, s. 432-433). Yapmış olduğu bu girişimler sadece düşünce yoluyla kalmamış bireyleri çok yönlü yetiştirme yönünde de etkin rol aldığı görülmektedir. Bu görevler, onun eğitim alanıyla yalnız düşünce düzeyinde değil, doğrudan uygulama düzeyinde de ilişki kurduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Hamdullah Suphi'nin eğitim anlayışı, hem kültürel hem pedagojik hem de toplumsal bir arka plana sahiptir.

Maarif Vekilliği dönemi, Hamdullah Suphi'nin eğitim anlayışının uygulama alanına taşındığı en önemli aşamalardan biridir. Bu görevi icra ederken eğitim alanında yalnızca fikirsel katkılarda bulunmamış; eğitime fiili olarak da katkılarını doğrudan sağlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde almış olduğu bu görev ile birlikte yeni devletin muhasır medeniyetler seviyesine çıkarılması yolundaki adımların atılmasında eğitim faktörü çok değerliyken bu alanın karar mekanizmasında da Hamdullah Suphi'nin bizzat görev almış olması onun eğitim alanındaki önemini göstermektedir. Bu durum, onun eğitim alanındaki rolünün yalnız teorik ya da kültürel düzeyde kalmadığını, doğrudan devletin eğitim politikası içinde de etkili olduğunu göstermektedir.

Hamdullah Suphi'nin ilk Maarif Vekilliği dönemi, Millî Mücadele'nin olağanüstü şartları içinde gerçekleşmiştir. Bu nedenle onun eğitim anlayışı, savaş şartlarında bile eğitimin ertelenemeyecek bir millî görev olduğu düşüncesiyle birlikte okunmalıdır. Eğitime verilen önem kurtuluş mücadelesi sürecinde de aksatılmadan devam ettirilmeye çalışılmış, cehaletle savaşın düşman ile savaştan daha az önemli olmadığı vurgulanmıştır. Güven ve Boyraz'ın çalışmasında, İstiklâl Savaşı devam ederken Maarif Kongresi'nin toplanmasına karar verildiği, kongrede ibtidâî mekteplerinin ders programlarının ele alındığı ve bu programların önceki ve sonraki programlarla karşılaştırılarak değerlendirildiği belirtilmektedir (Güven ve Boyraz, 2016, s. 286-288). Bu bağlamda eğitim ve eğitim kurumları Hamdullah Suphi tarafından yalnızca kavramsal bir varlık değil; millî değerlerin ve vatanın korunmasındaki en önemli unsurlardan birisi olarak da görülmüştür. Maarif Kongresi'ne verdiği önem, Hamdullah Suphi'nin eğitimi geleceğe dönük bir inşa faaliyeti olarak düşündüğünü göstermektedir. Cephede savaş devam ederken eğitim meselelerinin ele alınması, onun nazarında maarifin savaş sonrasına bırakılacak tali bir alan olmadığını ortaya koymaktadır. Bu bakımdan Hamdullah Suphi'nin eğitim anlayışında maarif hem bağımsızlık mücadelesinin hem de yeni devletin toplumsal temelinin ayrılmaz bir parçasıdır. Eğitim, yalnız mevcut kuşağın bilgi ihtiyacını karşılamak için değil; millî kimliği, ortak kültürü ve vatandaşlık bilincini taşıyacak yeni nesilleri yetiştirmek için gereklidir.

Hamdullah Suphi'nin eğitim ve kültür anlayışında, tarihe coğrafyaya, millî kültüre ve değerler bütününe verdiği önem oldukça vurgulanmaktadır. Onun hitabet gücü ve millî heyecanı toplumsal bilinç oluşturmanın bir aracı olarak kullanması, eğitim anlayışının yalnızca kurumsal düzenlemelerle sınırlı olmadığını göstermektedir. Gözler, Hamdullah Suphi'nin edebî kişiliği ve hitabetindeki etkileyici yönün, onun toplumsal ve millî meseleleri geniş kitlelere ulaştırmasında önemli bir rol oynadığını belirtmektedir (Gözler, 1988). Bu bakımdan Hamdullah Suphi'de eğitim, yalnızca bilgi kazandırma süreci değil; millî ruhu, ortak hafızayı ve vatandaşlık bilincini güçlendiren kültürel bir faaliyet alanı olarak değerlendirilebilir

Hamdullah Suphi'nin bulunduğu dönem göz önüne alındığında, bağımsızlık mücadeleleri, yokluk içinde bir vatan kurtarma çabasının ön planda olmasıyla

güçlükler ve karmaşıklıklar ile mücadelesi de ön plana çıkmaktadır. Bu dönemde onun eğitim anlayışında İstiklâl Marşı'nın kabul sürecindeki rolü de özel bir anlam taşımaktadır. Güven ve Boyraz, onun Maarif Vekili olarak İstiklâl Marşı'nın millete kazandırılması sürecindeki sorumluluğuna ve kişisel gayretlerine dikkat çekmektedir. Bu yönüyle Hamdullah Suphi'nin eğitim anlayışı, yalnız okul ve program merkezli değildir; milletin ortak duygusunu, bağımsızlık idealini ve millî hafızasını güçlendiren kültürel sembolleri de eğitimsel bir değer olarak görmektedir. İstiklâl Marşı'nın bir maarif meselesiyle birlikte anılması, onun eğitim düşüncesinde millî ruh, vatan sevgisi ve ortak bilinç unsurlarının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Millî Mücadele dönemi, halkın yalnızca fiziksel, maddi kuvvetleri ile değil; aynı zamanda milletin manevi gücünün de çok önem arz ettiği aşikârdır. Millî Mücadele döneminin manevi kuvvetini sağlamlaştıran ehemmiyetli hususlardan birisi de edebiyat olmuştur. Bu dönemin halkı aydınlatanlarından birisi de Hamdullah Suphi olmuştur bu alanda da eserler vermiş olması, Hamdullah Suphi'nin eğitim anlayışına da bir bakış yansıtmaktadır. Onun eğitim anlayışında hitabet ve edebiyat da tamamlayıcı bir işleve sahiptir. Türk Yurdu'nda yer alan değerlendirmelerde, onun nutuklarıyla millîyetçilik alanında, şiir, hikâye ve denemeleriyle de edebiyat alanında etkili olduğu belirtilmektedir (Gözler, 1988, s. 39). Bu durum, onun eğitim anlayışının yalnız sınıf içi öğretimle sınırlı olmadığını; toplumun geniş kesimlerine hitap eden söz, edebiyat ve kültürel telkin yoluyla da millî bilinç oluşturmayı hedeflediğini düşündürmektedir. Hamdullah Suphi'nin hitabetinin kitleleri harekete geçiren yönü, eğitim anlayışının toplumsal terbiye boyutunu güçlendirmektedir.

2.5.3.3 Hamdullah Suphi Tanrıöver'in vatandaşlık görüşü

Hamdullah Suphi'nin vatandaşlık görüşü, yaşamış olduğu dönemin de etkilerinden kaynaklı olarak millî mücadele ruhuyla ilişkilendirilen bir yapıya sahiptir. Hamdullah Suphi'nin vatandaşlık perspektifini anlamlandırmak, onun Millî Mücadele'nin o hararetli ve varlık-yokluk çizgisiyle örülmüş iklimine yakından bakmayı gerektirir. Onun gözünde vatandaşlık, yalnız devletle birey arasındaki hukukî ilişki üzerinden açıklanabilecek dar bir çerçeveye sahip değildir. Onun yazıları, konuşmaları ve siyasîfaaliyetleri bir arada değerlendirildiğinde vatandaşlık; milletin tarihî varlığını

tanıma, millî kültüre bağlılık gösterme, vatanı koruma iradesi taşıma ve toplumsal sorumluluk üstlenme gibi unsurlarla birlikte düşünülmektedir. Bu bakımdan Hamdullah Suphi'nin vatandaşlık anlayışında tek boyutluluk yerine çok boyutlu bir bakış açısı esastır. Tanrıöver'in vatandaşlık anlayışında millî kültür, merkezi bir yer tutmaktadır. Bunun temel sebebi ise hem dünyanın hem de vatandaşı olduğu ülkenin içinde bulunduğu konjonktürün yansımalarıdır. Hamdullah Suphi'nin *Günebakan* eseri etrafında yapılan değerlendirmelerde onun Türk'e ve Türklüğe duyduğu sevginin yalnız dar bir millîyetçilik biçiminde değil, insanlık sevgisiyle birlikte ele alındığı vurgulanmaktadır. Burada Hamdullah Suphi'ye ait olarak aktarılan "*Bir kavmin felsefesi, bir kavmin edebiyatı gibi onun ruhunun gerçek aynasıdır*" ifadesi, milletin ruhunu anlamada kültürün ve edebiyatın taşıdığı önemi göstermektedir (Tanrıöver, 1987, s. 19).

Hamdullah Suphi'nin vatandaşlık görüşündeki bir diğer önemli unsur da hitabetin güçlü etkisi ile birlikte millî heyecan ve duyguların ön plana çıkmasıyla ilgilidir. Millî Mücadele döneminde yer alan aydınlardan birisi olan Hamdullah Suphi, Bu dönemdeki konuşmalar ve güçlü hitabetleri ile birlikte vatandaşlığın gelişen ve değişen yapısında oldukça etkili olmuş, vatandaşlığın pasif bir aidiyet olgusundan çıkarılarak vatanın savunmasının aktif bir vatandaşlık görevi olduğunun sorumluluğundaki gelişime oldukça katkı sağlamıştır. Türk Yurdu'nda yayımlanan değerlendirmede, onun nutuklarıyla millîyetçilik alanında etkili olduğu ve yazılarında "*samimi ve şuurlu vatan sevgisiyle, millîyet duygusunun ana ruh"* olarak öne çıktığı belirtilmektedir (Gözler, 1988, s. 39-42). Bu tespit, Hamdullah Suphi'nin vatandaşlık anlayışında, birçok etkenin bir arada yer almasını göstermektedir. Onun için vatandaşlık, yalnızca kavramsal ya da edebi bir anlayış değil; toplumu harekete geçiren, millî görevi hatırlatan ve ortak duygu meydana getiren bir araç olarak görüldüğü bir yapıdır.

Hamdullah Suphi'nin vatandaşlık anlayışında yer alan hitabet, edebiyat ve çok yönlülük özelliklerinin kullanılarak vatandaşlığın harekete geçilecek bir millî ruh oluşturması durumu, Hamdullah Suphi'nin bu görüşleri İstiklâl Marşı'nın kabul sürecinde daha somut biçimde görülmektedir. Hamdullah Suphi'nin Maarif Vekili olarak Mehmet Âkif'in şiirinin Meclis'te okunması ve İstiklal Marşı'nın kabulü

sürecinde Hamdullah Suphi'nin aldığı görev hatta görevinin fazlasına çıkarak gösterdiği gayret, onun millî sembolleri vatandaşlık bilincinin kurucu unsurlarından biri olarak gördüğünü göstermektedir. Nitekim Meclis'te şiirin okunması sırasında "*Arkadaşlar bu size aittir efendim*" demesi, İstiklâl Marşı'nı yalnız bir edebî metin olarak değil, milletin ortak mücadelesinin ve müşterek ruhunun ifadesi olarak değerlendirdiğini ortaya koymaktadır (Güven ve Boyraz, 2016, s. 300-301). Bunun yanı sıra, Hamdullah Suphi'nin vatandaşlık düşüncesinde marş, bayrak, nutuk ve ortak hafıza gibi semboller, bireyi milletle bağlayan manevi unsurlar olarak işlev görmektedir.

2.5.3.3.1 Vatani boyut

Hamdullah Suphi'nin vatandaşlık anlayışında vatani boyut yalnızca toprak sevgisiyle sınırlı değildir. Onun metinlerinde vatan; tarihî hafızanın, kültürel sürekliliğin, ortak dilin, millî değerlerin ve manevi bağların birleştiği geniş bir aidiyet alanı olarak ele alınmaktadır (Tanrıöver, 1987; Tanrıöver, 1971). Onun metinlerinde vatan, tarihî hatıraların, kültürel devamlılığın, ortak dilin, dinî-manevi bağların ve millet ülküsünün bir araya geldiği geniş bir aidiyet alanı olarak görünmektedir. Hamdullah Suphi gözünden vatandaşlık, tek yönlü pasif bir kavram değildir. Bu nedenle Hamdullah Suphi'de vatan sevgisi, duygusal bir bağlılık olmanın ötesinde, millî varlığı sürdürme ve millet hayatını güçlendirme sorumluluğuna dönüşürken bunu yapmanın yolunu yalnızca vatandaşlık kavramını anlatmak olarak görmemiş; bu kavramın somut adımlarını da atmakta oldukça aktif rol oynamıştır. Hamdullah Suphi vatandaşlığın vatani boyutunda millî değerlerin yanı sıra toplumsal hafızanın da önemine vurgu yapmıştır.

Bu yön, özellikle Millîyet Düsturları çevresindeki düşüncelerinde açıkça görülmektedir. Hamdullah Suphi, Türklüğü yalnız soy bağına indirgemeyen; dil, din, dilek ve vatan sadakati gibi unsurlarla birlikte düşünen bir çerçeve kurmaktadır. Ona göre "Türkçe konuşan, Müslüman olan ve Türklük sevgisini taşıyan Türk'tür"; bu anlayışta "dil birliği, din birliği ve dilek birliği" aranır. (Gözler, 1988, s. 45) Bu yaklaşım vatandaşlık açsından büyük öneme sahiptir. Çünkü Hamdullah Suphi, bir topluluğa mensubiyetinin tek bir etkenle mümkün olmayacağını savunur. Osmanlı

Devleti'nin Fransız İhtilalinden etkilenerek vatandaşlık kavramında değişime uğraması, Meşrutiyet süreçleri ve Cumhuriyet'in ilanı gibi yoğu süreçten geçen Türk Milleti için de Hamdullah Suphi, vatandaşlığın sadece tek boyuttan oluşmadığını vurgulamıştır. Misal olarak Hamdullah Suphi'nin görüşünde, millî mensubiyet sadece doğuştan gelen özelliklere bağlamaz; kişinin yaşadığı memlekette gösterdiği sadakate, Türkçeyi hayatında yaşatmasına, milletin çocuklarını Türk mekteplerinde okutmasına ve kendi hayatında "memleket sadakati" göstermesine dikkat çeker. Bu nedenle onun vatani vatandaşlık anlayışı dışlayıcı bir etnik daralmadan çok, kültürel aidiyet ve bilinçli bağlılık temelinde şekillenir. Bu durum, onun vatandaşlık düşüncesinde vatanı benimsemenin yalnız coğrafi bir yerleşme değil, aynı zamanda tarihî, kültürel ve ahlaki bir katılım anlamına geldiğini göstermektedir. (Gözler, 1988).

Hamdullah Suphi'nin vatani boyutunu güçlendiren bir diğer unsur, Anadolu merkezli düşüncesidir. "Seçmeler" kitabının önsözünde, onun 1912 sonrasında Türk Ocağı için hedefi Batı Türklerinin son yurdu olarak görülen Anadolu'ya çevirdiği ve gençlerin doktor, öğretmen, mühendis, ressam, şair, demirci ya da marangoz olarak Anadolu'ya gidip çevresini geliştirmesi gerektiği düşüncesine yer verilmektedir. Bu değerlendirme, onun vatandaşlık anlayışında vatanın yalnız savunulacak bir alan değil, çalışılarak imar edilecek bir hayat sahası olduğunu göstermektedir (Tanrıöver, 1971). Bu nedenle Hamdullah Suphi'de vatan sevgisi, yalnız savaş dönemleri ya da benzeri olağanüstü hallerde ortaya çıkan bir heyecan değildir. Vatan, üzerinde yaşanılan, kültürüyle var olunan, halkıyla bütünleşen ve geleceği için üretim yapılması gereken bir alandır. Bu anlayış, vatandaşlığı pasif bir bağlılıktan çıkarıp aktif bir memleket hizmetine dönüştürmektedir. Böylece onun ideal vatandaş tasavvurunda vatanını seven kişi; yalnız geçmiş kahramanlıkları anan değil, aynı zamanda Anadolu'nun kalkınması, kültürün korunması ve milletin güçlenmesi için çalışan kişidir.

2.5.3.3.2 Eğitsel boyut

Hamdullah Suphi'nin vatandaşlık anlayışında eğitim, millî bilincin ve toplumsal sorumluluğun inşa edildiği temel alanlardan biridir. Onun Maarif Vekilliği yapmış olması, eğitim meselesini yalnız bir fikir olarak değil, doğrudan devlet politikası ve uygulama alanı olarak ele aldığını göstermektedir. Millî bilinci ve toplumsal

sorumlulukları algılamanın, öğrenmenin, hayata geçirmenin en temel noktası eğitim olarak görülmüş, bu konuda da gelişim gösterilmesi adına Hamdullah Suphi tarafından destek sağlanmıştır. Güven ve Boyraz'ın çalışmasında Hamdullah Suphi'nin yeni Türkiye Devleti'nin ikinci Maarif Vekili olduğu, ilk Maarif Vekilliği görevini 16 Aralık 1920-12 Kasım 1921 arasında yürüttüğü ve 1925 yılında ikinci kez bu göreve geldiği belirtilmektedir (Güven ve Boyraz, 2016). Bu görevlerin Millî Mücadele şartlarında gerçekleşmiş olması önemlidir. Çünkü savaş ortamında eğitimin gündemde tutulması, Hamdullah Suphi'nin maarifi yalnız barış döneminin kurumsal meselesi olarak görmediğini; aksine millî varlığın devamı için zorunlu bir alan saydığını göstermektedir. Hamdullah Suphi'nin görev aldığı dönemin şartlarına bakıldığında yaşanılan coğrafya savaş ortamında olsa bile eğitim faaliyetleri oldukça ön plana alınmıştır. Güven ve Boyraz'ın çalışmasında, İstiklâl Savaşı devam ederken Maarif Kongresi'nin toplanmasına karar verildiği, kongrede ibtidâî mekteplerinin programlarının ele alındığı ve Hamdullah Suphi'nin bu kongredeki katkısının değerlendirildiği aktarılmaktadır. Bu durum Hamdullah Suphi'nin vatandaş yetiştirme meselesinin de yer aldığı eğitimi askeri zaferler sonrasına bırakmadan zor şartlar altında dahi yeni neslin nasıl yetiştirileceğini temel meselelerden biri saydığını ortaya koymaktadır.

Hamdullah Suphi'nin eğitim anlayışında millîlik güçlü bir ilkedir. Şana'nın aktardığına göre Hamdullah Suphi, Türk toplumunun maarif düşüncesini "maarifimizin ruhu millîyet, istikameti Garp, hedefi millî iktisattır" şeklinde formüle etmiştir. (Şana, 2024, s. 127). Bu durum onun eğitimde çok yönlü bir sistemi benimsediğini göstermektedir. Eğitimi millî ruha dayandırarak dönemin getirilerini de göz önünde bulundurmuş ancak dönemin şartlarına sıkışık kalmadan yönünü çağdaşlığa çevirmiş bir biçimde olmasını, bu durumun da memleketin toplumsal kalkınmasına sebep olmasını temenni ettiği bir düşünceyi ortaya koymaktadır. Bu bakımdan onun eğitsel vatandaşlık anlayışı, yalnız kültürel kimlik kazandırmayı değil, memleketin maddi ve sosyal gücünü artıracak bireyler yetiştirmeyi de hedeflemektedir. "Seçmeler" kitabının içindekilerinde yer alan "Köycülük", "San'at ve İstiklâlimiz", "Millîyet Düsturları" gibi başlıklar da Hamdullah Suphi'nin maarifi yalnız okul merkezli değil, toplumun tamamını ilgilendiren bir terbiye ve kalkınma meselesi olarak düşündüğünü göstermektedir. Özellikle Anadolu'ya yönelen gençlik

fikri, eğitimli bireyin yalnız kişisel yükselişi için değil, çevresini dönüştürmek için yetişmesi gerektiğini düşündürmektedir. (Tanrıöver, 1971). Bu yönleriyle Hamdullah Suphi, eğitimin yalnızca teorik bilgiler ile mümkün olmadığını, eğitimin vatandaşlığın getirilerini, sorumluluklarını ve vatandaşın aktif rol almasını öğreten bir süreç olarak görmektedir.

2.5.3.3.3 Bireysel ve toplumsal sorumluluk boyutu

Hamdullah Suphi'nin vatandaşlık anlayışında birey, yalnız milletine duygusal olarak bağlı olan kişi değildir. Vatandaş, memleketin tarihî ve toplumsal sorumluluğunu kavrayan, yeteneğini toplum yararına kullanan ve içinde bulunduğu çevreyi geliştirme vazifesi üstlenen kişidir. Bu nedenle onun düşüncesinde vatandaşlık, sadece aidiyet değil, aynı zamanda hizmet ve vazife bilincidir. Bu boyut özellikle "Ordumuzun Zabitlerine" adlı metinden hareketle daha görünür hâle gelir. "Seçmeler"de aktarılan bu metinde, ihtiyat zabitlerinin orduda önemli bir hizmet gördüğü, tahsil ve terbiye almış gençlerin memleket meselesini daha derin idrak ettikleri ve bu bilinçle vazifelerini yerine getirdikleri belirtilmektedir. (Tanrıöver, 1971). Burada Hamdullah Suphi'nin dikkat çektiği nokta yalnız askerî başarı değildir; eğitim görmüş bireyin, memleketin tarihî ve geleceğiyle ilgili sorumluluğu kavrayarak görev yapmasıdır. Kişilerin vatandaşlığı onların vatana ve topluma karşı sorumluluklarını da bilmesiyle ilişkilidir. Bu yaklaşım, onun vatandaşlık anlayışında bireysel yetişmişlik ile toplumsal görev bilinci arasında doğrudan bağ kurduğunu göstermektedir. Bu noktada vatandaşlık, yalnız halkın geniş kitlesine yönelik bir aidiyet kavramı olmaktan çıkar; aydın, öğretmen, subay, doktor, mühendis ve sanatkâr gibi farklı toplumsal rollerin memleket hizmetine yönelmesi anlamı kazanır. Hamdullah Suphi'ye göre meslek kavramı vatandaşlık ile yakından ilgilidir. Her birey mesleği ve mesleğindeki kabiliyeti ile başka insanları ve yeni nesli etkisi altına alacak kuvvete erişebilir düşüncesinde olan Hamdullah Suphi, Anadolu'ya gidecek genç doktor, öğretmen, mühendis, ressam, şair, demirci ve marangoz tasavvuru ile de bu düşünceyi destekler (Güven ve Boyraz, 2016).

Hamdullah Suphi'nin toplumsal sorumluluk anlayışı, Türkiye sınırları dışındaki Türk topluluklarına ilgisinde de görülmektedir. Romanya elçiliği yıllarında Türk

muhacirleri, Romanya Türkleri ve Gagavuzlar meselesiyle ilgilenmesi, onun millî aidiyeti yalnız resmî vatandaşlık sınırları içinde düşünmediğini göstermektedir. Duman'ın çalışmasında, Tanrıöver'in Gagavuzların Türkiye'de eğitim almaları için çaba gösterdiği ve bu süreçte öğrencilerin desteklenmesine katkıda bulunduğu belirtilmektedir. Bu durum, onun vatandaşlık anlayışında kültürel soydaşlık, eğitim ve himaye fikrinin bir araya geldiğini göstermektedir (Duman, 2021).

2.5.3.3.4 Ahlaki ve manevi boyut

Hamdullah Suphi'nin vatandaşlık anlayışının ahlaki ve manevi boyutu, millî heyecan, insanlık duygusu, fedakârlık, merhamet, ortak hafıza ve ülkü birliği etrafında şekillenmektedir. Onun düşüncesinde vatandaşlık, yalnız bilgiye ya da siyasal aidiyete dayalı bir kavram değildir; aynı zamanda insanın manevi duyguları ve ruhunda yer eden fedakârlık, sorumluluk duygusudur. Bu boyut en açık biçimde "Çanakkale" anlatılarında görülebilir. Seçmeler 'de yer alan metinde Hamdullah Suphi, Türk askerinin yalnız kahramanlığını değil, düşmana karşı gösterdiği merhameti de öne çıkarır. İngiliz yaralılarının savaş alanından kurtarılması, denize düşen düşman askerlerine yardım edilmesi ve esirlere insani muamele gösterilmesi, onun gözünde Türk askerinin ahlaki üstünlüğünün bir göstergesidir. Bu anlatım, vatandaşlık anlayışında yalnız vatanı savunma iradesinin değil, savaş içinde bile insanlık değerlerini koruma duyarlılığının da yer aldığını göstermektedir. (Tanrıöver, 1971).

Ahlaki ve manevi boyutun bir diğer yönü, hitabetin toplumsal ruhu uyandıran işlevinde görülmektedir. Özellikle millî mücadele döneminde halkın kenetlenmesinde hitabet ve edebiyat oldukça ehemmiyetli bir husus olmuştu. Hamdullah Suphi'nin nutuklarıyla millîyetçilik alanında etkili olduğu ve hitabeti hayatının merkezine aldığı belirtilmektedir. Bu durum, onun vatandaşlık anlayışında sözün yalnız anlatım aracı değil, insanları ortak ideal etrafında birleştiren manevi bir kuvvet olarak işlediğini gösterir.

Sonuç olarak Hamdullah Suphi Tanrıöver'in vatandaşlık görüşü; vatani bağlılık, millî kültür, eğitim, meslekî ve toplumsal hizmet, dış Türkler meselesine duyarlılık ve ahlaki-manevi sorumluluk kavramları etrafında şekillenmektedir. Hamdullah Suphi

için vatandaşlık, tekdüze bir kavram olarak kalmamakta, çok yönlü bakış açılarıyla ele alınmaktadır. Esasen, onun ideal vatandaş tasavvuru yalnız devlete bağlı bireyden ibaret değildir. Bu vatandaş, milletinin kültürünü tanıyan, tarihî hafızasını sahiplenen, çağdaşlaşmaya açık olmakla birlikte millî benliğini koruyan, toplumuna karşı sorumluluk üstlenen ve gerektiğinde sözüyle, emeğiyle, mesleğiyle ya da fedakârlığıyla millet hayatına katkı sunan bireydir. Tüm bu durumlara bakıldığında da Hamdullah Suphi'nin, yaşadığı dönemin getirilerine uygun planlamalar doğrultusunda bir vatandaşlık algısına sahip olduğu görülmektedir.

2.5.4 Emrullah Efendi

2.5.4.1 Hayatı

Emrullah Efendi, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşamış bir aydındır. O sadece maarif alanında değil, siyaset, felsefe ve düşünce yaşamında da etkili bir eğitimciydi. 1858 yılında Lüleburgaz'da dünyaya gelmiştir. Babası tüccar Ali Efendi'dir. İlk ve orta öğrenimini doğduğu şehir olan Lüleburgaz'da tamamladıktan sonra Mekteb-i Mülkiye'ye girmiştir. 1881 yılında Mekteb-i Mülkiye'den mezun olmuş ve burada aldığı eğitim, onun ilerleyen yıllarda hem idarecilik hem de maarif alanında üstleneceği nitelikli ve önem arz eden görevler için sağlam bir zemin oluşturmuştur. Öğrenim yıllarında Fransızca öğrenmesi, onun Batı düşüncesi ve modern eğitim tartışmalarıyla temas kurmasını kolaylaştırmıştır (Türkan, 2022).

Mekteb-i Mülkiye'den mezuniyetinden sonra Emrullah Efendi'nin meslek hayatı eğiliminin de olduğu eğitim alanına doğru seyretti, bu vesile ile meslek hayatı büyük ölçüde maarif teşkilatı içinde şekillenmiştir. 1880'li ve 1890'lı yıllarda Yanya, Selânik, Halep ve Aydın gibi farklı vilayetlerde maarif müdürlüğü, müfettişlik ve öğretmenlik görevlerinde bulunmuştur. Bulunmuş olduğu görevlerden mütevellit onun yalnız merkezî eğitim bürokrasisini değil, taşradaki eğitim meselelerini de yakından tanımasına imkân sağlaması durumu ön plandadır. Dolayısıyla Emrullah Efendi'nin ilerleyen yıllarda eğitim sistemi hakkında ortaya koyduğu fikirleri, yalnız teorik düşünceler olarak değil, taşra maarif tecrübesiyle beslenen değerlendirmeler olarak görmek gerekir (Türkan, 2022). Almış olduğu görevlerde eğitimi ön planda

tutan Emrullah Efendi'nin Aydın Maarif Müdürlüğü görevi sırasında yaşamış olduğu bazı siyasîve idari gelişmeler, onun hayatındaki önem arz eden dönüm noktalarından birisi olmuştur. Kaynaklarda Emrullah Efendi'nin 1890'lı yılların başında bazı arkadaşlarıyla birlikte Avrupa'ya gittiği, bu sürecin ardından yurda döndüğü ve yeniden maarif hayatı içinde görev aldığı belirtilmektedir. Bu olay, onun II. Abdülhamid dönemi siyasal atmosferiyle temasını göstermesi bakımından önemlidir. Ancak eğitim konusu, Emrullah Efendi için hiçbir zaman geri planda kalmamış, bir şekilde karmaşık süreçlerin sonunda Emrullah Efendi, yeniden eğitim bürokrasisine dönmüş ve maarif alanında yükselmeye devam etmiştir. (Ergün, 1982, s. 8; Türkan, 2022).

1900'lü yıllara gelindiğinde ise Emrullah Efendi, kariyerindeki gelişimi sürdürmüş, Meclis-i Maârif üyeliği, Meclis-i Maârif İlmiye Dairesi başkanlığı, Konya Hukuk Mektebi müdürlüğü ve Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi müdürlüğü gibi görevlerde bulunmuştur. Aynı zamanda Darülfünunda dersler vermiş, felsefe ve eğitim alanındaki birikimini akademik çevreye de taşımıştır. Bu yönüyle Emrullah Efendi eğitimin sadece tek bir alanında bağlı kalmadan çok yönlü görevlerde yer almasıyla bakış açısında da tekdüze bir perspektifi benimsememiştir. Bu yönüyle Emrullah Efendi, yalnız bir bürokrat değil; eğitim kurumlarının yönetimi, öğretim programları, yükseköğretim ve eğitim felsefesi üzerinde düşünen bir maarif adamıdır (Türkan, 2022). Emrullah Efendi'nin II. Meşrutiyet sonrasında siyasîhayatta da etkili olduğu görülmektedir. 1908 sonrasında Kırklareli mebusu olarak Meclis-i Mebûsan'a girmiş, kısa süre sonra maarif alanındaki birikimi sebebiyle devletin eğitim politikalarında belirleyici görevler üstlenmiştir. 1910 yılında Maarif Nâzırlığı görevine getirilmiş, bu görevinden 1911 yılında ayrılmış, 1912'de ise ikinci kez Maarif Nâzırı olmuştur. Maarif Nâzırlığı dönemleri, onun eğitim tarihimizde en çok tartışılan ve en çok anılan yönünü oluşturmuştur. Bu dönemde ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretime ilişkin düzenlemelerle ilgilenmiş; Maarif Nezareti'nin teşkilat yapısı, Dârülfünun reformu ve öğretim kurumlarının yenilenmesi gibi konularda çalışmalar yürütmüştür (Ergün, 1982).

Emrullah Efendi'nin eğitim anlayışı yalnız söylemlerde kalmamış, eğitim tarihi açısından tartışmalara da yol açmış olan "Tûbâ Ağacı Nazariyesi" eğitim anlayışını

ortaya atmıştır. Bu yaklaşımda eğitim reformunun öncelikle yükseköğretimden başlaması gerektiği düşüncesi öne çıkmaktadır. Ona göre ülkenin kalkınması ve eğitim sisteminin geliştirilmesi için öncelikle iyi yetişmiş aydınlara, öğretmenlere ve uzman kadrolara ihtiyaç vardır. Bu nedenle Dârülfünun'un güçlendirilmesi, yalnız yükseköğretim meselesi değil, bütün eğitim sistemini besleyecek insan kaynağının yetiştirilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu görüş, kendi döneminde M. Sâtı Bey gibi eğitimcilerle tartışmalara yol açmış; ancak bu tartışmalar ülkenin içinden geçtiği sürecin de etkisiyle, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan eğitim düşüncesinin gelişmesinde önemli bir yer edinmiştir (Ergün,1982). Emrullah Efendi'nin firkî kişiliği ile idareci kimliğinin yanı sıra yazı ve yayın faaliyetleri kısmında da önemli bir kişi olmayı başarmıştır. Eğitim, felsefe, öğretim yöntemleri ve ansiklopedi çalışmalarıyla ilgilenmiş; çeşitli gazete ve dergilerde yazılar kaleme almıştır. Selânik'te öğretmenlikle ve eğitim meseleleriyle ilgili yayın faaliyetlerinde bulunması, Servet-i Fünûn gibi yayın çevrelerinde pedagoji konularında yazılar yazması ve Muhîtü'l-Maârif adlı ansiklopedi çalışması, onun geniş bir entelektüel ilgi alanına sahip olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle Emrullah Efendi, yalnız devletin maarif teşkilatı içinde görev yapan bir memur değil; aynı zamanda eğitim düşüncesi üretmeye çalışan bir fikir adamıdır (Türkan, 2022).

Emrullah Efendi II. Meşrutiyetten Cumhuriyet'in ilanındaki sürecin içerisinde bulunmuş, hayatının büyük bölümünü eğitime adamış önemli bir aydındır. O, hayatının son yıllarında da eğitim ve Dârülfünun çevresindeki faaliyetlerine devam etmiştir. Maarif Nâzırlığı görevinden ayrıldıktan sonra Darülfünunda ders vermeyi ve ilmî çalışmalarını sürdürmüştür. Ölüm tarihi kaynaklarda 11 Ağustos ve 14 Ağustos 1914 şeklinde farklı verilmektedir. Bu nedenle çalışmada ihtiyatlı bir ifade ile Emrullah Efendi'nin Ağustos 1914'te İstanbul Yeşilköy'deki evinde vefat ettiği belirtilebilir. Cenazesinin Fatih Camii haziresine defnedildiği kaydedilmektedir (Ergün, 1982, s. 9; Türkan, 2022).

Sonuç olarak Emrullah Efendi'nin hayatı, Karmaşık bir süreçten geçen ve ciddi bir değişim sürecini yaşayan Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki maarif reformları, II. Meşrutiyet siyasal ortamı ve modern eğitim tartışmalarıyla iç içe gelişmiştir. Taşra maarif müdürlüklerinden Maarif Nâzırlığına, Dârülfünun hocalığından ansiklopedi

çalışmalarına kadar uzanan görev ve ilgileri, onun çok yönlü bir eğitimci kimliği taşıdığını göstermektedir. Bu nedenle Emrullah Efendi'nin vatandaşlık ve eğitim anlayışını değerlendirirken, onun yalnız nazari görüşlerine değil, maarif teşkilatı içinde edindiği tecrübeye, yükseköğretim merkezli reform düşüncesine ve eğitim yoluyla toplumsal ilerleme fikrine de dikkat etmek gerekir. Emrullah Efendi'nin eserleri, Tablo 2.4. 'te yer almaktadır.

Tablo 2.4 Emrullah Efendi'nin eserleri

Eser Adı	Yayın Yılı	Yayına Hazırlayan
İlm-i Ahlâk	2022	Recep Alpyağıl
İlm-i Hikmet/ Felsefe	2022	Recep Alpyağıl

2.5.4.2 Emrullah Efendi'nin eğitim anlayışı

Emrullah Efendi'nin eğitim görüşü, Osmanlı'nın içinde bulunduğu zorlu dönemin, Millî Mücadelenin ve cumhuriyetin kuruluşunun tesiri altında şekillenmiştir. Onun maarife bakışı yalnız okul açma veya mevcut kurumları iyileştirme düzeyinde değildir; eğitim sisteminin hangi kademeden başlayarak dönüştürüleceği, öğretmen ihtiyacının nasıl karşılanacağı, Darülfünun 'un nasıl bir işlev üstleneceği ve devletin eğitim teşkilatını nasıl düzenleyeceği gibi daha geniş meselelerle ilgilidir. Bu eğitim anlayışı, Emrullah Efendi'nin yaşadığı coğrafyadaki durumları gözlemlemesi ile gördüğü sorunlara çözüm bulma girişimidir. Bu nedenle Emrullah Efendi'yi yalnız Maarif Nazırı olarak değil, eğitim reformunun yönü üzerine fikir üreten bir maarif düşünürü olarak değerlendirmek gerekir. Mustafa Ergün'ün çalışmasında da Emrullah Efendi'nin II. Meşrutiyet döneminde eğitim üst yönetiminde bulunduğu sırada ortaya koyduğu çalışmalar ve görüşlerle ölümünden sonra da tartışılan bir isim hâline geldiği belirtilmektedir (Ergün, 1982, s. 7-8). Emrullah Efendi'nin eğitim anlayışının merkezinde en çok bilinen yönüyle "*Tûbâ Ağacı Nazariyesi*" yer almaktadır. Bu nazariye, eğitimde yenileşmenin ilköğretimden değil, yükseköğretimden başlatılması gerektiği düşüncesine dayanmaktadır. Emrullah Efendi'ye göre Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartlarda uzun süreli ve tabandan başlayan bir eğitim reformunu beklemek mümkün değildir. Devletin içinde bulunduğu durumlar göz önüne alındığında ona göre, yetişmiş insan gücüne acil ve ehemmiyetle ihtiyaç vardır; bu nedenle önce yükseköğretim kurumları güçlendirilmeli, buradan yetişecek nitelikli

kadrolar zamanla ortaöğretim ve ilköğretimi de beslemelidir. Emrullah Efendi tepeden aşağı doğru gelişim sistemi ile başarının erken geleceğini ve nitelikli kadroların ekseriyetle millete kazandırılması gerektiğine vurgu yapmıştır. Tûbâ Ağacı Nazariyesi'nin temelinde, eğitimin yukarıdan aşağıya doğru yenilenebileceği düşüncesi vardır. Polat ve Arabacı'nın değerlendirmesine göre Emrullah Efendi, eğitimde yenileşmenin Darülfünun'dan başlaması gerektiğini savunmuş; Satı Bey ise buna karşı çıkarak yenileşmenin ilkokuldan başlatılmasının daha doğru olacağını ileri sürmüştür. Bu tartışma, yalnız iki eğitimcinin görüş ayrılığı değil, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan eğitim reformu düşüncesinde "öncelik hangi kademeye verilmelidir?" sorusunun önemli bir örneğidir (Polat ve Arabacı, 2015, s. 35-38).

Emrullah Efendi'nin yükseköğretime verdiği önem, Darülfünun'a yüklediği işlevle yakından ilişkilidir. Ona göre Darülfünun yalnız üst düzey eğitim veren bir okul değil, bütün eğitim sistemini besleyecek ilmî ve fikrî kadroların yetişeceği merkez olmalıdır. Bu anlamda darülfününun geliştirilmesi sadece yükseköğretimin gelişmesi ile kalmayacak, alt birimlerindeki gelişimi de sağlamaya en önemli katkıyı veren alan haline gelecektir. Darülfünunların iyileştirilmesi, öğretmen yetiştirme, ilmin toplum hayatına yayılması açısından da gerekli görülür. Osman Nuri Ergin'in aktardığı metinde Darülfünun'un halka açılması, ilmin memlekette yayılması ve "umumî ve içtimaî bir müessese" hâline gelmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Ergin, 1977, s. 1237). Bu yaklaşım, Emrullah Efendi'nin yükseköğretimi kapalı bir seçkinler alanı olarak değil, maarif sisteminin merkezî üretim gücü olarak düşündüğünü göstermektedir. Emrullah Efendi eğitim görüşünde eğitimin niteliğini öğretmensiz düşünülemeyeceği görüşündedir. O eğitim anlayışında, öğretmenlik hususuna oldukça önem vermiştir. Hamza Altın'ın çalışmasında, Emrullah Efendi'ye göre ilköğretim ve ortaöğretim meselesinin her şeyden önce bir öğretmen meselesi olduğu belirtilmektedir. Bu düşünceye göre öğretmen yetiştirecek kurumların kendisi de nitelikli kadrolara ihtiyaç duymaktadır; bu kadroların yetişmesi ise Darülfünun'un güçlendirilmesine bağlıdır. Bu nedenle Emrullah Efendi'nin yükseköğretim merkezli yaklaşımı, ilköğretimi önemsiz gördüğü anlamına gelmez. Aksine, ilköğretimin sağlamlaşması için önce onu besleyecek öğretmen ve uzman kadrosunun yetiştirilmesi gerektiğini savunur (Altın, 2010, s. 161).

Bu noktada Emrullah Efendi'nin eğitim anlayışı, bazı yorumlarda yanlış anlaşılabilecek bir çizgi taşımaktadır. Onun işe yükseköğretimden başlama fikri, ilköğretimi ihmal etme düşüncesi olarak değerlendirilmemelidir. Altın'ın çalışmasında da Emrullah Efendi'nin yalnız yükseköğretimi ele almak istemediği, öğretimin bütün kademeleriyle ilgilendiği ve hatta ilköğretim alanında da önemli emek harcadığı belirtilmektedir (Altın, 2010, s. 161). Buradan hareketle Tûbâ Ağacı Nazariyesi, bir "ilköğretimi dışlama" anlayışı değil; mevcut şartlar içinde hızlı biçimde nitelikli insan kaynağı oluşturma arayışı olarak okunmalıdır. Emrullah Efendi'nin öğretmenliğe bakış açısı ve değerlendirmesi de toplumsal ve siyasal konulardan ayrı değerlendirilmemelidir. Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu Layihası'nda öğretmenlere ilişkin düzenlemelerin yer alması, onun öğretmenliği tesadüfî veya herkesin yapabileceği bir iş olarak görmediğini göstermektedir. Altın'ın çalışmasında bu layihada öğretmenlerle ilgili özel bir faslın bulunduğu ve Emrullah Efendi'nin bu düzenlemenin yasalaşması için çaba gösterdiği belirtilmektedir (Altın, 2010, s. 159-160). Öğretmenin eğitim sistemi içindeki bu merkezi konumu, Emrullah Efendi'nin maarif anlayışında okulun başarısını doğrudan öğretmen niteliğine bağladığını göstermektedir. Bu sebeple Emrullah Efendi'nin milletin gelişiminin sağlayacak olan öğretmenlerin eğitimini ön plana alması oldukça olağandır. Tûbâ Ağacı Nazariyesi aynı bir kilit taşı gibi, güç aşağıdan yukarıya doğru inşa edilmiş olsa da en tepedeki merkezi taş yerine konulduğunda bir sistem haline gelebilir bakış açısı ile en tepedeki taş öğretmen ve yükseköğretim olarak görülmüştür. Emrullah Efendi'nin eğitim anlayışı yalnız kurum ve teşkilat meselesinden ibaret değildir; aynı zamanda insanın gelişimiyle ilgili felsefî bir zemine de sahiptir. Ergün'ün aktardığına göre Emrullah Efendi terbiyeyi insanın bedenî, fikrî ve nefsî güçlerinin olgunlaştırılması olarak düşünmektedir. Ona göre eğitimin amacı, insanı kendi yaratılışına uygun biçimde geliştirmek; mevcut yetenekleri yok saymak yerine onları olgunlaştırmaktır. Bu yaklaşım, onun eğitim anlayışında hem bireyin doğal gelişimine hem de hürriyet fikrine önem verdiğini göstermektedir. Nitekim meşrutî bir yönetimde terbiyenin temelinde hürriyetin bulunması gerektiği, hürriyetin de ilimle birlikte anlam kazanacağı fikri Emrullah Efendi'nin eğitim düşüncesinin önemli unsurlarındandır (Ergün, 1982, s. 10).

Emrullah Efendi'nin eğitim anlayışında reformlar sadece kavramsal ve yüzeysel şekilde gerçekleşen bir olgu değildir. Onun düşüncesinde eğitim; ilim, hürriyet,

öğretmen niteliği, yükseköğretim, kurumlaşma ve toplumsal ilerleme arasında kurulan çok yönlü bir ilişkidir. Bu çok yönlü ilişki Emrullah Efendi tarafından en tepeden aşağı doğru bir yenileşme ve gelişmenin pozitiflik sağlayacağı düşüncesi ile şekillenmiştir. Dönemin şartları dikkate alındığında Emrullah Efendi, eğitimin kısa sürede sonuç verebilmesi için öncelikle güçlü bir yükseköğretim ve öğretmen yetiştirme sistemi kurulması gerektiğine inanmıştır. Bu yaklaşım, Satı Bey'in ilköğretim merkezli görüşüyle karşılaştırıldığında daha iyi anlaşılır: Satı Bey temelden başlamayı savunurken, Emrullah Efendi eğitim sisteminin yukarıdan aşağıya doğru nitelikli kadrolarla güçlendirilebileceğini düşünmüştür (Polat ve Arabacı, 2015, s. 35-38).

Sonuç olarak Emrullah Efendi'nin eğitim anlayışı; Darülfünun merkezli yenileşme, öğretmen yetiştirme, eğitimde kurumsal düzenleme, hürriyet ve ilim temelli terbiye kavramları etrafında şekillenmektedir. Onun Tûbâ Ağacı Nazariyesi, yalnız bir metafor değil, Osmanlı eğitim sisteminin acil insan kaynağı ihtiyacına verilmiş sistemli bir cevaptır. Bu nedenle Emrullah Efendi'nin eğitim düşüncesi, hem II. Meşrutiyet dönemi maarif reformlarını hem de sonraki dönemlerde eğitimde yenileşmenin nereden başlaması gerektiğine ilişkin tartışmaları anlamak bakımından önemli bir yere sahiptir.

2.5.4.3 Emrullah Efendi'nin vatandaşlık görüşü

Emrullah Efendi'nin vatandaşlık görüşü, "vatan", "millet" ve "millî heyecan" kavramları etrafında belirginleşen bir söylem olmaktan çok; maarif, ilim, ahlak, vazife, hürriyet, irade ve toplumsal sorumluluk kavramları üzerinden okunabilecek bir yapıya sahiptir. Diğer üç fikir adamında gördüğümüz duygusal ya da kültürel vatan vurgusu, Emrullah Efendi'de yerini felsefî bir derinliğe, ilim ve vazife ahlakına bırakır. Emrullah Efendi'nin görüşünde vatandaşlık, bir duygu ve heyecandan daha somut kavramlarla ele alınır ve bu yönüyle Hamdullah Suphi ile M .Sâtı Bey'den farklı bir bakış açısında olduğu görülür. Bu sebeplerden kaynaklı olarak, onun vatandaşlık anlayışını değerlendirirken yalnız açık vatandaşlık ifadelerine değil, eğitim ve ahlak felsefesinde bireye yüklediği görev anlayışına da bakmak gerekir. Emrullah Efendi, bireyin aklını kullanmasını ve ilim yoluyla gelişmesini iyi vatandaş olmanın temel şartları arasında değerlendirmektedir (Emrullah Efendi, 2022a). Bunun yanında irade

terbiyesi, ahlaki gelişim ve toplumsal vazifelerin yerine getirilmesini de vatandaşlık anlayışının ayrılmaz bir parçası olarak ele almaktadır (Emrullah Efendi, 2022b).

2.5.4.3.1 Vatani boyut

Emrullah Efendi'nin vatandaşlık anlayışındaki vatani boyut, eğitimin ön plana alındığı ve vatandaşlığın eğitimdeki kalifiye değişimler ile mümkünlük sağlayacağını düşünmesi yönündedir. Onun gözünde vatani boyut, doğrudan duygusal vatan söyleminden çok, memleketin ilerlemesi ve maarif yoluyla güçlenmesi düşüncesiyle ilişkilidir. Onun eğitim reformuna dair görüşlerinde sıkça karşılaşılan temel problem, Osmanlı toplumunun içinde bulunduğu şartlar karşısında nitelikli insan gücüne duyulan ihtiyaçtır. Bu ihtiyaçların emel sebebi Osmanlı'nın içinde bulunduğu karmaşık dönemle ilgilidir. Bu bakımdan Emrullah Efendi'de vatan sevgisi, yalnız hissî bir bağlılık olarak değil, memleketin kalkınması için eğitimli kadrolar yetiştirme sorumluluğu olarak anlaşılabilir. Bu yaklaşım özellikle Tûbâ Ağacı Nazariyesi etrafında belirginleşmektedir. Emrullah Efendi, eğitimde yenileşmenin yükseköğretimden başlaması gerektiğini savunurken, aslında memleketin acil biçimde yetişmiş insan gücüne ihtiyaç duyduğunu düşünmektedir. Ona göre, ülkenin içinde bulunduğu halden ivedilik ve ekseriyetle çıkması için gerekli olan şey temel eğitimin yavaş yavaş tamamlanması değil; en tepeden vatandaşı etkin şekilde yetiştirilmesiydi. Osman Nuri Ergin'in aktardığı ifadede Emrullah Efendi'nin "*Memleketin ihtiyacı pek vasi, vesaitimiz ise mahduttur"* (Ergin, 1977, s. 1277). Şeklindeki sözü, onun maarif meselesini doğrudan memleketin ihtiyaçlarıyla ilişkilendirdiğini göstermektedir. Burada vatandaşlık açısından dikkat çeken nokta, bireyin yalnız kendisi için değil, memleketin genel ihtiyacı için yetişmesi gerektiği düşüncesidir. Bu durumlar neticesinde, Emrullah Efendi'nin görüşünde vatandaşlık, vatanı sevmek ve bu duyguları yüksek dozda yaşamaktan çok vatanın içinde bulunduğu zor durumlara çözüm bularak iyileştirme çalışmalar yapmaktır. Onun yükseköğretime verdiği önem de bu düşüncenin sonucudur. Çünkü Darülfünun'dan yetişecek aydın, öğretmen ve uzman kadrolar, yalnız bireysel yükselmenin değil, memleketin eğitim ve kültür bakımından güçlenmesinin aracı olarak görülmektedir. Bu yönüyle Emrullah Efendi'de vatani boyut, daha çok maarif yoluyla memlekete hizmet düşüncesi etrafında şekillenmektedir. II. Meşrutiyet dönemi vatandaşlık eğitimi bağlamı da bu

yorumu güçlendirmektedir. Üstel'in çalışmasında, bu dönemde okulun "vatandaşlaştırma" işlevi kazandığı; çocukların beden, akıl ve ruh bakımından yetiştirilerek "hamiyetperver birer vatandaş" hâline getirilmesinin hedeflendiği görülmektedir. Emrullah Efendi'nin maarif politikaları da bu geniş dönem atmosferi içinde değerlendirildiğinde, onun eğitim anlayışının yalnız okul düzenlemesi değil, aynı zamanda vatandaş yetiştirme meselesiyle ilişkili olduğu söylenebilir. (Üstel, 2004).

2.5.4.3.2 Eğitsel boyut

Emrullah Efendi'nin vatandaşlık görüşündeki en güçlü boyut eğitsel boyuttur. Emrullah Efendi'nin vatandaşlığın güçlenmesindeki yolun eğitimle ilgili olması ve "*Tûbâ Ağacı Nazariyesi*" önemli yer tutmaktadır. Onun gözünde toplumsal yenileşmenin ve bireyin gelişiminin temel yolu eğitimden geçmektedir. Bu nazariye, eğitimde ıslahatın ilköğretimden değil, yükseköğretimden başlatılması gerektiği fikrine dayanır. Emrullah Efendi'ye göre öğretmen yetiştirecek kadrolar Darülfünun'dan çıkacağı için, eğitim sisteminin bütününü güçlendirmek adına önce yükseköğretimin geliştirilmesi gerekir. Altın'ın çalışmasında da Emrullah Efendi'ye göre ilköğretim ve ortaöğretim meselesinin öncelikle bir öğretmen meselesi olduğu belirtilmektedir. (Altın, 2010). Emrullah Efendi'nin kendi felsefi metinleri de bu eğitsel boyutu derinleştirmektedir. İlm-i Hikmet metninde ilmi yalnız duyularla elde edilen dağınık bilgiler toplamı olarak değil, olayların sebeplerini ve hükümlerini kavrama faaliyeti olarak ele alır. Onun "ilim, hâdisâtın ihsâsât ve müşâhedât ile hâsıl olan malûmât-ı cüz'iyeye değil; vâkıâtın hüküm ve esbâbını bularak idrak ve izahından ibarettir" biçimindeki açıklaması, bilgiye yüklediği anlamı göstermektedir. Bu ifade, Emrullah Efendi'nin eğitim anlayışında ezberden çok muhakeme, sebep-sonuç ilişkisi ve açıklama gücünün önemli olduğunu ortaya koymaktadır (Emrullah Efendi, 2022b, s. 14). Bu noktadan hareketle Emrullah Efendi'nin eğitsel vatandaşlık anlayışı, yalnız itaat eden birey yetiştirmeyi hedeflemez. Onun düşüncesinde birey, ilim yoluyla olayları anlayabilen, sebepleri kavrayabilen ve aklını kullanarak hüküm verebilen bir şahsiyet hâline gelmelidir. Bu durum vatandaşlık açısından önemlidir; çünkü modern vatandaşlık yalnız aidiyet değil, aynı zamanda bilinçli katılım, muhakeme ve

sorumluluk gerektirir. Emrullah Efendi'de eğitim, bireyi bu bilinç düzeyine taşıyacak temel araçtır.

2.5.4.3.3 Ahlaki ve manevi boyut

Emrullah Efendi'nin vatandaşlık görüşündeki ahlaki ve manevi boyut, duygu yoğunluğunun ve doğrudan vatanî heyecan ya da millî hitabet üzerinden değil; daha çok ilim, ahlak, vazife, irade, nefs terbiyesi ve medenî hayat kavramları üzerinden şekillenmektedir. Bu nedenle onun vatandaşlık düşüncesini yalnız siyasal bağlılık kavramı ile açıklamak yeterli değildir. Emrullah Efendi'de iyi vatandaş, aklını kullanabilen, iradesini geliştiren, davranışlarını hayra yöneltebilen, kendi nefsine ve topluma karşı sorumluluk taşıyan birey olarak görünmektedir. Bu yönüyle onun vatandaşlık anlayışı, ahlak felsefesiyle eğitim düşüncesinin birleştiği bir zeminde değerlendirilmelidir. Emrullah Efendi'nin vatandaşlığa ahlaki boyuttan bakışının incelenebileceği önemli eserlerden birisi de kendisine ait olan "*İlm-i Ahlak-ı Ameli yahut Hikmet-i Vezaif"* başlığı altındaki yazılarıdır. Bu görüşler, ahlakı görevler alanı ile ilişkilendirmektedir. Ahlak, yalnız bireyin iç dünyasında kalan bir iyilik düşüncesi değildir. Aksine insanın kendisine, başkalarına, topluma ve daha geniş varlık düzenine karşı üstlendiği sorumlulukları da kapsamaktadır. Eserde vazifelerin dinî, nefsî, medenî ve aynî alanlar şeklinde tasnif edilmesi, Emrullah Efendi'nin insanı çok yönlü bir sorumluluk varlığı olarak düşündüğünü göstermektedir. Nitekim eserde *"İlm-i ahlakın gayeti ef'âl-i âdemiyeyi hayra sarf ve sevk eylemekten ibarettir"* ifadesi yer almaktadır (Emrullah Efendi, 2022a, s. 47.). Bu cümle, onun ahlak anlayışında bilginin sadece bilinmesi ya da kavranması ile yeterli kalmayıp, davranışa dönüşmesi gerektiğini açıkça göstermektedir. Dolayısıyla Emrullah Efendi açısından ahlak, yalnız iyi ve kötünün ne olduğunu bilmek değil; insanın eylemlerini bilinçli biçimde iyiye yöneltebilmesidir. Bu bakımdan vatandaşlık da kuru bir duygu yoğunluğu ile yeterli kalmaksızın sadece haklara sahip olma durumu ile de bağdaştırılması yeterli kalmayan, eylemlerin toplum yararına düzenlenebildiği ahlaki bir şahsiyet hâli ile mümkündür. Bu anlayışın bir diğer önemli yönü vazife kavramıdır. Emrullah Efendi, "*İlm-i Ahlak-ı Ameli yahut Hikmet-i Vezaif"* başlığı altında ahlakı görevler alanı ile ilişkilendirmektedir. Bu tercih oldukça anlamlıdır; çünkü ahlak, yalnız bireyin iç dünyasında kalan bir iyilik düşüncesi değildir. Aksine insanın kendisine, başkalarına,

topluma ve daha geniş varlık düzenine karşı üstlendiği sorumlulukları da kapsamaktadır. Eserde vazifelerin dinî, nefsî, medenî ve aynî alanlar şeklinde tasnif edilmesi, Emrullah Efendi'nin insanı çok yönlü bir sorumluluk varlığı olarak düşündüğünü göstermektedir (Emrullah Efendi 2022b s. 58-61). Bu tasnif, vatandaşlık açısından değerlendirildiğinde bireyin yalnız devlet karşısındaki yükümlülükleriyle değil, aynı zamanda kendi karakteri, toplumsal ilişkileri ve medenî hayat içindeki davranışlarıyla da sorumlu olduğunu ortaya koymaktadır. Bu düşünceler ile birlikte Emrullah Efendi'nin bakış açısında vatandaşlığın ahlaki ve manevi boyutunda, kişinin öncelikle kendini bilmesi ve bu bilinç ile vatanına, devletine karşı sorumluluklarını yerine getirmeyi kendine yol bilen insanların varlığı değerlidir. Emrullah Efendi'nin ahlaki vatandaşlık anlayışında bireyin iç dünyası da önemli bir yer tutmaktadır. *İlm-i Ahvâl-i Nefs* metninde insanın yalnız bedensel ihtiyaçlarla açıklanamayacağı, onun manevi ve fikrî bir hayata da sahip olduğu vurgulanmaktadır. Metinde geçen *"İşte ilim, hayr, hak, his fikirleri hayat-ı maneviyemizin levâzımındandır"* ifadesi, Emrullah Efendi'nin manevi hayatı yalnız dinî duygu ile sınırlamadığını; ilim, iyilik, hakikat ve his gibi kavramlarla birlikte düşündüğünü göstermektedir (Emrullah Efendi, 2022b, s. 106). Bu yaklaşım ile birlikte, vatandaşlık ahlakının sadece dış kurallara uymakla yeterli kalmadığını, kişinin iç dünyasındaki hakikate, iyiliğe ve ilme yönelen bir iç gelişim sürecinden geçmesi gereken kişidir. Emrullah Efendi'nin vatandaşlık anlayışında nefs terbiyesi de belirleyici bir unsur olarak görülebilir. *İlm-i Ahvâl-i Nefs* metninde yer alan *"Nefs atıl değildir. Daima fâildir"* cümlesi, insanın edilgen değil, etkin bir varlık olarak ele alındığını göstermektedir (Emrullah Efendi, 2022b, s. 111). Bu söylem vatandaşlığın ahlaki boyutu olarak ele alındığında, kişinin görevlerini ve ödevlerini biliyor olması kanaat edilecek yeterlilikte değildir, nefsin terbiyesi ve gelişimi de vatandaşlığın ahlaki boyutunda ehemmiyetli bir fasıl olarak görülmektedir. Böyle bir birey anlayışı, vatandaşlığı pasif bağlılık olmaktan çıkarır; bilinçli, iradeli ve sorumluluk sahibi bir katılım biçimine yaklaştırır. Emrullah Efendi'nin ahlaki ve manevi vatandaşlık anlayışında irade kavramı da merkezi bir yere sahiptir. *İlm-i Ahlak* metninde iradenin terbiyesi, insanın davranışlarını kontrol edebilmesi ve hayra yöneltebilmesi bakımından önemli görülmektedir. Bu yaklaşımda insan, yalnız içgüdülerinin, arzularının veya dış etkilerin yönlendirdiği bir varlık değildir. Aksine akıl ve irade sayesinde davranışlarını düzenleyebilen, kendini denetleyebilen ve iyiye yönelebilen bir varlıktır. Bu durum, vatandaşlık düşüncesi bakımından da değerlidir;

çünkü iyi vatandaş, yalnız kanundan korktuğu için doğru davranan kişi değil, doğru davranışı içselleştirmiş ve iradesini bu yönde terbiye etmiş kişidir. Emrullah Efendi'nin eğitim düşüncesi ile ahlaki vatandaşlık anlayışı bu noktada birbirini tamamlayan iki alan olarak değerlendirilebilir. Çünkü onun eğitim yaklaşımı yalnızca bireye bilgi kazandırmayı değil, insanın aklî, bedenî ve nefsanî yönlerini geliştirmeyi de amaçlayan daha geniş bir terbiye anlayışına dayanmaktadır. Bu çerçevede Tûbâ Ağacı Nazariyesi de yalnız eğitim kademelerine ilişkin teknik bir tercih olarak görülmemelidir. Emrullah Efendi'nin yükseköğretimden başlamayı savunması, nitelikli öğretmenler, uzmanlar ve topluma yön verebilecek aydın kadrolar yetiştirme hedefiyle yakından ilişkilidir. Nitekim Altın'ın çalışmasında, Emrullah Efendi'ye göre ilköğretim ve ortaöğretim meselesinin temelde öğretmen yetiştirme meselesi olduğu; bu öğretmenleri yetiştirecek kadroların ise Darülfünun kaynaklı olması gerektiği belirtilmektedir (Altın, 2010, s. 161). Bu yönüyle Emrullah Efendi'de eğitim, yalnız bireysel gelişime hizmet eden bir süreç değil, aynı zamanda toplumsal sorumluluk taşıyan bireylerin yetiştirilmesine imkân veren bir kilometre taşı olarak görülmektedir. Bu nedenle Emrullah Efendi'nin vatandaşlık anlayışında bireysel ve toplumsal sorumluluk, ahlaki ve manevi boyuttan ayrı düşünülmemelidir. Bireyin kendini geliştirmesi, nefsini kontrol edebilmesi, iradesini güçlendirmesi ve davranışlarını iyiye yöneltebilmesi, aynı zamanda toplumsal düzenin sağlıklı biçimde kurulmasıyla da ilgilidir. *İlm-i Ahlak Felsefesi* adlı eserinde ahlakın vazife kavramıyla birlikte ele alınması, bu bakımdan dikkat çekicidir. Eserde medenî vazifelerden söz edilmesi, ahlakın yalnız bireyin iç dünyasına ait bir mesele olmadığını; insanın toplum içindeki ilişkilerini, davranışlarını ve sorumluluklarını da kapsadığını göstermektedir (Emrullah Efendi, 2022a, s. 58-61). Bu bağlamda Emrullah Efendi'nin vatandaşlık anlayışı, bireysel ahlak ile toplumsal düzen arasında güçlü bir ilişki kurmaktadır.

Sonuç olarak Emrullah Efendi'nin vatandaşlık anlayışında ahlaki ve manevi boyut; ilim, hakikat, hayır, irade, nefs terbiyesi ve vazife kavramları etrafında şekillenmektedir. Onun ideal birey tasavvuru, yalnız devlete bağlı olan ya da kurallara dıştan uyan bir kişiyle sınırlı değildir. Emrullah Efendi'ye göre insan; aklını kullanabilen, ilimle gelişen, iradesini terbiye eden, davranışlarını hayra yöneltebilen ve hem kendisine hem de topluma karşı sorumluluklarını bilen bir şahsiyet hâline gelmelidir. Bütün bu gelişimlerin ülkedeki karmaşanın bir an evvel çözülmesine

yönelik olarak en tepe noktadan aşağı doğru olmasındaki görüşü de değerlidir. Bu açıdan onun vatandaşlık anlayışı, diğer bazı düşünürlerde öne çıkan vatan ve millî kültür vurgusundan farklı olarak, daha çok ahlak felsefesi, eğitim düşüncesi ve vazife bilinci temelinde şekillenen bir vatandaşlık yaklaşımı olarak değerlendirilebilir.

3. YÖNTEM

3.1 Araştırmanın Modeli

Bu araştırma nitel araştırma yaklaşımına uygun olarak yürütülmüştür. Araştırmada M. Sâtı Bey, Nafi Atuf Kansu, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Emrullah Efendi'nin vatandaşlık anlayışları, ulaşılan eserleri ve ilgili metinleri üzerinden incelenmiştir. Bu nedenle çalışmada doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırma konusu ile ilgili yazılı ve görsel materyallerin sistemli biçimde incelenerek araştırma amacı doğrultusunda veri elde edilmesine imkân sağlayan nitel araştırma tekniklerinden biridir. Yıldırım ve Şimşek'e (2021) göre doküman inceleme süreci; dokümana ulaşma, dokümanın özgünlüğünü kontrol etme, dokümanı anlama, veriyi analiz etme ve veriyi kullanma aşamalarından oluşmaktadır. Bu araştırmada da M. Sâtı Bey, Nafi Atuf Kansu, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Emrullah Efendi'ye ait eserler, yazılar, konuşmalar ve bu metinler üzerine yapılmış akademik çalışmalar veri kaynağı olarak değerlendirilmiştir. Araştırma kapsamında herhangi bir görüşme, anket veya gözlem yapılmamış; bulgular, ulaşılan yazılı dokümanların incelenmesi ve yorumlanması yoluyla elde edilmiştir.

3.2 Araştırma Verilerinin Kaynakları / İncelenen Dokümanlar

Bu araştırmanın çalışma grubunu, M. Sâtı Bey, Nafi Atuf Kansu, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Emrullah Efendi'ye ait ulaşılan eserler ve bu eserleri destekleyen akademik kaynaklar oluşturmaktadır. Çalışma bir saha araştırması olmadığı için araştırmada insan katılımcılardan oluşan bir örneklem bulunmamaktadır. Bunun yerine araştırmanın örneklemi, belirlenen yazarların vatandaşlık anlayışlarını ortaya koyabilecek nitelikteki yazılı dokümanlardan meydana gelmektedir. Bu araştırmada incelenen dokümanlar, amaçlı örnekleme yaklaşımı içerisinde değerlendirilebilecek ölçüt örnekleme doğrultusunda belirlenmiştir. Amaçlı örneklemin ortaya koymak istediği, incelenmesi istenen konuları aydınlatacak bilgi seviyesini yükseltmek açısından zengin vakaların seçilmesiyle mümkün hale gelmektedir. Amaçlı örnekleme, araştırma konusu hakkında derinlemesine bilgi sağlayabilecek kişi, durum veya dokümanların bilinçli biçimde seçilmesini ifade etmektedir (Patton, 2015). Bu

doğrultuda araştırma kapsamında incelenen aydınlar ve dokümanlar, amaçlı örnekleme kapsamında ölçüt örnekleme yaklaşımı doğrultusunda belirlenmiştir. Araştırmada ölçüt olarak aşağıdaki hususlar dikkate alınmıştır:

1. İncelenen aydınların geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemi eğitim ve düşünce hayatında etkili isimler olmaları

2. Vatandaşlık anlayışıyla ilişkilendirilebilecek vatan, eğitim, ahlak, millî kültür, vazife, seciye, irade ve toplumsal sorumluluk gibi kavramlara eserlerinde yer vermeleri,

3. Araştırmanın amacı doğrultusunda vatandaşlık anlayışını ortaya koyabilecek temel eser ve metinlerine ulaşılabilir olması,

4. Görüşlerinin doğrudan kendi eserlerinden hareketle değerlendirilebilmesine imkân sağlaması,

5. Vatandaşlık eğitimi ve erken Cumhuriyet dönemi düşünce yapısına ilişkin zengin ve analiz edilebilir veri sunmaları.

Bu ölçütler doğrultusunda M. Sâtı Bey, Emrullah Efendi, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Nafi Atuf Kansu'nun eserleri temel veri kaynağı olarak belirlenmiştir. Araştırmada öncelikle bu aydınların kendi eserleri incelenmiş; gerekli görülen durumlarda ise konuya ilişkin kitap, makale, tez ve ansiklopedi maddelerinden yararlanılarak bulgular tarihsel ve kuramsal bağlam içerisinde değerlendirilmiştir. Bu araştırmada özellikle aydınlara ait birincil kaynaklara öncelik verilmiştir. Araştırmada öncelikle aydınların kendi eserlerinin tercih edilmesinin temel nedeni, vatandaşlık anlayışına ilişkin bulguların birincil veri kaynaklarından elde edilmesini sağlamak ve yorumların ikincil kaynaklar yerine doğrudan özgün metinlere dayandırılmasına imkân vermektir. Bu doğrultuda ikincil kaynaklardan ise yalnızca bulguların tarihsel ve kuramsal bağlam içerisinde değerlendirilmesini desteklemek amacıyla yararlanılmıştır.

Bu kapsamda araştırmada kullanılan dokümanlar Tablo 3.1'de sınıflandırılmıştır.

Tablo 3.1 Araştırmada Kullanılan Birincil Dokümanlar ve Kullanım Amaçları

Yazar	İncelenen temel metinler	Araştırmadaki kullanım amacı
M. Sâtı Bey	Vatan Fikri ve Terbiyesi, Eğitime Dair Lâyihalar, Fenn-i Terbiye,	Vatan terbiyesi, vatandaşlık, eğitim, seciye, öğretmen ve ahlaki sorumluluk anlayışını belirlemek
Nafi Atuf Kansu	Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme, Lozan ve Millî Kültür, eğitim yazıları, Öğretmen Tolstoy, Türkiye Eğitim Tarihi	Cemiyet için yetişme, millî kültür, vatandaş yetiştirme, seciye ve tarih bilinciyle ilgili bulguları belirlemek
Hamdullah Suphi Tanrıöver	Dağ Yolu ve Günebakan'dan Seçmeler, Günebakan, nutuk ve yazıları,	Millî kültür, hitabet, ortak semboller, memleket sadakati ve vatandaşlık anlayışını incelemek
Emrullah Efendi	İlm-i Hikmet, İlm-i Ahlak Felsefesi, Tûbâ Ağacı Nazariyesi ve maarifle ilgili metinler	İlim, ahlak, vazife, irade, öğretmen yetiştirme ve eğitim merkezli vatandaşlık anlayışını belirlemek

Bu dokümanlar seçilirken, yazarların vatandaşlık, eğitim, ahlak, vatan, millî kültür ve toplum anlayışlarını ortaya koyabilecek içerikte olmalarına dikkat edilmiştir.

3.3 Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada veri toplama süreci, doküman incelemesi tekniğine uygun olarak yürütülmüştür. Yıldırım ve Şimşek'e (2021) göre doküman incelemesi; dokümanlara ulaşma, dokümanların özgünlüğünü kontrol etme, dokümanları anlama, veriyi analiz etme ve veriyi kullanma aşamalarından oluşmaktadır. Bu araştırmada veriler, doküman incelemesi tekniği kapsamında incelenen yazılı kaynaklardan elde edilmiştir. Araştırmanın temel veri kaynaklarını M. Sâtı Bey, Emrullah Efendi, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Nafi Atuf Kansu'ya ait kitaplar, makaleler, konferans metinleri ve diğer yayımlanmış eserler oluşturmaktadır. Bunun yanında araştırmanın kuramsal çerçevesini desteklemek amacıyla konuya ilişkin kitaplardan, hakemli dergi makalelerinden, lisansüstü tezlerden ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan öğretim programlarından yararlanılmıştır. İnceleme sırasında vatandaşlık anlayışıyla ilişkili olduğu değerlendirilen kavramlar, doğrudan alıntılar ve araştırmanın kapsamına katkı sağlayan ifadeler sayfa numaralarıyla birlikte araştırmacı tarafından

sistematik olarak kayıt altına alınmıştır. Elde edilen veriler daha sonra benzer içerik özelliklerine göre gruplandırılarak araştırmanın alt problemleri doğrultusunda tematik olarak düzenlenmiştir. İncelenen dokümanlar okunurken yazarların vatandaşlık anlayışını ortaya koyan ifadeler, kavramlar ve temalar belirlenmiştir. Doküman incelemesi sürecinde her bir eser araştırmanın amacı ve alt problemleri doğrultusunda ayrıntılı olarak incelenmiştir. İnceleme sırasında vatandaşlık anlayışıyla ilişkili olduğu değerlendirilen kavramlar, doğrudan alıntılar ve araştırmanın kapsamına katkı sağlayan ifadeler sayfa numaralarıyla birlikte araştırmacı tarafından sistematik olarak kayıt altına alınmıştır. Elde edilen veriler daha sonra benzer içerik özelliklerine göre gruplandırılarak araştırmanın alt problemleri doğrultusunda tematik olarak düzenlenmiştir.

Araştırmada verilerin sistematik ve izlenebilir biçimde kaydedilmesini sağlamak amacıyla, incelenen dokümanlara ilişkin eser künyesi, sayfa numarası, ilgili metin bölümü, tema ulaşılan bulgu ve araştırmacı notlarını içeren bir veri kayıt formu oluşturulmuştur. Dokümanlardan elde edilen veriler, araştırma soruları ve kuramsal çerçeve doğrultusunda belirlenen temalar kapsamında bu forma işlenmiş ve analiz edilmiştir. Veri kayıt formuna ilişkin örnek şablon Ek A'da sunulmuştur.

3.4 Verilerin Toplanması

Araştırma kapsamında öncelikle vatandaşlık anlayışına ilişkin görüşleri incelenecek M. Sâtı Bey, Emrullah Efendi, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Nafi Atuf Kansu'nun eserleri belirlenmiştir. Bu eserlerin seçiminde ilgili aydınların erken Cumhuriyet dönemi eğitim ve düşünce hayatındaki etkileri, vatandaşlık anlayışına ilişkin görüşlerini doğrudan yansıtan eserlerinin bulunması ve araştırmacı tarafından erişilebilir olmaları dikkate alınmıştır. Araştırmada kullanılan birincil kaynaklara basılı eserler ile dijital ortamdaki nüshalar aracılığıyla ulaşılmıştır. Dijital kaynakların temininde Millî Kütüphane Dijital Arşivi, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, Millî Eğitim Bakanlığına ait resmî yayınlar, üniversite kütüphanelerinin elektronik kaynakları ve güvenilir akademik veri tabanlarından yararlanılmıştır. Dijital ortamda erişilemeyen eserler ise basılı nüshaları üzerinden incelenmiştir. Araştırmanın kuramsal çerçevesini desteklemek amacıyla konuya ilişkin bilimsel kitaplar, hakemli

dergi makaleleri, lisansüstü tezler ve resmî öğretim programları da veri kaynakları arasında yer almıştır. Okuma sürecinde her yazar için vatan, eğitim, ahlak, millî kültür ve toplumsal sorumlulukla ilgili ifadeler not edilmiştir. Verilerin toplanması sürecinde doküman incelemesinin temel aşamaları dikkate alınmıştır. Veri toplama sürecinde incelenen her eser sistematik biçimde okunmuş; araştırmanın amacı ve alt problemleri doğrultusunda vatandaşlık anlayışıyla ilişkili olduğu değerlendirilen kavramlar, görüşler ve doğrudan alıntılar sayfa numaralarıyla birlikte kayıt altına alınmıştır. Böylece araştırmada kullanılacak verilerin kaynağı, bağlamı ve metin içerisindeki yeri korunarak sonraki analiz aşaması için düzenli bir veri bütünlüğü oluşturulmuştur. Araştırmada kullanılan veri toplama süreci, doküman incelemesinin temel aşamaları dikkate alınarak yürütülmüş; dokümanlara ulaşma, dokümanların özgünlüğünü değerlendirme, araştırma kapsamında kullanılabilecek verileri belirleme ve elde edilen verileri analiz sürecine hazırlama basamakları izlenmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2021).

3.5 Verilerin Analizi

Bu araştırmada doküman incelemesi yoluyla elde edilen veriler, araştırmanın amacı ve alt problemleri doğrultusunda sistematik bir analiz sürecinden geçirilmiştir. Analiz sürecinin ilk aşamasında incelenen eserlerden elde edilen veriler ayrıntılı biçimde tekrar gözden geçirilmiş, araştırmanın konusu ile doğrudan ilişkili olduğu değerlendirilen ifadeler belirlenmiştir. Bu aşamada özellikle vatandaşlık anlayışını yansıtan kavramlar, görüşler ve doğrudan alıntılar dikkate alınmış; araştırmanın kapsamı dışında kalan veriler değerlendirmeye dâhil edilmemiştir. Belirlenen veriler daha sonra içerik benzerlikleri esas alınarak gruplandırılmıştır. Sınıflandırma sürecinde yalnızca aynı kelimelerin tekrarına değil, ifadelerin taşıdığı anlam ve bağlama da dikkat edilmiştir. Birbirini tamamlayan veya aynı düşünceyi farklı biçimlerde ifade eden veriler ortak başlıklar altında değerlendirilmiş; anlam bakımından farklılık gösteren ifadeler ise ayrı kategoriler içerisinde ele alınmıştır. Böylece verilerin bütünlüğü korunurken araştırmanın amacıyla ilişkili ortak temalar oluşturulmuştur. Tema oluşturma sürecinde araştırmanın alt problemleri temel ölçüt olarak alınmıştır. Bunun yanında vatandaşlık anlayışıyla ilişkili vatan, eğitim, ahlak, millî kültür, vazife, seciye, irade, toplumsal sorumluluk, birey-toplum ilişkisi ve devlet anlayışı gibi kavramlar sınıflandırmada belirleyici ölçütler olarak kullanılmıştır.

Araştırmada oluşturulan tema ve alt temalar önceden belirlenmiş bir sınıflandırmaya dayandırılmamış; incelenen dokümanlardan elde edilen verilerin içerik özellikleri ile araştırmanın alt problemleri birlikte dikkate alınarak oluşturulmuştur. Bu doğrultuda özellikle vatandaşlık, vatan, eğitim, ahlak, millî kültür, vazife, seciye, irade, toplumsal sorumluluk ve birey-devlet ilişkisine yönelik görüşler analiz sürecinde belirleyici kavramsal çerçeveyi oluşturmuştur. Her bir veri, temsil ettiği temel düşünce esas alınarak uygun tema altında değerlendirilmiş ve anlam bütünlüğü korunmaya özen gösterilmiştir. Analiz sürecinin son aşamasında her bir aydının vatandaşlık anlayışına ilişkin bulgular öncelikle kendi eserleri içerisinde değerlendirilmiş, daha sonra araştırmanın alt problemleri doğrultusunda karşılaştırmalı olarak yorumlanmıştır.

Bu süreçte elde edilen veriler araştırmacının, alt problemler ve incelenen metinlerde tekrar eden kavramları analiz ederek sınıflandırması ile üç ana tema altında toplanmıştır: Vatani boyuta ilişkin veriler, Eğitsel boyuta ilişkin veriler, Ahlaki ve manevi boyuta ilişkin veriler.

Verilerin analizi sürecinde izlenen yol ise şu şekildedir;

1. İncelenen dokümanlarda vatandaşlık anlayışına ilişkin ifadeler belirlenmiştir

2. Bu ifadeler anlamlarına göre sınıflandırılmıştır.

3. Kodlar ortak özelliklerine göre temalar altında toplanmıştır

4. Her temanın altında yazarların görüşleri ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

5. Bulgular, doğrudan alıntılar ve araştırmacı yorumlarıyla desteklenmiştir.

6. Son aşamada yazarların vatandaşlık anlayışları karşılaştırılmalı olarak yorumlanmıştır.

Bu süreç sonucunda ulaşılan tema ve alt temalar, bulgular bölümünde Tablo 3.2'de sistematik olarak sunulmuş ve bu temalar çerçevesinde ayrıntılı biçimde açıklanmıştır.

Tablo 3.2 İçerik analizi sonucunda elde edilen bulgular

Tema	Kategori	Kodlar
Vatani Boyut	Millî Aidiyet	Vatan sevgisi, millet bilinci, bayrak
Vatani Boyut	Kültürel Birlik	Dil birliği, tarih bilinci, millî kültür
Vatani Boyut	Vatandaşlık Sorumluluğu	Kamu yararı, fedakârlık, memlekete hizmet
Eğitsel Boyut	Vatandaş Yetiştirme	Terbiye, vatandaşlık eğitimi
Eğitsel Boyut	Öğretmen Yetiştirme	Muallim, Darülmuallimin
Eğitsel Boyut	Eğitim Kurumları	Maarif, okul, öğretim
Ahlaki-Manevi Boyut	Karakter Gelişimi	Ahlak, seciye, irade
Ahlaki-Manevi Boyut	Toplumsal Sorumluluk	Vazife, sorumluluk, dayanışma

Bu analiz sonucunda vatandaşlık anlayışının incelenen yazarlarda yalnız hukukî bir bağlılık biçiminde değil; vatan, eğitim, ahlak, millî kültür, vazife ve toplumsal sorumlulukla birlikte şekillenen çok boyutlu bir yapı olarak ele alındığı görülmüştür.

3.6 Geçerlik ve Güvenirlik

Araştırmanın geçerlik ve güvenirliğini sağlamak amacıyla verilerin yalnız tek bir kaynağa dayandırılmamasına dikkat edilmiştir. Bu araştırmada geçerlik ve güvenirliği artırmak amacıyla veri toplama ve analiz sürecinin her aşamasında araştırma süreci mümkün olduğunca şeffaf biçimde yürütülmeye çalışılmıştır. Araştırmanın temel veri kaynakları olarak öncelikle M. Sâtı Bey, Emrullah Efendi, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Nafi Atuf Kansu'nun kendi eserleri esas alınmış; bu eserlerden elde edilen bulgular, konuya ilişkin bilimsel kitaplar, hakemli dergi makaleleri, lisansüstü tezler ve resmî yayınlarla karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Böylece araştırmada ulaşılan bulguların farklı bilimsel kaynaklarla desteklenmesine özen gösterilmiştir. Nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenirliği artırmak için verilerin ayrıntılı biçimde betimlenmesi, doğrudan alıntılara yer verilmesi ve araştırma sürecinin açık biçimde ortaya konulması önem taşımaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Analiz sürecinde araştırmanın amacı ve alt problemleri esas alınmış; elde edilen veriler anlam bütünlüğü korunarak değerlendirilmiş ve aynı düşünceyi yansıtan ifadeler ortak temalar altında bir araya

getirilmiştir. Oluşturulan tema ve alt temaların araştırma sorularıyla uyumlu olmasına dikkat edilmiş, ulaşılan bulguların incelenen eserlerin bağlamından koparılmadan yorumlanmasına özen gösterilmiştir. Ayrıca araştırma sürecinde izlenen aşamalar yöntem bölümünde ayrıntılı olarak açıklanmış, böylece araştırmanın başka araştırmacılar tarafından izlenebilir ve değerlendirilebilir olması amaçlanmıştır.

Bulgular bölümünde doğrudan alıntılara yer verilerek araştırmacı yorumlarının hangi metinsel dayanaklara bağlı olduğu gösterilmiştir. Doğrudan alıntılar ilgili sayfa numaralarıyla birlikte verilmiş, ardından bu alıntıların vatandaşlık anlayışı açısından ne anlama geldiği açıklanmıştır. Bu yöntem, bulguların yalnız yorum düzeyinde kalmamasını ve metin temelli olarak desteklenmesini sağlamıştır.

Ayrıca analiz sürecinde belirlenen temalar araştırmanın problemine ve metinlerde tekrar eden kavramlara göre oluşturulmuştur. Vatani boyut, eğitsel boyut ve ahlaki-manevi boyut temaları hem çalışmanın alt problemleriyle hem de incelenen metinlerde öne çıkan anlam alanlarıyla uyumludur. Bu durum, araştırmanın iç tutarlılığını güçlendirmektedir.

Araştırmada kullanılan kaynakların künyelerinin açık biçimde verilmesine, doğrudan alıntıların tırnak içinde gösterilmesine ve sayfa numaralarının belirtilmesine özen gösterilmiştir. Böylece çalışmanın etik ilkelere ve akademik yazım kurallarına uygun biçimde yürütülmesi amaçlanmıştır.

4. ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu bölümde, araştırmanın alt problemleri doğrultusunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Bulgular, araştırma kapsamında incelenen M. Sâtı Bey, Emrullah Efendi, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Nafi Atuf Kansu'nun eserlerinden elde edilen veriler esas alınarak hazırlanmıştır. Araştırma sürecinde oluşturulan tema ve alt temalar doğrultusunda düzenlenen bulgular, her bir aydının vatandaşlık anlayışını ortaya koyacak şekilde ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Bulguların sunumunda doğrudan alıntılar ile araştırmacı değerlendirmeleri birlikte kullanılarak ulaşılan sonuçlar sistematik bir bütünlük içerisinde açıklanmıştır. Her aydının vatandaşlık anlayışı; analiz sürecinde elde edilen kodlar ile birlikte benzer özelliklerine göre kategoriler altında toplanmış, kategorilerden hareketle ise vatani boyut, eğitsel boyut ile ahlaki ve manevi boyut olmak üzere üç ana tema oluşturulmuştur.

4.1 M. Sâtı Bey'in Vatandaşlık Anlayışına İlişkin Bulgular

Bu bölümde araştırmanın birinci alt problemi olan "Erken Cumhuriyet Dönemi aydınlarından M. Sâtı Bey (Sâtı-el Husri)'in vatandaşlık anlayışı hangi temel kavramlar ve temalar etrafında şekillenmişir?" sorusuna yönelik bulgulara yer verilmiştir. M. Sâtı Bey'in vatandaşlık anlayışı; vatani boyut, eğitsel boyut ve ahlaki-manevi boyut çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu kapsamda ulaşılan tema ve alt temalara ilişkin özet bilgiler Tablo 4.1'de sunulmuştur.

Tablo 4.1 M. Sâtı Bey'in Vatandaşlık Anlayışına İlişkin Tema ve Bulgular

Boyut	Öne Çıkan Kavramlar	Temel Bulgu	Vatandaşlık Anlayışındaki Yeri
Vatani boyut	Vatan sevgisi, bayrak, aile muhabbeti, yerli malı, vatan vazifesi	Vatandaşlık, vatana karşı sevgi ve sorumluluk duygusuyla ilişkilendirilmiştir.	Bireyin vatana bağlılığı yalnızca duygusal değil, davranışa dönüşen bir görev olarak görülmektedir.
Eğitsel boyut	Terbiye, öğretmen yetiştirme, maarif, okul, mesleki eğitim	Eğitim, vatandaşlık bilincinin kazandırılmasında temel araç olarak değerlendirilmiştir.	Vatandaşın yetiştirilmesi, sistemli bir eğitim ve öğretmen niteliğiyle ilişkilendirilmiştir.
Ahlaki ve manevi boyut	Seciye, ahlak, alışkanlık, irade, vazife	Vatandaşlık, ahlaki gelişim ve karakter terbiyesiyle birlikte ele alınmıştır.	İyi vatandaşın yalnızca bilgili değil, ahlaki sorumluluk sahibi olması gerektiği vurgulanmıştır.

Tablo 4.1 incelendiğinde, M. Sâtı Bey'in vatandaşlık anlayışının tek boyutlu olmadığı görülmektedir. M. Sâtı Bey'in vatandaşlığı yalnızca bireyin devlete hukuki bağlılığı olarak ele almadığı görülmektedir. İncelenen eserlerde vatandaşlık; vatana bağlılık, eğitim yoluyla bireyin yetiştirilmesi ve ahlaki karakterin geliştirilmesiyle bütünleşen çok boyutlu bir anlayış çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu nedenle M. Sâtı Bey'de vatandaşlık, bireyin hem vatana hem topluma hem de kendi ahlaki gelişimine karşı sorumluluklarını içeren bütüncül bir anlayış olarak değerlendirilebilir.

4.1.1 M. Sâtı Bey'in Vatandaşlık Anlayışının Vatani Boyutuna İlişkin Bulgular

M. Sâtı Bey'in eserlerinden elde edilen bulgular, vatandaşlık anlayışında vatani boyutun merkezi bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. İncelenen metinlerde vatan kavramı yalnızca coğrafi bir aidiyet olarak değil, bireyin duygu, düşünce ve sorumluluk dünyasını şekillendiren temel bir değer olarak ele alınmaktadır. Bu nedenle onun metinlerinde vatan sevgisi, pasif bir bağlılık ya da yalnızca duygusal bir yöneliş olarak değil, eğitim yoluyla geliştirilecek ve davranışa dönüştürülecek bir bilinç biçimi olarak ele alınmaktadır. M. Satı Bey'in vatandaşlık anlayışı, öncelikle

vatan eksenli bir aidiyet biçimi üzerine temellendirilmektedir. M. Satı Bey'in düşüncesinde vatan, yalnızca üzerinde yaşanılan bir toprak parçası değil, bireyin duygusal ve zihinsel bağlılık geliştirdiği ortak bir yaşam alanıdır. Nitekim onun vatanı "*bir beden ile bir ruhtan müteşekkil*" bir yapı olarak tanımlaması ve bu ruhu "*müşterek hisler ve fikirler, hatıralar ve emeller*" ile açıklaması, vatandaşlığın coğrafi olmaktan çok toplumsal ve duygusal bir içerikle kurulduğunu göstermektedir. M. Sâtı Bey'in vatani boyuta ilişkin düşüncesinde sevgi, sorumluluk ve fedakârlık birbirinden ayrılmaz üç unsur olarak görülmektedir, nitekim onun "*Vatanperverlik bir his ve bir seciyedir*" ifadesi, vatandaşlık algısının temelinin dışsal yükümlülüklerden çok içselleştirilmiş bir ahlaki ve duygusal yapıya dayandığını göstermektedir. Bu düşünce ile vatandaşlık algısı da yaşanılan coğrafyadaki kültür birikiminin önemini göstermektedir. Vatani boyuta ilişkin ikinci bulgu, M. Sâtı Bey'in vatan sevgisini pasif bir duygu olarak değil, eyleme dönük bir bağlılık olarak görmesidir. Onun vatanperverliği tanımlarken vatanın maddi ve manevi yükselişini istemeyi, onun şerefini korumayı ve bu uğurda fedakârlık yapmayı vurgulaması, iyi vatandaşın yalnız seven değil, aynı zamanda çalışan ve koruyan kişi olarak tasarlandığını göstermektedir. Bu bakımdan M. Sâtı Bey'in vatandaşlık algısında vatani boyut, salt hissetme düzeyinde bırakılmamış; çalışma, hizmet etme ve gerektiğinde fedakârlık gösterme gibi pratik davranışlarla bütünleştirilmiştir.

Vatani boyut kapsamında ulaşılan bir diğer önemli sonuç, M. Sâtı Bey'in vatan fikrini tarihsel ve karşılaştırmalı bir bakışla ele almasıdır. Farklı toplumların vatan ve vatandaşlık algılarını incelemesi, onun bu meseleyi yalnız yerel ya da duygusal bir kavram olarak değil, toplumsal bütünleşmenin tarihsel biçimleri üzerinden düşündüğünü göstermektedir. Bu durum, M. Satı Bey'in vatandaşlık algısında vatanı mutlak ve sabit bir kategori olarak değil; tarih, toplum ve ortak yaşama göre anlam kazanan dinamik bir yapı olarak değerlendirdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca M. Sâtı Bey'in farklı toplumların vatandaşlık algısından bahsettiği "*Vatan Fikri ve Terbiyesi*" isimli kitapta, Fransa, Almanya ve bu ülkelerin komşusu olan İsviçre'yi karşılaştırarak düşüncelerini pekiştirmiştir. Özellikle Fransa'da vatan fikrinin daha çok tarih ve devlet üzerinden, Almanya'da ise daha çok dil ve millet mefhumu üzerinden kurulduğunu belirtmesi; İsviçre'de ise dil ve köken farklılıklarına rağmen güçlü bir vatandaşlık hissinin varlığını vurgulaması, vatandaşlığın farklı tarihsel ve toplumsal dayanaklara

sahip olabileceğine işaret etmektedir (Sâtı Bey, 2018). Bu durum, M. Sâtı Bey'in vatandaşlık algısında tek ve mutlak bir model yerine, tarihî ve toplumsal tecrübeye göre şekillenen bir anlayış bulunduğunu göstermektedir. Bu da M. Satı Bey'in vatani vatandaşlık anlayışında aktif ve sorumluluk yüklü bir birey modeli bulunduğunu göstermektedir.

4.1.2 M. Sâtı Bey'in Vatandaşlık Anlayışının Eğitsel Boyutuna İlişkin Bulgular

M. Sâtı Bey'in eserlerinden elde edilen bulgular, vatandaşlık anlayışında eğitsel boyutun merkezi bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. M. Sâtı Bey'e göre vatandaşlık bilinci doğuştan kazanılan bir özellik değildir. Bu bilinç, bireyin eğitim süreci içerisinde geliştirdiği ve zamanla olgunlaştırdığı bir kazanım olarak değerlendirilmektedir. Onun vatandaşlık anlayışında eğitim, yalnız bilgi vermekle sınırlı değildir; bireye vatanı tanıtma, vatan sevgisi kazandırma, sorumluluk bilinci oluşturma ve toplumsal davranışlarını yönlendiren temel bir araç olarak görülmektedir. Bu nedenle M. Sâtı Bey'in vatandaşlık anlayışında eğitsel boyut, vatan fikriyle doğrudan bağlantılıdır. Bu bağlamda M. Sâtı Bey, vatandaşlığı yalnızca bir duygu meselesi olarak değil; terbiye süreciyle şekillenen bir bilinç olarak ele almaktadır. Eğitsel boyuta ilişkin önemli bir bulgu, M. Sâtı Bey'in vatandaşlık bilincini vatan terbiyesi çerçevesinde ele almasıdır. Ona göre vatan sevgisi yalnız doğal biçimde ortaya çıkan bir duygu değildir; vatan sevgisinin aşılanabilmesi, uygun eğitim araçlarıyla geliştirilmeli ve güçlendirilmelidir. Bu yaklaşım, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde eğitim yoluyla ortak vatandaşlık bilinci oluşturma anlayışıyla örtüşmektedir.

Bu noktada tarih, coğrafya, edebiyat ve musiki gibi alanlar vatandaşlık terbiyesinin farklı boyutlarına hizmet etmektedir. Tarih ve coğrafya bireye vatanı tanıtırken; edebiyat ve musiki vatanla duygusal bağ kurulmasına katkı sağlamaktadır. Bu yaklaşım, M. Sâtı Bey'in vatandaşlık eğitimini yalnız bilişsel değil, aynı zamanda duyuşsal bir süreç olarak gördüğünü göstermektedir. Eğitsel boyuta ilişkin önemli bulgulardan birisi de M. Sâtı Bey'in vatan sevgisinin yerleşmesinde tanıtıcı ve sevdirici araçları birbirinden ayırarak düşünmesidir. M. Sâtı Bey *Vatan Fikri ve Terbiyesi* adlı eserinde Balkan Savaşlarının neden ve sonuçlarında vatandaşlık

kavramının balkan ülkelerindeki tanıtımında yer alan eylemler etkili olmuştur. İncelenen notlar ve eserlerin genel çerçevesi birlikte değerlendirildiğinde, onun vatanı tanımanın ayrı, vatanı sevmenin ayrı pedagojik yolları bulunduğunu düşündüğü anlaşılmaktadır. Tarih ve coğrafya gibi alanlar vatanı öğretici ve tanıtıcı nitelik taşırken, duyguyu harekete geçiren kültürel araçlar, semboller ve ortak heyecanlar vatandaşlık bilincini derinleştiren unsurlar hâline gelmektedir. Buradan çıkan sonuç, M. Sâtı Bey'in vatandaşlığı yalnız bilgi düzeyinde değil, bilişsel ve duyuşsal yönleri birlikte gelişen bir eğitim süreci olarak düşündüğüdür. Bu açıdan onun yaklaşımı, vatandaşlık eğitimini salt öğretim değil, aynı zamanda bir his terbiyesi olarak da görmektedir.

İncelenen eserlerde bu alana uygun baka bir bulgu, M. Sâtı Bey'in vatan coğrafyasının tanınmasına verdiği önem, toplumun içinde yaşadığı memleketin şartlarını anlama konusunda önemli görülmüştür. Onun vatan coğrafyasını gezip görmenin, memleketin manzarasını, insanlarını, yaşayışını, adetlerini ve lehçelerini tanımanın vatandaşlık açısından değer taşıdığını belirtmesi, vatandaşlık bilincinin yalnız soyut ders anlatımıyla kurulamayacağını göstermektedir. Bu yaklaşıma göre bireyin vatanla bağ kurabilmesi için, yaşadığı ülkeyi yalnız harita üzerinde değil, hayatın içinde tanıması gerekir. Bu bulgu, M. Sâtı Bey'in vatandaşlık algısında coğrafyanın yalnız fiziksel alan değil, aidiyeti besleyen yaşantısal bir unsur olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.

Eğitsel boyutun bir başka önemli yönü de M. Sâtı Bey'in öğretmeni vatandaşlık terbiyesinin taşıyıcısı olarak görmesidir. *Eğitime Dair Lâyihalar*'da ilkokul muallimliğinin yalnız okutulacak şeyleri bilmekten ibaret olmadığını; iyi anlatmanın, iyi terbiye ve idare etmenin usullerini bilmeyi de gerektirdiğini belirtmesi, öğretmenin yalnız bilgi veren kişi değil, toplumsal yönlendirme işlevi gören bir şahsiyet olarak kurgulandığını göstermektedir. M. Sâtı Bey'in öğretmeni vatandaşlık terbiyesinde öğretmeni baş aktör olarak görmektedir. *Eğitime Dair Lâyihalar* adlı eserde yer alan *"Çünkü ma'ârifte her türlü ıslahat ve tensikâtın icrası her şeyden evvel ehliyetli muallim ihzârına vabestedir"* ifadesi, onun eğitim reformunun merkezine öğretmeni yerleştirdiğini göstermektedir (Ünal ve Birbudak, 2010, s. 56). Bu cümle, M. Sâtı Bey'e göre maarifte yapılacak her düzenlemenin öncelikle nitelikli öğretmen yetiştirmeye bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ifadeler M. M. Sâtı Bey'in

anlayışında öğretmen, yalnızca bilgi aktaran bir eğitimci değil; vatana bağlı, toplumsal sorumluluk sahibi bireylerin yetiştirilmesinde belirleyici rol üstlenen bir rehber olarak görülmektedir. Bu noktada M. Sâtı Bey'in eğitsel vatandaşlık anlayışında öğretmen niteliği belirleyici hâle gelmektedir. Ona göre iyi vatandaş yetiştirmek, öncelikle iyi öğretmen yetiştirmeye bağlıdır. Öğretmen yalnız ders içeriğini bilen kişi değildir; aynı zamanda öğrencinin duygu, düşünce ve davranış dünyasına yön verebilen bir rehberdir. Bu nedenle M. Sâtı Bey'in vatandaşlık anlayışında öğretmen, vatan terbiyesinin ve toplumsal sorumluluk bilincinin temel aktarıcısı olarak konumlandırılmaktadır.

M. Sâtı Bey'in eğitsel anlayışında dikkat çeken bir diğer bulgu, eğitimde plansız ve amaçsız uygulamalara karşı çıkmasıdır. Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi meselesini değerlendirirken söylediği "Avrupa'ya talebe i'zâmı mes'elesi, buna mâkûs bir meseleye râbit edilmek iktizâ eder; bu mesele 'Avrupa'dan muallim celbi' meselesidir" ifadesi, onun eğitim reformunu kişisel yükselme veya gösterişli uygulamalar üzerinden değil, öğretmen yetiştirme ve kurumsal ihtiyaçlar üzerinden düşündüğünü göstermektedir (Ünal ve Birbudak, 2010, s. 60). Bu ifade, M. Sâtı Bey'in eğitimde önceliği bireysel diplomadan çok, ülkenin öğretmen ihtiyacına ve öğretim sisteminin niteliğine verdiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Bu yaklaşım, M. Sâtı Bey'in eğitimi yalnız bireysel başarıya ulaştıran bir araç olarak görmediğini ortaya koymaktadır. M. Sâtı Bey'e göre eğitim politikası, toplumun ve memleketin ihtiyaçlarına göre düzenlenmelidir. Bu nedenle öğretmen yetiştirme meselesi yalnız mesleki bir mesele değil, aynı zamanda vatandaşlık terbiyesinin sürekliliği açısından temel bir sorundur. Nitelikli öğretmen olmadan çocuklara vatan sevgisi, sorumluluk, kamu yararı ve ortak hayat bilinci kazandırmak mümkün değildir. Bu yaklaşım, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde eğitim kurumları aracılığıyla ortak vatandaşlık bilinci oluşturmayı amaçlayan eğitim anlayışıyla örtüşmektedir. Bu yönüyle M. Sâtı Bey'in öğretmene yüklediği rol, vatandaş yetiştirme sürecinde eğitimi temel araç olarak gören dönemin eğitim anlayışıyla paralellik göstermektedir. M. Sâtı Bey'e göre iyi vatandaş, doğru fikirlerin yalnız sözel olarak aktarılmasıyla değil; doğru yöntemlerle, nitelikli öğretmenlerle ve öğrencinin aktif biçimde katıldığı eğitim ortamlarıyla yetiştirilebilir. Bu yaklaşım, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde eğitim

kurumları aracılığıyla ortak vatandaşlık bilinci oluşturmayı amaçlayan eğitim anlayışıyla örtüşmektedir. Bu yönüyle M. Sâtı Bey'in öğretmene yüklediği rol, vatandaş yetiştirme sürecinde eğitimi temel araç olarak gören dönemin eğitim anlayışıyla paralellik göstermektedir.

Bu doğrultuda eğitim, yalnızca okul ortamında bilgi aktarımını sağlayan bir süreç değil; bireyin vatanla, toplumla ve sorumluluk bilinciyle bağ kurmasını sağlayan temel bir vatandaşlık terbiyesi olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle M. Sâtı Bey'in vatandaşlık anlayışında eğitim, yalnız okulda verilen bilgi değil; bireyin vatanla, toplumla ve sorumlulukla bağ kurmasını sağlayan temel bir vatandaşlık terbiyesi olarak değerlendirilebilir.

4.1.3 M. Sâtı Bey'in Vatandaşlık Anlayışının Ahlaki ve Manevi Boyutuna İlişkin Bulgular

M. Sâtı Bey'in eserlerinden elde edilen bulgular, vatandaşlık anlayışında ahlaki ve manevi boyutun temel unsurlardan biri olduğunu göstermektedir. M. Sâtı Bey'e göre vatandaşlık, yalnızca vatan sevgisine indirgenebilecek derecede bir duygu değildir. Vatandaşlık; sevgi, bağlılık, ortak hatıralar, dil, aile, semboller ve seciye gibi manevi unsurlar aracılığıyla bireyin iç dünyasında şekillenen bir aidiyet bilinci olarak ele alınmaktadır. Bu nedenle M. Sâtı Bey'in vatandaşlık anlayışında manevi boyut, vatandaşlığı hukukî bir kimlik olmaktan çıkararak bireyin duygu, karakter ve ahlaki yönelişleriyle bağlantılı bir aidiyet biçimine dönüştürmektedir. Ahlaki ve manevi boyuta ilişkin kayda değer bulguların başında, M. Sâtı Bey'in vatan sevgisini insanın diğer duygularından ayrı ve tek başına oluşan bir his olarak görmemesidir. Onun *"Vatan muhabbeti insanın bütün duygu ve eğilimleri arasında müstakil ve münferit bir mevki sahibi değildir"* ifadesi, vatan sevgisinin insanın genel duygusal ve ahlaki yapısı içinde geliştiğini göstermektedir (Sâtı Bey, 2018, s.58). Bu cümleye göre vatan muhabbeti, bireyin ruh dünyasındaki diğer sevgi, bağlılık ve fedakârlık duygularından kopuk değildir. Aksine insanın aileye, çevreye, topluma ve ortak değerlere yönelik duyguları genişledikçe vatan sevgisi de daha güçlü bir biçimde oluşmaktadır. Bu bulgu, M. Sâtı Bey'in vatandaşlığı tekdüze bir bağlılık olarak değil, bireyin ahlaki gelişimi ve manevi değerleriyle bütünleşen bir aidiyet biçimi olarak değerlendirdiğini

göstermektedir. Bu yaklaşım, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde vatandaş yetiştirme anlayışında karakter eğitimi ile ortak değerlerin kazandırılmasına verilen önemle de örtüşmektedir. Ona göre vatandaşlık yalnızca dışarıdan öğretilen bir bilgi ya da kanunlara uyma davranışı değildir. Vatandaşlık duygusunun gelişimi çevreden önce, bireyin en temel yaşama ve gelişme alanı olan aileden kaynaklanır. Vatandaşlık, bireyin iç dünyasında sevme, bağlanma, benimseme ve fedakârlık yapabilme kapasitesiyle birlikte gelişmektedir. Bu nedenle M. Sâtı Bey'de iyi vatandaş, yalnız vatan hakkında bilgi sahibi olan kişi değil; vatanı ruhunda hissedebilen ve bu hissi davranışlarına yansıtabilen kişidir. Bu anlayışta vatandaşlık bilincinin sürekliliği, söz konusu manevi değerlerin kuşaktan kuşağa aktarılmasıyla mümkün olmaktadır. Bu çerçevede M. Sâtı Bey'e göre vatandaşlık, yalnızca hak ve sorumlulukların bilinmesiyle sınırlı değildir. Vatandaşlık bilincinin oluşabilmesi için bu bilgilerin birey tarafından benimsenmesi ve davranışa dönüştürülmesi gerekmektedir. Bu durum, vatandaşlığın ahlaki ve manevi boyutunu oluşturan temel unsurlardan biri olarak değerlendirilebilir.

M. Sâtı Bey'de ahlaki ve manevi boyuta ilişkin bir başka önemli bulgu, aile sevgisinin vatan sevgisine ulaşmada temel bir basamak olarak görülmesidir. Onun *"Aile muhabbeti ruhun vatan muhabbetine erişmek için üstüne basmaya mecbur olduğu bir basamaktır"* cümlesi, vatandaşlık duygusunun en küçük toplumsal çevreden başlayarak genişlediğini ortaya koymaktadır (Sâtı Bey, 2018, s.58). Bu ifade, M. Sâtı Bey'in vatandaşlığı doğrudan devletle kurulan soyut bir ilişki olarak değil, aileden başlayıp topluma ve vatana doğru genişleyen manevi bir bağ olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Aile, bireyin vatandaşlık bilinci ile vatan sevgisinin şekillenmeye başladığı ilk toplumsal ortam olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle kişi, vatana bağlılık ve sorumluluk duygusunu ilk olarak aile içerisinde kazanmaktadır. Bu yaklaşım, vatandaşlık eğitimi açısından da önemlidir. Çünkü M. Sâtı Bey'e göre bireyde vatan sevgisinin gelişebilmesi için önce aile içinde sevgi, bağlılık, sadakat ve fedakârlık duygularının oluşması gerekir. Aile içinde gelişmeyen sevgi ve sorumluluk duygusunun doğrudan vatan sevgisine dönüşmesi mümkün görülmemektedir. Bu nedenle M. Sâtı Bey'de vatandaşlık, aileden topluma, toplumdan vatana doğru genişleyen bir manevi terbiye çizgisi üzerinde yükselmektedir.

Ahlaki ve manevi boyut kapsamında ulaşılan bulgular arasında, M. Sâtı Bey'in dil unsurunu vatandaşlık bilincinin manevi bağlarından biri olarak değerlendirmesi görülmektedir. Onun *"Lisan, his ve fikri değiş tokuşun en mühim vasıtasıdır. İnsanlar arasındaki manevi bağlılığın en ehemmiyetlisidir"* şeklindeki düşüncesi, dilin yalnız iletişim aracı değil, aynı zamanda ortak duygu ve düşünceleri taşıyan manevi bir bağ olduğunu göstermektedir (Sâtı Bey, 2018, s. 25). Bu ifade, vatandaşlık anlayışında dilin kurucu bir unsur olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu açıdan M. Sâtı Bey'e göre ortak lisan, vatandaşlık bilincinin kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlayan temel manevi unsurlardan biridir. Bu bulguya göre M. Sâtı Bey'de ortak dil, bireyler arasında yalnız pratik anlaşmayı sağlamaz; aynı zamanda ortak hatıraların, ortak duyguların ve ortak fikirlerin paylaşılmasına da imkân verir. Dil aracılığıyla insanlar birbirlerinin his ve düşünce dünyasına yaklaşır; böylece toplum içinde manevi bir birlik oluşur. Bu nedenle M. Sâtı Bey'in vatandaşlık anlayışında dil, vatanın manevi bütünlüğünü sağlayan temel unsurlardan biridir.

M. Sâtı Bey'in eserlerinde ahlaki ve manevi boyuta ilişkin bir diğer bulgu, M. Sâtı Bey'in vatan sevgisini mekân, hatıra ve gündelik hayat unsurlarıyla ilişkilendirmesi durumudur. Onun *"Memleketin ismi, resmi, manzarası, hayali, ahalisi, insanın maneviyatında pek ehemmiyetli bir mevki sahibidir"* ifadesi, vatandaşlık duygusunun yalnız siyasal söylemle değil, yaşanılan çevreyle kurulan duygusal bağlarla beslendiğini göstermektedir (Sâtı Bey, 2018, s. 23). Bu cümleye göre vatan, yalnız harita üzerinde gösterilen bir toprak parçası değildir; ismiyle, görüntüsüyle, insanlarıyla, hatıralarıyla ve hayalde bıraktığı izlerle bireyin manevi dünyasında yer edinmektedir. M. Sâtı Bey'in vatandaşlık anlayışında hatıra ve mekân hafızasının önemi vurgulanmaktadır. Vatan sevgisi yalnız soyut kavramlarla değil, bireyin zihninde ve ruhunda yer eden görüntüler, sesler, isimler ve yaşantılarla güçlenmektedir. Dolayısıyla vatandaşlık, yalnız siyasal bir bağlılık değil, bireyin yaşadığı coğrafyayla kurduğu duygusal ve manevi ilişkinin de sonucudur.

M. Sâtı Bey'de ahlaki ve manevi boyuta ilişkin diğer bir bulgu, sembollerin vatandaşlık bilincini güçlendiren araçlar olarak görülmesidir. Onun bayrakla ilgili olarak *"bu vatan sembolüne karşı bu kadar ihmalkâr davrandıkça asıl vatana karşı ihmalkârlıktan kurtulamayız"* yönündeki değerlendirmesi, bayrağın yalnız bir işaret

değil, vatana karşı saygı ve bağlılığın görünür hâli olduğunu göstermektedir (Sâtı Bey, 2018, s. 56). Bu ifade, M. Sâtı Bey'in vatandaşlık anlayışında sembollere yüklediği manevi anlamı açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu bulguya göre bayrak, vatandaşlık bilincinin dış dünyadaki görünür sembollerinden biridir. Bayrağa karşı ihmalkârlık, onun düşüncesinde vatan fikrine karşı zayıflığın göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Ahlaki ve manevi boyut kapsamında ulaşılan önemli bir başka bulgu, M. Sâtı Bey'in vatandaşlığı ahlak ve kamu sorumluluğuyla birlikte düşünmesidir. Onun oy verme ve kamu görevi gibi meselelerde kişisel çıkar yerine umumun menfaatinin gözetilmesi gerektiğini vurgulaması, vatandaşlığın yalnız duygusal aidiyet değil, aynı zamanda ahlaki karar verme meselesi olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda *"umumi menfaatlerden başka hiçbir mülahazaya"* bağlı kalınmaması gerektiği yönündeki düşüncesi, iyi vatandaşın kararlarını şahsi çıkarla değil, toplum yararıyla ilişkilendirmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Sâtı Bey, 2018, s.73). Bu bulgu, M. Sâtı Bey'in vatandaşlık anlayışında ahlaki özdenetimin önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. İyi vatandaş, yalnız vatanını seven kişi değildir; aynı zamanda kamu yararını kişisel menfaatin üstünde tutabilen, görevini ehliyet ve dürüstlükle yerine getiren, yapamayacağı vazifeyi üstlenmeyen ve toplumun ortak iyiliğine göre davranan kişidir. Kişilerin vatandaşlık haklarını ve kamu yararına yönelik sorumluluklarını yerine getirirken vatanın çıkarlarını ön plana alabilmesi erdemli bir tutum olarak görülmüş, vatandaşlığın manevi boyutuna yönelik önemli bir görüş olarak ele alınmıştır.

M. Sâtı Bey'in ahlaki ve manevi vatandaşlık anlayışında bir başka bulgu olarak, vatandaşlık görevlerini yalnız duygu, sadakat veya sembollere saygı ile sınırlandırmadığı; gündelik hayattaki ekonomik tercihlerle de ilişkilendirdiği görülmektedir. Bu noktada özellikle yerli malı kullanımı konusundaki ifadeleri dikkat çekicidir. M. Sâtı Bey*, "Pek ehemmiyetli olan vatan vazifelerinden biri de harcamalar hususunda yerli malları ecnebi mallara tercih etmek ve millî iktisadî teşebbüsleri teşvik eylemektir"* diyerek ekonomik tercihleri doğrudan vatan vazifesi içinde değerlendirmektedir (Sâtı Bey, 2018, s. 74). Bu ifade, onun vatandaşlık algısında vatanperverliğin yalnız sözle veya duyguyla ortaya konulmadığını; bireyin günlük hayatta yaptığı harcamalarda bile vatanın menfaatini düşünmesi gerektiğini göstermektedir. Bu yaklaşım, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde millî ekonomi anlayışı

ile vatandaşlık bilinci arasında kurulan ilişkiyi de yansıtmaktadır. Bu dönemde yerli malı kullanımının teşvik edilmesi yalnız ekonomik bir tercih değil, aynı zamanda vatandaşlık görevi olarak değerlendirilmiştir.

Vatandaşlık, yalnız savaş zamanlarında fedakârlık yapmak ya da bayrak gibi sembollere saygı göstermekle sınırlı değildir. Vatandaş, gündelik hayatında da memleketin ekonomik gücünü destekleyecek tercihlerde bulunmalıdır. M. Sâtı Bey'in *"Bir milletin kuvvetinde, bir vatanın güç ve kudretinde, iktisadi durumların büyük bir hissesi vardır"* şeklindeki değerlendirmesi, vatanın gücü ile ekonomik yapı arasında doğrudan bir bağ kurduğunu göstermektedir (Sâtı Bey, 2018, s. 74). Buna göre millî iktisadın güçlenmesine katkı sunmak, aynı zamanda vatanın kuvvetlenmesine hizmet etmek anlamına gelmektedir.

Sonuç olarak M. Sâtı Bey'in ahlaki ve manevi boyuta ilişkin görüşleri, vatandaşlığın yalnız hukuki bir statü değil; sevgi, aidiyet, aile, dil, semboller, kamu yararı ve ahlaki sorumluluk temelinde şekillenen çok yönlü bir bilinç olduğunu ortaya koymaktadır. Bu anlayışta ideal vatandaş, yalnızca hak ve sorumluluklarını bilen birey değil; ortak değerlere bağlı, kamu yararını önceleyen ve vatandaşlığı ahlaki bir karakter meselesi olarak içselleştiren kişidir.

4.1.4 M. Sâtı Bey'in Vatandaşlık Anlayışına İlişkin Genel Değerlendirme

M. Sâtı Bey'in vatandaşlık anlayışına ilişkin bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, vatandaşlığın tek boyutta ele alınmadığı ve vatandaşlığın onun gözünde hukukî ya da siyasal bir bağlılık olarak ele alınmadığı görülmektedir. Onun düşüncelerinde vatandaşlık; vatan sevgisi, eğitim, ahlaki gelişim, seciye, irade ve toplumsal sorumluluk gibi unsurlarla birlikte şekillenmektedir. Bu yönüyle M. Sâtı Bey'de vatandaşlık, bireyin devlete bağlılığından ibaret olmayan; aynı zamanda vatana, topluma ve kendi karakter gelişimine karşı sorumluluk taşıyan çok yönlü bir bilinç alanı olarak ortaya çıkmaktadır.

M. Sâtı Bey'in vatandaşlık anlayışında vatani boyut önemli bir yer tutmaktadır. Vatan, onun düşüncelerinde yalnızca üzerinde yaşanılan bir coğrafya değil; ortak hatıralar, duygular, değerler ve sorumluluklarla anlam kazanan bir birlik alanıdır. Bu nedenle

vatandaşlık, bireyin vatanına karşı sevgi duymasıyla sınırlı kalmamakta; bu sevginin davranışa, fedakârlığa ve hizmet bilincine dönüşmesini de gerektirmektedir. Bu durum, M. Sâtı Bey'in vatandaşlık anlayışında duygusal bağlılık ile pratik sorumluluğun birlikte ele alındığını göstermektedir.

Eğitsel boyut açısından bakıldığında, M. Sâtı Bey'in vatandaşlık anlayışında eğitimin temel belirleyici unsurlardan biri olduğu görülmektedir. Ona göre bireyin iyi bir vatandaş hâline gelmesi kendiliğinden gerçekleşen bir süreç değildir; eğitim, öğretmen niteliği, terbiye ve uygulamaya dayalı öğretim yoluyla geliştirilen bir süreçtir. Bu bağlamda öğretmen yetiştirme meselesine verdiği önem, onun vatandaşlık anlayışının yalnızca bireysel ahlakla değil, kurumsal eğitim yapısıyla da ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Ahlaki ve manevi boyutta M. Sâtı Bey'in seciye, irade, alışkanlık ve vazife kavramlarına verdiği önem dikkat çekmektedir. Bireyin yalnızca bilgi sahibi olması yeterli görülmemekte; doğru davranışları benimsemesi, sorumluluk duygusu kazanması ve kendi iradesini yönetebilmesi de gerekli görülmektedir. Bu yönüyle onun yaklaşımında iyi insan ile iyi vatandaş arasında güçlü bir bağ kurulmaktadır.

Sonuç olarak M. Sâtı Bey'in görüşlerinde vatandaşlık; vatanla kurulan duygusal bağ, eğitim yoluyla kazanılan bilinç ve ahlaki karakter gelişimiyle birlikte şekillenen bütüncül bir yapı göstermektedir. Bu yapı, Erken Cumhuriyet'e uzanan düşünsel süreçte vatandaşlık fikrinin yalnızca hukukî ya da siyasal bir mesele olarak değil; eğitim, ahlak ve toplumsal sorumluluk ekseninde de ele alındığını ortaya koymaktadır.

4.2 Emrullah Efendi'nin Vatandaşlık Anlayışına İlişkin Bulgular

Araştırmanın ikinci alt problemi olan "Erken Cumhuriyet Dönemi aydınlarından Emrullah Efendi'nin vatandaşlık anlayışı hangi temel kavramlar ve temalar etrafında şekillenmişir?" sorusuna yönelik bulgular bu başlık altında sunulmuştur. Emrullah Efendi'nin eserlerinden elde edilen bulgular; ilim, ahlak, vazife, irade, nefs terbiyesi, maarif ve öğretmen yetiştirme gibi kavramlar çerçevesinde değerlendirilmiş; bu kavramların vatandaşlık anlayışıyla kurduğu ilişki analiz edilmiştir. Bulgular,

araştırmada belirlenen vatani boyut, eğitsel boyut ve ahlaki-manevi boyut temaları doğrultusunda sınıflandırılmış ve Tablo 4.2'de özetlenmiştir.

Tablo 4.2 Emrullah Efendi'nin vatandaşlık anlayışına ilişkin bulgular

İncelenen eser/metin	**İlgili boyut**	**Öne çıkan kavramlar**	**Bulguda kullanım biçimi**
İlm-i Hikmet / Felsefe	Eğitsel boyut / ahlaki-manevi boyut	İlim, akıl, muhakeme, hakikat, sebep-sonuç ilişkisi, fikir	Emrullah Efendi'nin vatandaşlık anlayışında akla, ilme ve düşünsel gelişime verdiği önemi açıklamada kullanılmıştır.
İlm-i Ahlak Felsefesi	Ahlaki ve manevi boyut	Ahlak, hayır, vazife, irade, nefs terbiyesi, medenî vazifeler	Vatandaşlığın bireysel ahlak, sorumluluk bilinci ve toplum içindeki davranışlarla ilişkisini ortaya koymada temel kaynak olarak değerlendirilmiştir.
Tûbâ Ağacı Nazariyesi ve maarif üzerine görüşleri	Eğitsel boyut	Darülfünun, öğretmen yetiştirme, yükseköğretim, nitelikli insan ihtiyacı, maarif ıslahatı	Eğitim sistemi, öğretmen yetiştirme ve topluma faydalı birey yetiştirme düşüncesinin vatandaşlık anlayışıyla ilişkisini açıklamada kullanılmıştır.
Emrullah Efendi hakkında yapılan akademik çalışmalar	Vatani boyut / eğitsel boyut	Memlekete hizmet, toplumsal sorumluluk, eğitim yoluyla ilerleme, kamu yararı	Emrullah Efendi'nin doğrudan vatandaşlık kavramı üzerinden değil; eğitim, ilim, ahlak ve topluma hizmet düşüncesi üzerinden değerlendirilen vatandaşlık anlayışını desteklemek amacıyla kullanılmıştır.

Tablo 4.2 incelendiğinde, Emrullah Efendi'nin vatandaşlık anlayışının doğrudan siyasal bir vatandaşlık tanımından çok; ilim, ahlak, vazife, irade, nefs terbiyesi ve maarif düşüncesi üzerinden şekillendiği görülmektedir. Bu çerçevede Emrullah Efendi'de vatandaşlık, bireyin hem kendi ahlaki gelişimini sağlaması hem de eğitim

yoluyla topluma faydalı bir kişilik kazanmasıyla ilişkilendirilmektedir. Özellikle öğretmen yetiştirme, Darülfünun ve maarif ıslahatı hakkındaki görüşleri, onun vatandaşlığı eğitim sistemi ve toplumsal ilerleme bağlamında değerlendirdiğini göstermektedir.

4.2.1 Emrullah Efendi'nin Vatandaşlık Anlayışının Vatani Boyutuna İlişkin Bulgular

Emrullah Efendi'nin eserlerinden elde edilen bulgular, vatandaşlık anlayışında görev bilinci, hizmet, eğitim ve memleketin ihtiyaçlarına cevap verebilecek bireylerin yetiştirilmesine öncelik verildiğini göstermektedir. Emrullah Efendi'ye göre vatandaş, ülkenin içinde bulunduğu durum ve şartların gereklilikleri yönünde en tepe noktadan yetiştirilmesi gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Onun anlayışına göre, maarif, memleket ihtiyacı, nitelikli insan yetiştirme, öğretmen meselesi, Darülfünun ve ilim anlayışı üzerinden şekillenmektedir. Bu nedenle Emrullah Efendi'nin vatandaşlık anlayışında vatani boyut, duygusal bir bağlılıktan ziyade, memleketin kalkınmasına katkı sunacak insanı yetiştirme düşüncesiyle ilişkilidir. Onun metinleri ve hakkında aktarılan ifadeler birlikte değerlendirildiğinde, iyi vatandaşın yalnız vatanını seven kişi değil; memleketin eksiklerini gören, bu eksiklerin giderilmesi için eğitim yoluyla yetişen ve toplumsal faydaya yönelen kişi olarak düşünüldüğü görülmektedir. Emrullah Efendi'de vatani boyuta ilişkin ilk önemli bulgu, onun maarif meselesini doğrudan memleketin ihtiyacı ile ilişkilendirmesidir. Osman Nuri Ergin'in aktardığına göre Emrullah Efendi, dönemin maarif sorunlarını değerlendirirken "Memleketin ihtiyacı pek vasi, vesaitimiz ise mahduttur" demektedir. Bu ifade, onun eğitim sorununu yalnız okul sayısı, ders programı veya idari düzenleme olarak görmediğini; meseleyi memleketin geleceğiyle ilgili geniş bir ihtiyaç alanı olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Aynı pasajda öğretmen yokluğuna dikkat çekmesi ve taşra ilkokulları için çok sayıda öğretmene ihtiyaç bulunduğunu belirtmesi, onun vatandaşlık anlayışında memlekete hizmet fikrinin eğitim yoluyla somutlaştığını ortaya koymaktadır (Ergin, 1977, s.1277). Bu bulgu, Emrullah Efendi'de vatan fikrinin daha çok hizmet ve ihtiyaç kavramlarıyla birlikte düşünüldüğünü göstermektedir. Bu yaklaşım, Emrullah Efendi'nin görev yaptığı dönemde eğitim yoluyla devletin ve toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilecek bireyler yetiştirilmesini öncelikli bir

vatandaşlık görevi olarak değerlendirdiğini göstermektedir. M. Sâtı Bey'de vatan sevgisi bireyin iç dünyasında geliştirilmesi gereken bir his ve seciye olarak ele alınırken, Emrullah Efendi'de ise vatan, eğitim yoluyla güçlendirilmesi gereken bir memleket gerçekliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle onun vatandaşlık anlayışında vatani boyut, doğrudan hamasi bir söylemden çok, memleketin sorunlarını çözebilecek yetişmiş insan gücü fikrine dayanmaktadır. Vatani boyuta ilişkin bir diğer bulgu, Emrullah Efendi'nin halkın ve köylünün eğitilmesini memleketin gelişmesi açısından zorunlu görmesidir. Mustafa Ergün'ün aktardığına göre Emrullah Efendi, "Bendeniz mekâtib-i ibtidaiye taraftarıyım. Halkı, köylüyü okutmak lâzımdır" Diyerek ilköğretimin önemini açıkça vurgulamaktadır. Aynı bağlamda ilköğretimin artık çağın temel meselesi hâline geldiği ve hükümetlerin bu alanı kendi denetimleri altına alma eğiliminde olduğu belirtilmektedir. Bu ifade, Emrullah Efendi'nin eğitim anlayışında yalnız seçkin bir zümreyi değil, halkı ve köylüyü de kapsayan geniş bir maarif düşüncesinin bulunduğunu göstermektedir. Bu noktada Emrullah Efendi'nin vatani vatandaşlık anlayışı daha belirgin hâle gelmektedir. Çünkü halkı ve köylüyü okutma düşüncesi, vatandaşlık bilincinin yalnız şehirli, eğitimli veya bürokratik kesimle sınırlı tutulmadığını; toplumun geniş tabakalarına yayılması gerektiğini göstermektedir.

Emrullah Efendi'de vatani boyuta ilişkin önemli bir diğer bulgu, Tûbâ Ağacı Nazariyesi'nin yalnız yükseköğretim merkezli bir eğitim tartışması olarak değil, aynı zamanda, memleketin acil insan kaynağı ihtiyacına verilmiş bir cevap olarak okunabileceğidir. Hamza Altın'ın çalışmasında Emrullah Efendi'ye göre ilköğretim ve ortaöğretim meselesinin her şeyden önce bir öğretmen meselesi olduğu; bu öğretmenleri yetiştirecek kadroların da Darülfünun'dan çıkacağı için "işe tepeden başlanması" gerektiği belirtilmektedir. Bu yaklaşım, Emrullah Efendi'nin yükseköğretimi bütün eğitim sistemini besleyecek insan kaynağının yetiştirildiği temel kurum olarak değerlendirdiğini göstermektedir(Altın, 2010). Bu bulgu, Emrullah Efendi'nin vatandaşlık anlayışında vatani sorumluluğun yalnız vatanı sevme veya ona bağlılık bildirme şeklinde anlaşılmadığını göstermektedir. Ona göre memleketin gelişmesi için önce eğitim kurumlarının niteliği yükseltilmeli, öğretmenler yetiştirilmeli ve toplumu eğitecek kadrolar oluşturulmalıdır. Bu nedenle Tûbâ Ağacı

Nazariyesi, yalnız eğitim reformunun nereden başlaması gerektiğine dair bir tartışma değil; aynı zamanda memleketin geleceği için insan yetiştirme stratejisidir.

Vatani boyuta ilişkin dördüncü bulgu, Emrullah Efendi'nin Darülfünun'a yüklediği toplumsal ve vatani işlevdir. Onun Darülfünun hakkındaki değerlendirmesinde "*Darülfünun dediğimiz yüksek müesseseler ilimlerin ve fenlerin hem neşrine hem terakkisine hizmet eder"* ifadeleri yer almaktadır. Burada Darülfünun yalnız yüksek düzeyde ders verilen bir kurum olarak değil, ilim ve fenlerin yayılması ve gelişmesi için merkezî bir yapı olarak görülmektedir. Bu yaklaşım, Emrullah Efendi'nin vatandaşlık anlayışında ilmin toplumsal gelişme ve memleket hizmeti açısından taşıdığı önemi göstermektedir (Altın, 2010). Bu yaklaşım, Emrullah Efendi'nin vatandaşlık anlayışında ilmin ve yükseköğretimin memlekete hizmet etmenin temel araçlarından biri olarak görüldüğünü göstermektedir. Çünkü Emrullah Efendi'de memlekete hizmet, yalnız askerî veya siyasî alanla sınırlı değildir. İlim üretmek, ilmi yaymak, öğretmen yetiştirmek ve eğitim kurumlarını güçlendirmek de memleket hizmetinin bir parçasıdır. Bu nedenle onun vatandaşlık anlayışında iyi vatandaş, yalnız duygusal sadakat gösteren değil; ilimle donanmış, topluma fayda sağlayan ve memleketin gelişmesine katkı sunan kişidir. Vatani boyuta ilişkin başka bir bulgu, Emrullah Efendi'nin ilim anlayışının vatandaşlık düşüncesine dolaylı fakat güçlü bir zemin sağlamasıdır. *İlm-i Hikmet* metninde ilim, yalnız duyularla elde edilen dağınık bilgiler toplamı olarak değil; olayların hüküm ve sebeplerini kavrama, idrak etme ve açıklama faaliyeti olarak ele alınmaktadır. Bu yaklaşım, Emrullah Efendi'nin bilgiye ezberci değil, muhakemeci ve açıklayıcı bir anlam yüklediğini göstermektedir. Vatandaşlık açısından bu durum önemlidir; çünkü memlekete hizmet edecek bireyin yalnız bilgi sahibi olması değil, olayların nedenlerini kavrayabilen ve çözüm üretebilen bir düşünce yapısına sahip olması beklenmektedir (Emrullah Efendi, 2022b). Bu bulgu, Emrullah Efendi'nin vatani vatandaşlık anlayışında akıl ve ilmin belirleyici bir yer tuttuğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak Emrullah Efendi'nin vatandaşlık anlayışının vatani boyutu; ilim, maarif, öğretmen yetiştirme, halk eğitimi ve memlekete hizmet düşüncesi etrafında şekillenmektedir. Bu anlayışta iyi vatandaş, yalnızca vatanını seven birey değil; bilgi

ve eğitim yoluyla toplumsal ihtiyaçlara cevap verebilen, memleketin gelişimine katkı sunan ve sorumluluk bilinciyle hareket eden birey olarak değerlendirilmektedir.

4.2.2 Emrullah Efendi'nin Vatandaşlık Anlayışında Eğitsel Boyuta İlişkin Bulgular

Emrullah Efendi'nin eserleri incelendiğinde vatandaşlık görüşünün eğitsel boyutuna ilişkin bulgularda, eğitimin yalnız bireye bilgi kazandıran bir faaliyet olarak değil; memleketin ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikli insan yetiştirme, öğretmen kadrosu oluşturma, ilmi yayma ve toplumsal ilerlemeyi sağlama aracı olarak ele alındığı görülmektedir. Bu nedenle onun vatandaşlık anlayışında eğitsel boyut, doğrudan okul programlarından ibaret değildir. Eğitim; ilim, öğretmen, Darülfünun, ilköğretim, halkın okutulması ve memleket hizmeti kavramlarıyla birlikte düşünülmektedir. Eğitsel boyuta ilişkin ilk önemli bulgu, Emrullah Efendi'nin maarifi memleketin ilerlemesi için zorunlu bir alan olarak görmesidir. Altın'ın aktardığına göre Emrullah Efendi, Meclis'te yaptığı konuşmada *"bir memleketin terakkisi, bir milletin tealisi"* için maarifin gerekliliğini inkâr edecek kimsenin bulunmadığını belirtmektedir (Altın, 2010, s. 154-155). Bu ifade, onun eğitim anlayışında maarifin yalnız bireysel yükselme aracı değil, milletin gelişmesi ve memleketin ilerlemesi için temel şart olduğunu göstermektedir. Nitekim, Emrullah Efendi'de eğitsel vatandaşlık anlayışı, eğitimli bireyin yalnız kendisine değil, mensup olduğu topluma ve devlete de katkı sunması gerektiği düşüncesine dayanmaktadır. Bu bulgu, Emrullah Efendi'nin eğitimi teknik bir öğretim faaliyeti olarak değil, toplumsal kalkınmanın ve vatandaş yetiştirmenin temel unsuru olarak düşündüğünü ortaya koymaktadır. Ona göre maarifin zayıf kalması, yalnız okul sisteminin eksikliği anlamına gelmez; aynı zamanda memleketin ilim, ahlak, meslek ve toplumsal düzen bakımından geri kalması sonucunu doğurur. Bu nedenle eğitim, onun vatandaşlık anlayışında devletin geleceğini ilgilendiren asli bir mesele hâline gelmektedir. Bu yaklaşım, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde eğitimin toplumsal dönüşüm ve nitelikli vatandaş yetiştirme aracı olarak görülmesiyle de örtüşmektedir.

Eğitsel boyuta ilişkin bulgular arasında, Emrullah Efendi'nin halkın ve köylünün eğitilmesini önemsemesi yer almaktadır. Onun "Bendeniz mekâtib-i ibtidaiye

taraftarıyım. Halkı, köylüyü okutmak lâzımdır" ifadesi, ilköğretimi yalnız şehirli veya seçkin kesime yönelik bir öğretim alanı olarak görmediğini göstermektedir (Ergün, 1982, s. 18). Bu cümle, Emrullah Efendi'de eğitimin toplumun geniş tabakalarına yayılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Buna göre vatandaşlık bilincinin gelişmesi, yalnız yükseköğretim kurumlarında yetişen sınırlı bir aydın grubuyla değil, halkın ve köylünün eğitim sürecine dâhil edilmesiyle mümkün görülmektedir. Bu bulgu, Emrullah Efendi'nin eğitim anlayışında toplumsal farklılık gözetilmeksizin bütün bireylerin eğitim sürecine dâhil edilmesini önemli gördüğünü ortaya koymaktadır. Halkın ve köylünün okutulması düşüncesi, vatandaşlığın yalnız yönetici zümreye veya okumuş sınıfa ait bir bilinç olarak düşünülmediğini göstermektedir. Eğitim, toplumun bütün kesimlerine ulaşmalı; bireyleri hem kendi hayatlarını düzenleyebilecek hem de memleketin gelişmesine katkı sunabilecek düzeye çıkarmalıdır. Bu nedenle Emrullah Efendi'de eğitim, halkı vatandaşlık bilincine hazırlayan temel araçlardan biridir. Eğitsel boyuta ilişkin üçüncü bulgu, Emrullah Efendi'nin Tûbâ Ağacı Nazariyesi'ni ilköğretimi ihmal etmek için değil, bütün eğitim sistemini güçlendirmek için savunmasıdır. Onun "İlim yukarıdan başlar. Fakat ben bu nazariyeyi söylediğim vakit mekâtib-i ibtidaiyeyi yapmayacağım, mekâtib-i ibtidaiyeye ehemmiyet vermeyeceğim demedim" şeklindeki açıklaması, yükseköğretimden başlama fikrinin ilköğretimi dışlayan bir düşünce olmadığını göstermektedir (Ergün, 1982, s. 11-12). Aynı bağlamda "Mekâtib-i ibtidaiye içindir ki ben yukarıdan başlıyorum" demesi, onun yükseköğretimi ilköğretimi besleyecek bir kaynak olarak düşündüğünü ortaya koymaktadır. Bu ifade, Emrullah Efendi'nin eğitim anlayışının sıkça yanlış anlaşılabilecek bir yönünü açıklığa kavuşturmaktadır. O, yükseköğretimi ilköğretime karşı konumlandırmamaktadır. Aksine, güçlü bir Darülfünun ve nitelikli öğretmen kadrosu olmadan ilköğretimin de istenilen seviyeye ulaşamayacağını düşünmektedir. Bu nedenle onun eğitsel vatandaşlık anlayışında yükseköğretim, yalnız seçkin bireyler yetiştiren bir basamak değil; toplumun bütün eğitim kademelerini besleyen merkezî bir kaynak olarak görülmektedir

Eğitsel boyut açısından Emrullah Efendi'de rastlanan bir başka bulgu, öğretmenin vatana nitelikli insanlar yetiştirme konusundaki değeridir. Emrullah Efendi, ilköğretim ve ortaöğretim meselesinin her şeyden önce bir öğretmen meselesi olduğu; Darülmuallimin ve Darülmuallimat'ta ders verecek öğretmenleri yetiştirecek kişilerin

de Darülfünun'dan çıkacağı belirtilmektedir (Altın, 2010, s. 161). Bu bulgu vatandaşlık açısından önemlidir. Çünkü öğretmen, yalnız ders anlatan bir görevli değil; topluma yön verecek bireyleri yetiştiren temel aktördür. Emrullah Efendi'de iyi vatandaş yetiştirmenin yolu, yalnız program değişikliğinden veya okul açmaktan geçmez; bu programları uygulayacak, çocuklara ilim, ahlak ve sorumluluk bilinci kazandıracak öğretmenlerin yetiştirilmesine bağlıdır. Dolayısıyla onun eğitim anlayışında öğretmen yetiştirme, doğrudan vatandaş yetiştirme meselesiyle ilişkilidir. Eğitsel boyuta ilişkin başka bir bulgu, Emrullah Efendi'nin ilim anlayışının eğitimle vatandaşlık arasında felsefi bir bağ kurmasıdır. *İlm-i Hikmet* metninde ilmi yalnız duyularla elde edilen parçalı bilgiler toplamı olarak değil, olayların hüküm ve sebeplerini kavrama faaliyeti olarak ele almaktadır. Onun *"ilim, hâdisâtın ihsâsât ve müşâhedât ile hâsıl olan malûmât-ı cüz'iyeye değil; vâkıâtın hüküm ve esbâbını bularak idrak ve izahından ibarettir"* şeklindeki açıklaması, bilgiye yüklediği anlamı göstermektedir (Emrullah Efendi, 2022b, s. 14). Bu ifade, onun eğitim anlayışında ezberden çok muhakeme, sebep-sonuç ilişkisi ve açıklama gücünün önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgu, Emrullah Efendi'nin ideal vatandaş tasavvuru açısından da anlamlıdır. Çünkü vatandaşlık yalnız kuralları bilmek veya devlete bağlılık göstermek değildir. Toplumsal olayları anlayabilmek, sebepleri kavrayabilmek, akıl yürütebilmek ve doğru karar verebilmek de vatandaşlık bilincinin parçasıdır. Bu nedenle Emrullah Efendi'de eğitim, bireyin yalnız bilgi sahibi olmasını değil, düşünme ve değerlendirme yeteneği kazanmasını da hedeflemektedir.

Eğitsel boyuta ilişkin bulgular arasında, Emrullah Efendi'nin eğitim ile ahlak arasında güçlü bir ilişki kurması durumu yer almaktadır. Altın'ın aktardığına göre Emrullah Efendi, bir milletin ahlakının eğitimdeki derecesiyle aynı seviyede olduğunu düşünmekte ve *"Mektepler mamur oldukça hapishaneler harap olur"* ifadesiyle eğitimin ahlaki ve toplumsal sonuçlarına dikkat çekmektedir (Altın, 2010, s. 155). Bu ifade, eğitim ile toplumsal düzen arasında doğrudan ilişki kurulduğunu göstermektedir. Bu bulguya göre Emrullah Efendi'de eğitim, yalnız zihinsel gelişim sağlamaz; aynı zamanda bireyin ahlaki davranışlarını da şekillendirir. Mekteplerin güçlenmesiyle hapishanelerin azalacağı düşüncesi, eğitimin suç, düzensizlik ve ahlaki bozulma karşısında önleyici bir işlev taşıdığını göstermektedir. Vatandaşlık açısından bu yaklaşım, eğitimin iyi birey ve düzenli toplum oluşturmadaki rolünü öne

çıkarmaktadır. Bu yaklaşım, Emrullah Efendi'nin eğitim yoluyla ahlaki gelişimin sağlanmasının, toplumsal düzenin korunması ve vatandaşlık bilincinin güçlendirilmesi açısından temel bir unsur olarak değerlendirildiğini göstermektedir.

Sonuç olarak Emrullah Efendi'de eğitsel boyuta ilişkin bulgular, eğitimin ilim, öğretmen yetiştirme, Darülfünun, ilköğretim, halkın okutulması ve ahlaki gelişim kavramları etrafında şekillendiğini göstermektedir. Onun vatandaşlık anlayışında eğitim, yalnız bilgi veren bir kurum değil; memlekete hizmet edecek, düşünebilen, ilimle gelişen, ahlaki sorumluluk taşıyan ve toplumsal faydaya yönelen bireyler yetiştiren temel bir süreçtir. Bu nedenle Emrullah Efendi'nin eğitsel vatandaşlık anlayışı, diğer yazarlardan farklı olarak daha çok ilim, yükseköğretim, öğretmen yetiştirme ve maarifin kurumsal yapısı üzerinden belirginleşmektedir.

4.2.3 Emrullah Efendi'nin Vatandaşlık Anlayışında Ahlaki ve Manevi Boyuta İlişkin Bulgular

Emrullah Efendi'nin eserleri incelendiğinde, vatandaşlık anlayışının ahlaki ve manevi boyutuna ilişkin bulguların; ilim, ahlak, vazife, irade, nefs terbiyesi, hayır, hakikat ve toplumsal düzen kavramları etrafında şekillendiği görülmektedir.

Bu nedenle Emrullah Efendi'nin vatandaşlık anlayışında ahlaki ve manevi boyut, bireyin iç dünyasının eğitilmesiyle toplumun düzeni arasında kurulan ilişki üzerinden okunmalıdır. Ona göre iyi insan ve iyi vatandaş, yalnız bilgi sahibi olan kişi değildir; aklını kullanabilen, davranışlarını hayra yöneltebilen, iradesini terbiye eden ve toplum içindeki vazifelerini yerine getirebilen şahsiyettir. Ahlaki ve manevi boyuta ilişkin ilk bulgu, Emrullah Efendi'nin ahlakı yalnız teorik bir bilgi alanı olarak değil, insan davranışlarını yönlendiren pratik bir disiplin olarak değerlendirmesidir. *İlm-i Ahlak Felsefesi* adlı eserinde yer *alan "İlm-i ahlakın gayeti ef'âl-i âdemiyeyi hayra sarf ve sevk eylemekten ibarettir"* ifadesi, onun ahlak anlayışında bilginin davranışa dönüşmesi gerektiğini göstermektedir (Emrullah Efendi, 2022b, s. 47). Bu ifade, ahlakın yalnız iyi ve kötü hakkında konuşmak olmadığını; insanın fiillerini iyiye, doğruya ve faydalı olana yöneltme amacı taşıdığını ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, bireysel ahlaki davranışların toplumsal düzenin güçlenmesine katkı sağlayacağı

anlayışını yansıtmaktadır. Vatandaşın davranışlarını ahlaki bir süzgeçten geçirmesi, kendi eylemlerini hayra yöneltmesi ve toplum hayatında faydalı bir duruş sergilemesi gerekir. Bu nedenle Emrullah Efendi'de ahlaki vatandaşlık, bilgi ile davranış arasındaki bağ üzerinden şekillenmektedir. Kişi doğruyu bilmekle yetinmemeli; doğruyu davranış hâline getirebilmelidir. Edinilen bulgular arasında, Emrullah Efendi'nin vazife kavramına verdiği önem değer arz etmektedir. *İlm-i Ahlak Felsefesi* içinde ahlakın amelî yönünün "hikmet-i vezaif" yani vazifeler bilgisi olarak ele alınması, onun ahlakı görev ve sorumluluk düşüncesiyle birlikte değerlendirdiğini göstermektedir. Eserde vazifelerin dinî, nefsî, medenî ve aynî biçimlerde tasnif edilmesi, insanın yalnız kendi iç dünyasına değil, toplumla ve hayatın farklı alanlarıyla kurduğu ilişkilere karşı da sorumlu olduğunu ortaya koymaktadır (Emrullah Efendi, 2022a, s. 58-61). Bu tasnif, Emrullah Efendi'nin vatandaşlık anlayışında ahlak ile toplumsal sorumluluk arasında güçlü bir bağ bulunduğunu göstermektedir. Vatandaşlık yalnız bireyin kendisine ait bir iç terbiye meselesi değildir; aynı zamanda kişinin ailesine, çevresine, topluma, devlete ve medenî hayata karşı yerine getirmesi gereken vazifelerle ilgilidir. Bu bakımdan Emrullah Efendi'de vatandaşlık, haklardan önce vazife bilinciyle anlam kazanan bir ahlaki duruş olarak değerlendirilebilir. Ahlaki ve manevi boyuta ilişkin bir diğer bulgu, Emrullah Efendi'nin insanı yalnız maddi ihtiyaçları olan bir varlık olarak değerlendirmemesidir. "*İlm-i Hikmet - İlm-i Ahvâl-i Nefs"* çizgisindeki metinlerinde insanın manevi hayatına özel önem verdiği görülmektedir. Onun *"İşte ilim, hayr, hak, his fikirleri hayat-ı maneviyemizin levâzımındandır"* ifadesi, manevi hayatın yalnız dinî duyguya indirgenmediğini; ilim, iyilik, hakikat ve his gibi kavramlarla birlikte düşünüldüğünü göstermektedir (Emrullah Efendi, 2022b, s. 106). Bu ifade, Emrullah Efendi'nin vatandaşlık anlayışını daha derin bir zemine taşımaktadır. İyi vatandaşın iç dünyasında ilme, hayra, hakikate ve doğru duygulara yönelmiş bir manevi gelişim bulunmalıdır. Bu nedenle Emrullah Efendi'de vatandaşlık, dış davranışla sınırlı bir düzen anlayışı değil; insanın iç dünyasını da kapsayan bir ahlaki olgunlaşma sürecidir.

Ahlaki ve manevi boyuta ilişkin bulgular arasında, Emrullah Efendi'nin eğitim ile ahlak arasında doğrudan bir ilişki kurması durumu yer almaktadır. Onun *"Mektepler mamur oldukça hapishaneler harap olur"* sözü, eğitimin yalnız bilgi kazandırma değil, aynı zamanda ahlaki ve toplumsal düzeni güçlendirme işlevine sahip olduğunu

göstermektedir (Altın, 2010, s. 155). Bu ifadede okul, suç ortaya çıktıktan sonra cezalandıran kurumların karşısına, suçu ve ahlaki bozulmayı daha oluşmadan önleyen bir kurum olarak yerleştirilmektedir. Bu bulgu vatandaşlık açısından oldukça güçlüdür. Çünkü Emrullah Efendi'ye göre iyi toplum yalnız ceza kurumlarıyla kurulamaz; asıl olan bireyin çocukluktan itibaren eğitim yoluyla ahlaki bakımdan geliştirilmesidir. Okulların güçlenmesi, yalnız okuma yazma oranının artması değil, aynı zamanda toplumdaki düzensizliklerin, suçların ve ahlaki zayıflıkların azalması anlamına gelmektedir. Bu nedenle Emrullah Efendi'de eğitim, ahlaki vatandaş yetiştirmenin temel aracıdır. Eserlerin incelenmesinde elde edilen başka bulgu, Emrullah Efendi'nin öğretmeni yalnız ders aktaran bir kişi olarak değil, medenî ve siyasî bakımdan etkili bir şahsiyet olarak görmesidir. Tedrisat-ı İbtidaiye Esbab-ı Mucibe layihasında ilkokul öğretmeninin çocuğu ailesine vefakâr, vatanına fedakâr ve devletin kanunlarına sadık şekilde yetiştirmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu yaklaşım, öğretmenin vatandaşlık terbiyesinde ahlaki ve toplumsal bir görev üstlendiğini göstermektedir. Bu bilgilere dayanarak, Emrullah Efendi'nin öğretmenlik yalnız mesleki bir görev olarak görmediği anlaşılmaktadır. Öğretmen, çocuğun zihnini bilgiyle donatırken aynı zamanda onun ahlaki yönünü, toplumsal sorumluluğunu ve kanunlara bağlılık anlayışını da şekillendiren kişidir. Bu nedenle Emrullah Efendi'nin vatandaşlık anlayışında öğretmen, ahlaki ve manevi vatandaşlık bilincinin en önemli taşıyıcılarından biri olarak değerlendirilebilir.

Emrullah Efendi'nin ilim anlayışının ahlaki vatandaşlıkla bağlantılı olması durumu da incelenen eserler arasında yer alan bulgular arasındadır. *İlm-i Hikmet*te ilim, yalnız duyularla elde edilen dağınık bilgiler olarak değil, olayların sebeplerini ve hükümlerini kavrama çabası olarak açıklanmaktadır. Bu yaklaşım, onun bilgi anlayışında ezberden çok muhakeme, sebep-sonuç ilişkisi ve hakikati arama düşüncesinin önemli olduğunu göstermektedir (Emrullah Efendi, 2022b, s. 14). Bu bulgu vatandaşlık açısından şöyle yorumlanabilir: Emrullah Efendi'de iyi vatandaş, yalnız kendisine verilen bilgiyi ezberleyen kişi değildir. Olayları anlayabilen, sebeplerini düşünebilen, doğru ile yanlışı ayırt edebilen ve hakikate yönelen birey vatandaşlık bakımından daha değerli görülmektedir. Bu nedenle onun ahlaki ve manevi vatandaşlık anlayışında ilim, yalnız zihinsel bir birikim değil, insanın davranışlarını ve sorumluluklarını düzenleyen temel bir rehberdir. Bu nedenle onun ahlaki ve manevi vatandaşlık anlayışında ilim, yalnız

zihinsel bir birikim değil, insanın davranışlarını ve sorumluluklarını düzenleyen temel bir rehberdir. Eserlerde ele alınan konulardan birisi de Emrullah Efendi'nin vatandaşlık anlayışında bireysel ahlak ile toplumsal düzenin birbirinden ayrı düşünülmemesidir. Ahlakın vazifeler bilgisi olarak ele alınması, eğitimin hapishaneleri azaltacak bir güç olarak görülmesi ve öğretmenin çocuğu toplumsal sorumluluklara hazırlayan bir kişi şeklinde değerlendirilmesi, onun düşüncesinde iyi birey ile düzenli toplum arasında doğrudan ilişki kurulduğunu göstermektedir. Buna göre birey ahlaken gelişmeden toplumun da sağlıklı biçimde gelişmesi mümkün değildir. Tüm bu detaylar ve bulgular incelendiğinde sonuç olarak Emrullah Efendi'de ahlaki ve manevi boyuta ilişkin bulgular, vatandaşlığın yalnız devlete bağlılık veya kurallara uyma şeklinde değil; ahlaklı, iradeli, ilimle gelişmiş ve vazife bilincine sahip bir şahsiyet inşası olarak düşünüldüğünü göstermektedir. Onun ideal vatandaş tasavvuru, hakikati arayan, hayra yönelen, nefsini ve iradesini terbiye eden, toplumsal vazifelerini bilen ve eğitim yoluyla ahlaki olgunluğa ulaşan birey modeline dayanmaktadır. Bu nedenle Emrullah Efendi'nin vatandaşlık anlayışında ahlaki ve manevi boyut, eğitim felsefesiyle ahlak felsefesinin birleştiği en güçlü alanlardan biri olarak değerlendirilebilir.

4.2.4 Emrullah Efendi'nin Vatandaşlık Anlayışına İlişkin Genel Değerlendirme

Emrullah Efendi'ye ilişkin bulgular değerlendirildiğinde, onun düşüncelerinde vatandaşlığın doğrudan siyasal bir kavram olarak değil, bireyin bilgi, ahlak ve sorumluluk alanındaki gelişimiyle bağlantılı biçimde ele alındığı görülmektedir. Emrullah Efendi'nin nefis terbiyesi ile vatandaşlık hususunu ilişkilendirdiği görülmektedir. Bu nedenle Emrullah Efendi'de vatandaşlık, açık bir yurttaşlık tanımından çok; insanın aklını kullanması, ahlaki davranışlar kazanması, topluma faydalı olması ve eğitim yoluyla kendisini geliştirmesi üzerinden anlam kazanmaktadır

Emrullah Efendi'nin ilme ve düşünmeye verdiği önem, onun birey anlayışının temelini oluşturmaktadır. Ona göre bireyin yalnızca mevcut bilgileri öğrenmesi yeterli değildir; olaylar arasında ilişki kurabilmesi, neden-sonuç bağlarını kavrayabilmesi ve doğru değerlendirme yapabilmesi de önemlidir. Bu yönüyle onun yaklaşımında eğitim, ezbere dayalı bilgi aktarımından ziyade bireyin zihinsel gelişimini destekleyen bir

süreç olarak öne çıkmaktadır. Böyle bir eğitim anlayışı, vatandaşın bilinçli, sorgulayan ve toplumsal meseleleri kavrayabilen bir birey olarak yetiştirilmesiyle ilişkilendirilebilir.

Ahlaki boyutta ise Emrullah Efendi'nin vazife, irade ve nefs terbiyesi üzerinde durduğu görülmektedir. Bu kavramlar, bireyin yalnızca kendisi için yaşayan bir varlık olmadığını; davranışlarının toplum düzeni ve ortak yaşam açısından sonuçlar doğurduğunu göstermektedir. Bu nedenle onun düşüncelerinde iyi insan olma ile topluma karşı sorumluluk taşıma arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır. Vatandaşlık da bu çerçevede, bireyin ahlaki olgunluğu ve görev bilinciyle birlikte değerlendirilebilecek bir anlam kazanmaktadır.

Eğitimle ilgili görüşleri dikkate alındığında, Emrullah Efendi'nin vatandaşlık düşüncesini yalnızca bireysel ahlak düzeyinde bırakmadığı, bunu kurumsal eğitim sistemiyle de ilişkilendirdiği anlaşılmaktadır. Darülfünun, öğretmen yetiştirme ve maarif düzeni hakkındaki görüşleri, toplumun ilerlemesinde nitelikli eğitimin belirleyici olduğuna işaret etmektedir. Emrullah Efendi'nin vatanın içinde bulunduğu durumu en hızlı toparlayacak olduğunu düşündüğü fikriyatı, eğitimin en tepeden başlatılması durumudur. Bu bakımdan Emrullah Efendi'de eğitim hem bireyin gelişimini sağlayan hem de toplumun ihtiyaç duyduğu bilinçli insan gücünü yetiştiren temel bir araç olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak Emrullah Efendi'nin vatandaşlık anlayışı, doğrudan vatan sevgisi ya da millî aidiyet vurgusundan ziyade; ilim, ahlak, vazife, irade ve eğitim sistemi üzerinden şekillenen daha dolaylı bir yapı göstermektedir. Onun düşüncelerinde iyi vatandaş, aklını kullanabilen, ahlaki sorumluluk taşıyan, görev bilinciyle hareket eden ve eğitim yoluyla topluma katkı sunabilen birey olarak öne çıkmaktadır. Bu yönüyle Emrullah Efendi'nin görüşleri, vatandaşlık düşüncesinin yalnızca siyasal bağlılıkla değil; zihinsel gelişim, ahlaki olgunluk ve toplumsal fayda anlayışıyla da açıklanabileceğini göstermektedir.

4.3 Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Vatandaşlık Anlayışına İlişkin Bulgular

Bu başlık altında araştırmanın üçüncü alt problemi olan "Erken Cumhuriyet Dönemi aydınlarından Hamdullah Suphi Tanrıöver'in vatandaşlık anlayışı hangi temel kavramlar ve temalar etrafında şekillenmişir?" sorusuna yönelik bulgulara yer verilmiştir. Hamdullah Suphi Tanrıöver'in vatandaşlık anlayışı; millî birlik, kültürel aidiyet, dil, semboller, memleket sadakati, eğitim ve ahlaki sorumluluk kavramları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda elde edilen bulgular vatani boyut, eğitsel boyut ve ahlaki-manevi boyut kapsamında ele alınmış; ilgili bulgular Tablo 4.3'te özetlenmiştir.

Tablo 4.3 Hamdullah Suphi Tanrıöver'in vatandaşlık anlayışına ilişkin bulgular

İncelenen eser/metin	İlgili boyut	Öne çıkan kavramlar	Bulguda kullanım biçimi
Dağ Yolu ve Günebakan'dan Seçmeler	Vatani boyut / ahlaki-manevi boyut	Vatan, millet, Türklük, dil birliği, din birliği, dilek birliği, fedakârlık, millî ülkü, hitabet	Hamdullah Suphi Tanrıöver'in vatandaşlık anlayışında millî birlik, ortak aidiyet, vatan sevgisi ve fedakârlık düşüncesini açıklamada ana kaynak olarak kullanılmıştır.
Günebakan	Vatani boyut / eğitsel boyut / ahlaki-manevi boyut	Millî kültür, Türklük bilinci, insanlık, millîyet, ortak ruh, millî hafıza, kültür yoluyla toplum terbiyesi	Vatandaşlık anlayışının millî kültür, tarihsel hafıza ve toplumun ortak değerler etrafında bütünleşmesiyle ilişkisini açıklamada kullanılmıştır.
Maarif Vekilliği ve İstiklâl Marşı süreciyle ilgili akademik çalışmalar	Vatani boyut / eğitsel boyut	İstiklâl Marşı, millî semboller, vatan savunması, Maarif Kongresi, millî eğitim politikası, ortak heyecan	Hamdullah Suphi Tanrıöver'in vatandaşlık anlayışının millî semboller, eğitim politikaları ve toplumsal bütünleşme bağlamındaki tarihsel zeminini desteklemek amacıyla değerlendirilmiştir.

Tablo 4.3 incelendiğinde, Hamdullah Suphi Tanrıöver'in vatandaşlık anlayışında millî kültür, ortak aidiyet, dil, semboller, hitabet ve memlekete bağlılık kavramlarının öne çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda onun düşüncelerinde vatandaşlık, yalnızca bireyin devlete bağlılığıyla sınırlı değildir; milletin ortak değerlerini benimseme, kültürel sürekliliği koruma ve toplumsal birlik duygusunu güçlendirme sorumluluğu ile birlikte ele alınmaktadır.

4.3.1 Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Vatandaşlık Anlayışında Vatani Boyuta İlişkin Bulgular

Hamdullah Suphi Tanrıöver'in eserleri incelendiğinde, vatani boyuta ilişkin bulguların vatan, millet, dil, din, millî kültür, memleket sadakati ve ortak ülkü kavramları etrafında şekillendiği görülmektedir. Hamdullah Suphi Tanrıöver'de vatandaşlık, yalnızca hukukî veya siyasal bir statü olarak değil; bireyin vatana duyduğu bağlılık, millî değerlere bağlılığı ve ortak ülkü etrafında şekillenen bir aidiyet anlayışı olarak ele alınmaktadır. Hamdullah Suphi'de vatandaşlık, bireyin millete karşı hissettiği bağlılık, vatanın geleceğine yönelik sorumluluk ve millî kültürle kurduğu bağ üzerinden anlam kazanmaktadır. Vatani boyuta ilişkin ilk önemli bulgu, Hamdullah Suphi'nin millîyet ve vatandaşlık anlayışını yalnız soy bağına dayandırmamasıdır. Onun *"Millîyet Düsturları"* başlıklı konuşmasında Türklüğü açıklarken kullandığı *"Türkçe konuşan, Müslüman olan ve Türklük sevgisini taşıyan Türk'tür"* ifadesi, millî aidiyetin yalnız biyolojik kökenle açıklanmadığını göstermektedir. Bu ifade, vatandaşlık anlayışında aidiyetin yalnızca soy bağıyla değil; ortak dil, din, kültür ve millî bağlılıkla kurulduğunu göstermektedir. Aynı bağlamda "dil birliği, din birliği ve dilek birliği" vurgusu, onun vatandaşlık düşüncesinde ortak dilin, inancın ve idealin belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulguya göre Hamdullah Suphi'de vatandaşlık, kan veya soy merkezli dar bir anlayıştan ziyade, kültürel aidiyet ve iradi bağlılıkla şekillenen bir yapıdadır. Bu yaklaşım vatandaşlık açısından oldukça önemlidir. Çünkü Hamdullah Suphi, millete mensubiyeti yalnız doğuştan kazanılan bir özellik olarak değerlendirmemekte; bireyin yaşadığı topluma bağlılığı ve millî kültürü benimsemesini de vatandaşlığın önemli unsurları arasında görmektedir. Onun evinde Türkçe konuşan, çocuklarını Türk mekteplerinde okutan ve memleket sadakatini hayatında gösteren bir kişiye soy sop gerekçesiyle yabancı

denilemeyeceğini belirtmesi, vatandaşlık anlayışının dışlayıcı bir soy fikrinden çok, ortak hayat ve memlekete bağlılık üzerinden kurulduğunu göstermektedir. Vatani boyuta ilişkin ikinci bulgu, Hamdullah Suphi'nin vatan fikrini memleket sadakati ile birlikte düşünmesidir. Onun metinlerinde vatan, yalnız doğulan veya yaşanılan toprak değil; sadakat gösterilen, uğrunda emek verilen ve ortak geleceği için sorumluluk taşınan bir varlık alanıdır. Bu sebeple Hamdullah Suphi'nin vatandaşlık anlayışında iyi vatandaş, yalnız kendisini bir millete ait hisseden kişi değildir. Aynı zamanda bu aidiyeti davranışlarında, dilinde, eğitim tercihinde ve memleket yararına yönelen tutumlarında gösteren kişidir. Bu durum, onun vatandaşlık anlayışında vatani bağlılığın yalnız içsel bir duygu değil, hayatın içinde görünür hâle gelmesi gereken bir tutum olduğunu ortaya koymaktadır. Vatani boyuta ilişkin bir başka bulgu ise, Hamdullah Suphi'nin millî kültürü vatandaşlık bilincinin temel unsurlarından biri olarak görmesidir. Onun Türk Ocakları çevresindeki faaliyetleri, hitabeleri ve yazıları, millî kültürün topluma yayılması ve vatandaşlık bilincinin güçlendirilmesi amacını taşımaktadır. Bu bakımdan, onun hitapları bir kesimi vatandaş olarak görüp geride kalan kesimlere kesin bir ayrım yaparak ayrımcı bir tavır veya üslup takınmaz. Bu bağlamda Özellikle *"Millîyet Düsturları"* kısmında geçen şu ifadeler bulunmaktadır;

"Türkçe konuşan, müslüman olan ve Türklük sevgisini taşıyan Türk'tür. Biz onda dil birliği, din birliği ve dilek birliği arıyoruz."

"Bizim, aramızda yerleşerek evinde Türkçe konuşan, çocuklarını Türk mekteplerinde okutan… memleket sadakatini kendi hayatında gösteren adama, soy sop mülahazasıyla nasıl yabancılık isnad edebiliriz?"

Hamdullah Suphi'nin Türk Ocakları'nda uzun yıllar başkanlık yapması, Anadolu'ya geçtikten sonra Ankara'da Türk Ocağı'nı yeniden kurması ve Millî Mücadele döneminde millî şuurun uyanmasında önemli bir rol üstlenmesi, onun vatandaşlık anlayışının yalnız fikir düzeyinde kalmadığını göstermektedir. Bu yönüyle Hamdullah Suphi'de vatandaşlık, teşkilat, hitabet ve kültürel faaliyetlerle topluma aktarılmak istenen bir millî bilinç hâline gelmektedir. Vatani boyuta ilişkin bir başka bulgu da Hamdullah Suphi'nin millî sembollere vatandaşlık bilincini güçlendiren özel bir anlam yüklemesidir. Özellikle İstiklâl Marşı'nın kabul sürecindeki rolü, onun millî

sembolleri yalnız edebî veya törensel unsurlar olarak görmediğini göstermektedir. Maarif Vekili olarak Mehmet Âkif'in şiirinin Meclis'e getirilmesinde ve okunmasında gösterdiği gayret, onun millî ruhu temsil eden ortak sembollere verdiği önemi ortaya koymaktadır. Meclis'te şiirin kabul sürecinde söylediği "Arkadaşlar bu size aittir efendim" cümlesi, İstiklâl Marşı'nı kişisel bir tercih değil, milletin ortak iradesine ait bir değer olarak gördüğünü göstermektedir (Güven ve Boyraz, 2016). Bu ifade, Hamdullah Suphi'nin vatandaşlık anlayışında millî sembollerin birleştirici işlevini göstermesi bakımından önemlidir. Millî sembollerin vatandaşlık boyutunda yaşanılan dönemin de getirileri ile insanların millî duyularına ilk temas eden nüanslar olarak görülmüştür. Millî semboller arasında yer alan İstiklâl Marşı, onun gözünde yalnız bir şiir değildir; milletin bağımsızlık mücadelesini, ortak duygusunu ve vatan savunması etrafında birleşen iradesini temsil eden manevi bir değerdir. Bu nedenle Hamdullah Suphi'de vatandaşlık, yalnız bilgi veya hukukî statü üzerinden değil, ortak semboller etrafında oluşan duygu ve bilinç üzerinden de kurulmaktadır. Bu yönüyle onun vatandaşlık anlayışında marş, hitabe, mektep ve ocak gibi unsurlar, vatani bilinci besleyen araçlar olarak değerlendirilebilir. Vatani boyuta ilişkin başka bir bulgu, Hamdullah Suphi'nin hitabeti aracılığıyla vatan fikrini toplumsal bir heyecana dönüştürmesidir. Türk Yurdu'nda yayımlanan değerlendirmede onun nutuklarıyla millîyetçilik alanında, şiir, hikâye ve denemeleriyle de edebiyat alanında etkili olduğu belirtilmektedir. Bu tespit, Hamdullah Suphi'nin vatandaşlık anlayışında sözün yalnız anlatma aracı olmadığını; toplumu harekete geçiren, millî duygu oluşturan ve bireyi vatan karşısında sorumluluk almaya çağıran bir vasıta olduğunu göstermektedir (Gözler, 1988). Bu bağlamda Hamdullah Suphi'nin vatani vatandaşlık anlayışında hitabet, eğitim ve kültür kadar belirleyici bir unsurdur. Onun konuşmaları, yalnız dönemin siyasal atmosferine hitap eden metinler değildir; aynı zamanda halkı millî mücadeleye, vatan savunmasına ve ortak ülküye yönlendiren bir vatandaşlık telkini niteliği taşımaktadır. Bu yönüyle Hamdullah Suphi'de vatandaşlık, yalnız okulda öğretilen bir bilgi değil; meydanlarda, mecliste, ocaklarda ve toplumsal hafızada şekillenen canlı bir bilinçtir.

Hamdullah Suphi'ye ilişkin vatani boyut bulguları genel olarak değerlendirildiğinde, onun vatandaşlık anlayışının, millî aidiyet, memleket sadakati, millî kültür ve ortak semboller gibi unsurlar temelinde yükseldiği görülmektedir. Bu unsurlar birlikte

düşünüldüğünde Hamdullah Suphi'nin vatandaşlık anlayışı, yalnız devletle birey arasındaki hukukî ilişkiyi değil, milletle birey arasındaki duygusal, kültürel ve manevi bağı da kapsamaktadır. Onun iyi vatandaş tasavvuru, Türkçeyi ve millî kültürü benimseyen, memleket sadakatini davranışlarında gösteren, vatanın bağımsızlık sembollerine sahip çıkan ve ortak ülkü etrafında sorumluluk üstlenen bireydir.

Sonuç olarak Hamdullah Suphi Tanrıöver'in vatandaşlık anlayışında vatani boyuta ilişkin elde edilen bulgular, vatandaşlık anlayışının vatan, millet, dil, millî kültür, memleket sadakati ve ortak semboller etrafında şekillendiğini göstermektedir. İncelenen metinlerde vatandaşlık, yalnızca hukukî bir aidiyet olarak değil; bireyin millî kültüre bağlılık göstermesi, ortak değerleri benimsemesi ve vatanın geleceğine yönelik sorumluluk üstlenmesiyle ilişkilendirilmektedir. Ayrıca millî semboller, hitabet faaliyetleri ve kültürel kurumlar, vatandaşlık bilincinin toplumda geliştirilmesi ve güçlendirilmesinde ehemmiyetli unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Bu doğrultuda Hamdullah Suphi Tanrıöver'in eserlerinde ideal vatandaşın; millî kültürü benimseyen, memleketine bağlılık gösteren, ortak değerlere sahip çıkan ve bu bağlılığı davranışlarıyla ortaya koyan birey olarak ele alındığı belirlenmiştir.

4.3.2 Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Vatandaşlık Anlayışında Eğitsel Boyuta İlişkin Bulgular

Hamdullah Suphi Tanrıöver'de eğitsel boyuta ilişkin bulgular incelendiğinde, eğitimin yalnız okul ve ders programı meselesi olarak değerlendirilmediği; millî kültürü taşıyan, ortak semboller etrafında birleşen, vatan bilincine sahip ve toplumun geleceği için sorumluluk üstlenen bireyler yetiştirme aracı olarak ele alındığı görülmektedir. Eğitsel boyuta ilişkin ilk bulgu, Hamdullah Suphi'nin maarifi millî kimliğin inşasında merkezi bir unsur olarak görmesidir. Onun Türk toplumunun maarif yönelimini açıklarken kullandığı *"maarifimizin ruhu millîyet, istikameti Garp, hedefi millî iktisattır"* ifadesi, eğitim anlayışının üç temel eksen üzerinde kurulduğunu göstermektedir: millî ruh, çağdaş dünyaya yöneliş ve ekonomik/toplumsal kalkınma (Tanrıöver, 1922'den akt. Şana, 2024, s. 128). Bu ifade, Hamdullah Suphi'de eğitimin yalnız bireysel bilgi edinme süreci olmadığını; milletin kendini koruması, geliştirmesi ve çağdaş dünyada yer edinmesi için stratejik bir alan olarak görüldüğünü ortaya

koymaktadır. Bu bulgu vatandaşlık açısından oldukça değerlidir. Çünkü Hamdullah Suphi'de eğitim, bireyi yalnız meslek sahibi yapmak veya bilgiyle donatmak için değil, millî kültürle bağlantılı, çağdaş gelişmelere açık ve memleketin ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir vatandaş hâline getirmek için gereklidir. Bu nedenle onun eğitsel vatandaşlık anlayışında millîlik ile çağdaşlaşma birbirinin karşıtı değildir. Aksine, eğitim hem millî ruhu korumalı hem de toplumu Batı'daki bilimsel, teknik ve iktisadi gelişmelerden faydalanabilecek bir seviyeye ulaştırmalıdır. Eğitsel boyuta ilişkin ikinci bulgu, Hamdullah Suphi'nin eğitimi Millî Mücadele şartlarında bile ertelenmeyecek bir memleket meselesi olarak görmesidir. İlk Maarif Vekilliği döneminde İstiklâl Savaşı devam ederken Maarif Kongresi'nin toplanması, onun eğitim konusunu savaş sonrasına bırakılacak tali bir alan olarak değerlendirmediğini göstermektedir. Bu durum, Hamdullah Suphi'nin vatandaşlık anlayışında eğitimin yalnız barış dönemlerinde yürütülen kurumsal bir faaliyet olmadığını göstermektedir. Aksine eğitim, milletin varlığını sürdürme mücadelesinin fikrî ve kültürel cephesidir. Cephede savaş devam ederken mektep programlarının ve maarif teşkilatının tartışılması, onun gözünde yeni neslin hangi değerlerle yetiştirileceği meselesinin bağımsızlık mücadelesi kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, Hamdullah Suphi'nin vatandaşlık anlayışında eğitimin, millî varlığın korunması ve vatandaşlık bilincinin geliştirilmesinde temel bir unsur olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.

Eğitsel boyuta ilişkin incelenen eserlerde ortaya çıkan bir başka bulgu, Hamdullah Suphi'nin eğitimde millîlik ile meslekî ve iktisadi yönü birlikte düşünmesidir. Maarif Kongresi konuşmasına ilişkin aktarımlarda onun, çocukların terbiyesinde millîliğin din ve dil kadar önemli olduğunu belirttiği; ayrıca meslekî eğitim üzerinde durarak Anadolu'daki çocukların sanat ve meslek yoluyla yetiştirilmesi gerektiğine dikkat çektiği görülmektedir. Aynı aktarımda "ellerinde sanatları kalplerinde aşkı millîleri olan yeni nesiller" ifadesinin yer alması, onun eğitsel vatandaşlık anlayışında meslekî yeterlilik ile millî duyarlılığı birlikte düşündüğünü göstermektedir (Güven ve Boyraz, 2016, s. 309). Burada iyi vatandaş, yalnız millî duygular taşıyan veya yalnız meslek sahibi olan kişi değildir. Hamdullah Suphi'nin tasavvurunda yeni nesil, hem bir sanat ve meslek sahibi olmalı hem de kalbinde millî aşk taşımalıdır. Bunların yanı sıra, eğitim, bir taraftan bireyi üretken hâle getirirken diğer taraftan onu milletin ortak değerlerine bağlı bir şahsiyet olarak yetiştirmelidir. Bu nedenle eğitim, bireyi hem

üretken hâle getirmeli hem de milletin ortak değerlerine bağlı bir şahsiyet olarak yetiştirmelidir.

Eğitsel boyuta ilişkin diğer bir bulgu, Hamdullah Suphi'nin öğretmeni ve maarif teşkilatını millî hedeflerin taşıyıcısı olarak görmesidir. Maarif Kongresi'nin savaş şartlarında toplanması ve öğretmenlerin bir araya getirilmek istenmesi, öğretmenliğin onun düşüncesinde yalnız ders veren bir meslek olarak görülmediğini göstermektedir. Güven ve Boyraz'ın aktardığına göre Hamdullah Suphi, gelecek toplantıda memleketin çoğu muallime ve muallimlerinin toplanabilmesini temenni etmiş ve muallimlik mesleğinde kazanılacak şerefi önemli görmüştür. Bu bulgu, Hamdullah Suphi'de vatandaşlık eğitiminin öğretmenler üzerinden topluma yayılması gerektiğini düşündürmektedir. Öğretmen, yalnız bilgi aktaran bir görevli değil; millî kültürü, vatan bilincini ve toplumsal sorumluluğu yeni kuşaklara taşıyan kişidir.

İncelenen eserlerden ortaya çıkan bulgular arasında, Hamdullah Suphi'nin millî sembolleri eğitim sürecinin parçası olarak görmesidir. İstiklâl Marşı'nın kabulü sürecindeki rolü bu açıdan önemlidir. Maarif Vekili olarak millî marş arayışını *"son mücadelemizin ruhunu terennüm edecek bir marş"* ihtiyacı şeklinde ifade etmesi, onun marşı yalnız edebî bir metin olarak değil, milletin ortak mücadelesini ve ruhunu temsil eden eğitici bir sembol olarak gördüğünü göstermektedir (Güven ve Boyraz, 2016, s. 300). Bu ifade, Hamdullah Suphi'de eğitimin yalnız sınıf içinde gerçekleşen bir öğretim süreci olmadığını ortaya koymaktadır. Marş, tören, hitabe, ocak ve ortak hafıza gibi unsurlar da vatandaşlık bilincinin oluşumunda eğitici işlev taşımaktadır. İstiklâl Marşı'nın milletin ortak mücadelesini temsil eden bir sembol olarak görülmesi, onun eğitsel vatandaşlık anlayışında duygunun, hafızanın ve millî birlik fikrinin önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.

Hamdullah Suphi'nin Türk Ocakları ve benzeri kültürel kurumlar aracılığıyla toplumsal terbiye fikrine önem vermesi durumu da bulgular arasında yer alan bir başka unsurdur. Onun uzun yıllar Türk Ocakları başkanlığı yapması, Türk Ocakları'nın yalnız kültürel bir dernek değil, millî bilinç oluşturma ve gençleri ortak ülkü etrafında toplama işlevi gördüğünü düşündürmektedir. Bu yönüyle Hamdullah Suphi'nin, vatandaşlıktaki eğitsel boyutun gelişimini yalnızca okul aracılığına odaklamadığı

görülmüştür. Kültürel faaliyetler, nutuklar, edebi söylemler de okulun yanı sıra vatandaşlık algısının gelişimi için kullanılan araçlar olarak değerlendirilebilir. Bu bulgu, Hamdullah Suphi'nin vatandaşlık eğitimini yalnız okul ortamıyla sınırlamadığını; hitabet, kültürel faaliyetler, Türk Ocakları ve millî yayınlar gibi toplumsal araçları da vatandaşlık bilincinin geliştirilmesinde önemli gördüğünü ortaya koymaktadır. Hamdullah Suphi'nin hitabet gücü ve Türk Ocakları çevresindeki faaliyetleri, vatandaşlık anlayışının yalnız resmî ders programlarıyla değil, toplumun duygu ve kültür dünyasına seslenen araçlarla da kurulabileceğini göstermektedir.

Eğitsel boyuta ilişkin diğer bir bulgu, Hamdullah Suphi'nin modernleşmeyi eğitimle ilişkilendirirken millî benliği koruma şartını öne çıkarmasıdır. Şana'nın çalışmasında Hamdullah Suphi'nin Batılılaşma sürecini eğitim, toplum ve devlet yapısı bağlamında değerlendirdiği; Batı medeniyetinden yararlanmayı savunmakla birlikte bunun taklitçiliğe dönüşmemesi gerektiği belirtilmektedir. Bu yaklaşım, onun eğitim anlayışında çağdaşlaşmanın millî kültürden kopmadan gerçekleşmesi gerektiğini düşündüğünü ortaya koymaktadır. Bu bulgu vatandaşlık açısından değerlendirildiğinde, Hamdullah Suphi'nin ideal vatandaş tipinin ne yalnız gelenek içine kapanan ne de kendi kültürünü terk ederek modernleşen bir birey olduğunu göstermektedir. Onun düşüncesinde eğitim, bireyi çağdaş dünyaya açmalı; fakat aynı zamanda millî kültür, dil, tarih ve ortak ülküyle bağını korumalıdır. Bu nedenle Hamdullah Suphi'de eğitsel vatandaşlık anlayışı, millî kimlik ile çağdaşlaşma arasında denge kurmaya çalışan bir yapı göstermektedir

Sonuç olarak Hamdullah Suphi Tanrıöver'de eğitsel boyuta ilişkin bulgular, eğitimin millî kültürün aktarılması, vatandaşlık bilincinin geliştirilmesi, meslekî yeterliliğin kazandırılması ve toplumsal terbiyenin sağlanması işlevleriyle ele alındığını göstermektedir. Onun anlayışında eğitim, yalnız bireye bilgi kazandıran bir faaliyet değil; millî ruhu taşıyan, memlekete hizmet edecek, üretken ve sorumluluk sahibi bireyler yetiştiren temel bir süreç olarak değerlendirilmektedir.

4.3.3 Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Vatandaşlık Anlayışında Ahlaki ve Manevi Boyuta İlişkin Bulgular

Hamdullah Suphi'nin eserlerinde vatandaşlık algısına yönelik ahlaki ve manevi boyut incelendiğinde, onun yazı, hitap ve faaliyetlerinde vatandaşlık; millî ruh, kültürel bağlılık, fedakârlık, ortak ülkü, toplumsal birlik ve milletin geleceğine karşı sorumluluk gibi manevi unsurlarla birlikte ele alınmaktadır. Bu nedenle Hamdullah Suphi'de iyi vatandaş, yalnız devlete bağlı olan kişi değil; milletinin değerlerini içselleştiren, ortak idealler etrafında birleşen ve bu bağlılığı söz, davranış ve hizmet yoluyla görünür hâle getiren birey olarak değerlendirilebilir. Hamdullah Suphi'nin incelenen eserlerinde rastlanan ilk bulgu, millîyetçilik anlayışını yalnız siyasî veya etnik bir aidiyet olarak değil, kültürel ve manevi bir birlik fikri olarak ele almasıdır. *Dağ yolu ve Günebakan'dan Seçmeler* adlı eserde aktarılan *"Türk millîyetperverliği fütuhatçı değildir. Memleketleri kastederek söylersek, şüphesiz Türk millîyetperverliği fütuhatçı değildir. Gönülleri kastederek söylersek Türk millîyetperverliği fütuhatçıdır"* ifadeleri, onun millîyetçilik anlayışının toprak genişletme veya maddi yayılma düşüncesinden çok, gönülleri ve fikirleri kazanma hedefi taşıdığını göstermektedir (Tanrıöver, 1971, s. 12-13). Bu ifade, Hamdullah Suphi'nin vatandaşlık anlayışında millî aidiyetin zorla kabul ettirilen bir bağlılık değil; ortak kültür, ortak ülkü ve gönüllü benimseme üzerine kurulan manevi bir birlik olduğunu göstermektedir. Bu nedenle onun düşüncesinde vatandaşlık, kişinin milletine duyduğu bağlılığı söz ve davranışlarıyla ortaya koyduğu ahlaki bir sorumluluk niteliği taşımaktadır. Hamdullah Suphi'ye göre vatandaşlık, yalnızca toprakları genişletme ile ve bunun dayatmaları ile yapılabilecek bir kabiliyet değildir. Vatanın sevilmesi durumu ve duygusal anlamda bağlılık hissetmek diğer maddi yönlerin önünde yer almaktadır. Hamdullah Suphi'nin vatandaşlık anlayışında manevi bağlılığın önemli bir yer tuttuğunu bu bulgular ile görülmektedir. Ona göre millî aidiyet yalnız sınırlarla veya resmî kimlikle açıklanamaz; insanların gönlünde, dilinde, kültüründe ve ortak idealinde karşılık bulmalıdır.

Ahlaki ve manevi boyuta ilişkin bir diğer bulgu, Hamdullah Suphi'nin fikir ve kültür hareketlerinin sınırlandırılamayacağını savunmasıdır. Aynı bağlamda yer alan *"Okuduğum şiiri kimler dinleyecek, tahdit edebilir miyim? Yazdığım kitabı kimler*

okuyacak, düşünebilir miyim? millîyetperverlik bir fikir hareketidir. Fikre hudut çizilebilir mi?" ifadeleri, onun millîyetçilik ve vatandaşlık anlayışında fikrin, kültürün ve edebiyatın taşıdığı manevi gücü göstermektedir (Tanrıöver, 1971, s. 13). Bu sözler, vatandaşlık bilincinin yalnız okulda veya resmî kurumlarda değil; şiir, kitap, hitabet ve kültür yoluyla da oluşabileceğini ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, Hamdullah Suphi'nin şiir, hitabet ve edebiyatı vatandaşlık bilincini güçlendiren manevi araçlar olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

Hamdullah Suphi'nin incelenen eserlerinden elde edilen bir başka bulgu, Hamdullah Suphi'nin millî mücadele döneminde toplumsal birliği ahlaki bir zorunluluk olarak görmesidir. Vakit gazetesinde yer alan tekzipte onun "*Büyük Millet Meclisi millî gayelerinin istihsaline kadar yek-vücûddur. Burada ikilik de müfritlik de mevzubahis olamaz*" sözleri, Millî Mücadele şartlarında birlik fikrine verdiği önemi göstermektedir (Güven ve Boyraz, 2016, s. 312). Bu ifade, onun vatandaşlık anlayışında bireysel veya grupsal ayrışmaların üzerinde, millî amaç etrafında birleşme düşüncesinin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Vatanın bütünlüğü vatandaşlığın niteliğini ortaya koyacak olan en önemli unsur olarak görülmüş, dönemin şartları da ele alındığında vatanın içimden geçtiği durum ve şartlarda birlik ve beraberliğin ehemmiyeti konusu Hamdullah Suphi Tanrıöver tarafından ele alınmış, edebi eserleri ve harabeleri ile de bu düşüncesini destekler nitelikte çağrılarda bulunmuştur. Eserlerden elde edilen bu bulgu, Hamdullah Suphi'de ahlaki vatandaşlığın yalnız bireysel erdemlerle sınırlı olmadığını göstermektedir. Ona göre vatandaşlık, gerektiğinde ortak amaç uğruna farklılıkları ikinci plana alabilme ve milletin varlığı için birlik içinde hareket edebilme sorumluluğunu da içerir. Bu nedenle millî birlik, onun düşüncesinde yalnız siyasî bir tercih değil, ahlaki ve manevi bir görev niteliğindedir. Vatandaşın görevi, ayrılığı büyütmek değil, ortak hedefler etrafında milleti kuvvetlendirmektir.

Ahlaki ve manevi boyuta ilişkin bir başka bulgu, Hamdullah Suphi'nin İstiklâl Marşı'nı milletin ortak ruhunu taşıyan bir sembol olarak görmesidir. Maarif Vekili olarak millî marş arayışını açıklarken kullandığı "*son mücadelemizin ruhunu terennüm edecek bir marş"* ifadesi, onun marşı yalnız edebî bir metin olarak değil, milletin mücadelesini ve ortak manevi dünyasını yansıtan bir değer olarak düşündüğünü

göstermektedir (Güven ve Boyraz, 2016, s. 300). Bu ifade, Hamdullah Suphi'nin vatandaşlık anlayışında sembollerin ahlaki ve manevi bir işleve sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Vatandaşlık algısına yönelik ahlaki ve manevi boyuta ilişkin bulgulardan birisi de Hamdullah Suphi'nin millî davaya hizmeti yalnız cepheyle sınırlı görmemesidir. Millî Mücadele sırasında halkı irşat etmek, ordunun moralini yükseltmek ve mücadelenin haklılığını duyurmak amacıyla oluşturulan İrşat Heyeti ve Matbuat ve İstihbarat Müdürlüğü'nde görev alması, onun için sözün, yayın faaliyetinin ve moral desteğin de vatan hizmeti olduğunu göstermektedir. Millî Mücadele yıllarında İrşat Heyeti ve Matbuat ve İstihbarat Müdürlüğü bünyesinde yürüttüğü faaliyetler; gazete ve dergilerin yayımlanması, bunların halka ve askerlere ulaştırılması ve İstiklâl Marşı'nın manevi bir güç kaynağı olarak değerlendirilmesi, Hamdullah Suphi'nin vatandaşlık anlayışında moral desteğe ve toplumsal dayanışmaya verdiği önemi göstermektedir (Güven ve Boyraz, 2016, s. 299-300). Bu bulgu, Hamdullah Suphi'nin vatandaşlığı yalnız silahlı mücadeleyle sınırlamadığını; halkı bilinçlendirme, ortak duyguyu canlı tutma ve millî mücadeleye manevi destek sağlamayı da vatandaşlık görevi olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Onun gözünde Vatandaşlığın gereklilik ve sorumlulukları, içinde bulunulan dönemin şartlarına ayak uydurabilmekle ilişkilendirilebilir. Bu nedenle onun ahlaki ve manevi vatandaşlık anlayışında söz, yayın ve kültürel faaliyetler doğrudan millî hizmet alanına dâhil edilmektedir.

İncelenen eserlerde elde edilen bulgular arasında önem arz eden bir diğer husus, Hamdullah Suphi'nin toplumsal ilerlemeyi yalnız erkeklerin çalışmasına bağlamaması ve kadının toplumdaki yerini ahlaki-toplumsal bir mesele olarak değerlendirmesidir. İzmir'de yaptığı bir konuşmada Türk kadını meselesinin kendisi için hayati bir mesele olduğunu, kadınlar toplum içinde layık oldukları yere gelemedikleri sürece erkekler ne kadar çalışırsa çalışsın toplumsal ilerlemeye ulaşılamayacağını ifade etmesi, onun vatandaşlık anlayışında toplumsal sorumluluğun yalnız erkek yurttaşla sınırlı olmadığını göstermektedir (Şana, 2024, s. 124-125).

Bu yaklaşım, Hamdullah Suphi'nin vatandaşlık anlayışında ahlaki ve manevi boyutun toplumsal adalet ve katılım düşüncesiyle de ilişkilendirildiğini göstermektedir.

Kadının toplum hayatında hak ettiği konuma ulaşması, onun düşüncesinde yalnız sosyal bir mesele değil, toplumun bütüncül gelişiminin temel şartlarından biridir. Bu nedenle iyi vatandaşlık, yalnız bireysel fedakârlık ve millî sadakatle değil, toplumun bütün kesimlerinin gelişimini destekleyen bir anlayışla da bağlantılıdır. Kadının toplum hayatında hak ettiği yere gelmesi, onun düşüncesinde yalnız bir sosyal mesele değil, toplumun genel ilerlemesi için zorunlu bir şarttır. Bu nedenle Hamdullah Suphi'de iyi vatandaşlık, yalnız bireysel fedakârlık ve millî sadakatle değil, toplumun bütün kesimlerinin yükselmesini istemekle de bağlantılıdır.

İncelenen eserler sonucundan ulaşılan bir başka bulgu, Hamdullah Suphi'nin millîyetçilik anlayışında kültür birliğini soy veya ırk merkezli bir üstünlük düşüncesinden daha öne çıkarmasıdır. Kişilerin ırksal olarak ele alınarak vatandaşlığı ırkın oluşturduğu düşüncesinden çok, kişinin aidiyet duygusu üzerinde duran Hamdullah Suphi, Seçmelerin önsözünde fikirlerinin hareket noktası olarak *"bir ırk birliği değil bir kültür birliği"* olduğu belirtilmekte; ayrıca millî kültürün sınır tanımayacağı düşüncesine dikkat çekilmektedir (Tanrıöver, 1971, ss. 12-13). Bu yaklaşım, onun vatandaşlık anlayışında manevi bağın biyolojik kökenden çok ortak kültür, ortak dil ve ortak ülkü üzerinden kurulduğunu göstermektedir. Bu noktada Hamdullah Suphi'nin ahlaki ve manevi vatandaşlık anlayışı daha açık hâle gelmektedir. Vatandaşlık, onun düşüncesinde yalnız kan bağı veya soy ölçütüyle açıklanamaz. İnsanların aynı kültürel değerlerde buluşması, aynı dili ve ülküyü benimsemesi, aynı ortak geleceğe inanması vatandaşlık bilincinin manevi zeminini oluşturmaktadır. Böylece Hamdullah Suphi'de millîyetçilik, sadece siyasal bir aidiyet değil; kültürel ve ahlaki bir beraberlik fikrine dönüşmektedir.

Sonuç olarak Hamdullah Suphi Tanrıöver'de ahlaki ve manevi boyuta ilişkin bulgular, vatandaşlık anlayışının millî ruh, kültür birliği, ortak ülkü, hitabet, fedakârlık, toplumsal birlik, millî semboller ve hizmet düşüncesi etrafında şekillendiğini göstermektedir. Onun ideal vatandaş tasavvuru, yalnız vatanını seven veya devlete bağlı olan bireyden ibaret değildir. Hamdullah Suphi'ye göre vatandaş; millî kültürü benimseyen, milletin ortak sembollerine sahip çıkan, toplumsal birlik fikrini koruyan, gerektiğinde sözüyle ve hizmetiyle milletin moralini yükselten, toplumun bütün kesimlerinin gelişimini önemseyen ve millî ülküyü içselleştiren bireydir. Bu yönüyle

Hamdullah Suphi'nin vatandaşlık anlayışında ahlaki ve manevi boyut, millî ruhun güçlendirilmesi ve ortak kültürel aidiyetin geliştirilmesi ekseninde belirginleşmektedir.

4.3.4 Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Vatandaşlık Anlayışına İlişkin Genel Değerlendirme

Hamdullah Suphi Tanrıöver'e ilişkin bulgular bir bütün olarak değerlendirildiğinde, onun düşüncelerinde vatandaşlığın kültürel aidiyet, millî bilinç ve ortak değerler etrafında şekillendiği görülmektedir. Tanrıöver'de birey, yalnızca devletle hukukî bağ kuran bir kişi değil; ait olduğu milletin dilini, tarihini, sembollerini ve ortak hafızasını benimseyen toplumsal bir özne olarak ele alınmaktadır. Bu nedenle onun yaklaşımında vatandaş olma hâli, daha çok millî kimliği içselleştirme ve bu kimliği toplumsal yaşamda yaşatma sorumluluğuyla anlam kazanmaktadır.

Vatani boyut açısından bakıldığında, Tanrıöver'in düşüncelerinde vatan fikri güçlü bir duygusal ve kültürel içerik taşımaktadır. Vatan, yalnızca sınırlarla belirlenen bir toprak parçası değil; milletin ortak geçmişini, fedakârlıklarını, değerlerini ve geleceğe yönelik ülküsünü içinde barındıran bir birlik alanıdır. Bu bağlamda onun metinlerinde vatan sevgisi, bireyin iç dünyasında kalan soyut bir duygu olmaktan çıkarak millî dayanışmayı ve toplumsal bütünleşmeyi güçlendiren bir unsur hâline gelmektedir.

Eğitsel boyutta Tanrıöver'in görüşleri, vatandaşlık bilincinin kültür ve eğitim yoluyla güçlendirilebileceğini göstermektedir. Ona göre eğitim, yalnızca bilgi kazandıran bir süreç değildir; aynı zamanda ortak tarih, dil, kültür ve millî değerlerin yeni kuşaklara aktarılmasında önemli bir araçtır. Bu yönüyle eğitim, bireyin hem kendisini ait olduğu toplumun bir parçası olarak görmesini hem de bu topluma karşı sorumluluk duygusu geliştirmesini sağlayan temel alanlardan biri olarak değerlendirilebilir.

Ahlaki ve manevi boyut bakımından ise Tanrıöver'in düşüncelerinde fedakârlık, sadakat, ortak ülkü ve toplumsal bağlılık öne çıkmaktadır. Bireyin yalnızca kendi çıkarlarını önceleyen bir anlayışla değil, milletin ortak yararını gözeten bir sorumluluk bilinciyle hareket etmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu nedenle onun yaklaşımında

iyi vatandaş, millî değerlere bağlı, toplumun ortak duygularını paylaşan ve gerektiğinde bu değerler için sorumluluk üstlenebilen birey olarak görünmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Hamdullah Suphi Tanrıöver'in vatandaşlık düşüncesi; millî kültür, dil, semboller, vatan sevgisi, eğitim ve toplumsal birlik kavramları etrafında şekillenen güçlü bir aidiyet anlayışına dayanmaktadır. Onun görüşlerinde vatandaşlık, bireyin yalnızca devlet karşısındaki konumuyla değil; milletle kurduğu kültürel bağ, ortak değerlere duyduğu bağlılık ve toplumsal bütünlüğe katkı sunma sorumluluğuyla açıklanmaktadır. Bu yönüyle Hamdullah Suphi Tanrıöver'in vatandaşlık anlayışı, erken Cumhuriyet döneminde vatandaşlığın yalnız hukukî bir statü olarak değil; millî kültür, ortak hafıza ve toplumsal sorumluluk temelinde şekillenen çok boyutlu bir aidiyet anlayışı olarak ele alındığını göstermektedir.

4.4 Nafi Atuf Kansu'nun Vatandaşlık Anlayışına İlişkin Bulgular

Bu başlık altında araştırmanın dördüncü alt problemi olan "Erken Cumhuriyet Dönemi aydınlarından Nafi Atuf Kansu'nun vatandaşlık anlayışı hangi temel kavramlar ve temalar etrafında şekillenmişir?" sorusuna yönelik bulgulara yer verilmiştir. Nafi Atuf Kansu'nun vatandaşlık anlayışı; cemiyet için yetişme, millî kültür, tarih bilinci, seciye terbiyesi, eğitim ve toplumsal sorumluluk kavramları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda elde edilen bulgular vatani boyut, eğitsel boyut ve ahlaki-manevi boyut kapsamında ele alınmış; ilgili bulgular Tablo 4.4'te özetlenmiştir.

Tablo 4.4 Nafi Atuf Kansu'nun vatandaşlık anlayışına ilişkin bulgular

İncelenen eser/metin	İlgili boyut	Öne çıkan kavramlar	Bulguda kullanım biçimi
Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme	Vatani boyut / eğitsel boyut	Memleketi tanıma, tarih bilinci, millî benlik, maarif tarihi, millî eğitim, çocuklara benlik kazandırma	Nafi Atuf Kansu'nun vatandaşlık anlayışında tarih bilinci, millî eğitim ve bireyin cemiyet için yetiştirilmesi düşüncesini açıklamada ana kaynak olarak kullanılmıştır.
Lozan ve Millî Kültür	Vatani boyut / ahlaki-manevi boyut	Lozan, millî kültür, bağımsızlık bilinci, gençliğin tarih bilinci, millî kültürün korunması	Vatandaşlık anlayışının millî bağımsızlık, kültürel süreklilik ve tarihsel sorumlulukla ilişkisini açıklamada değerlendirilmiştir.
Öğretmen Tolstoy / ilgili eğitim yazıları	Eğitsel boyut / ahlaki-manevi boyut	Öğretmenlik, çocuk eğitimi, cemiyet için yetişme, seciye, sorumluluk, toplum yararı	Eğitimin bireyi yalnız kendisi için değil, toplum ve millet için yetiştiren bir süreç olarak ele alınmasında destek kaynak olarak kullanılmıştır.
Nafi Atuf Kansu hakkında yapılan akademik çalışmalar	Vatani boyut / eğitsel boyut / ahlaki-manevi boyut	Vatandaş yetiştirme, millî kültür, eğitim tarihi, seciye terbiyesi, toplumsal sorumluluk	Kansu'nun eğitim ve vatandaşlık anlayışını dönemsel bağlamı içinde yorumlamak ve eserlerden elde edilen bulguları desteklemek amacıyla kullanılmıştır.

Tablo 4.4 incelendiğinde, Nafi Atuf Kansu'nun vatandaşlık anlayışında eğitim, tarih bilinci, millî kültür ve cemiyet için yetişme düşüncesinin öne çıktığı görülmektedir. Kansu'da vatandaşlık, bireyin yalnızca kendisi için değil, içinde yaşadığı toplum ve millet için yetiştirilmesi gereken bir sorumluluk alanı olarak değerlendirilmektedir. Bu

nedenle onun görüşlerinde eğitim, vatandaşlık bilincinin kazandırılmasında temel araçlardan biri olarak öne çıkmaktadır.

4.4.1 Nafi Atuf Kansu'da Vatani Boyuta İlişkin Bulgular

Nafi Atuf Kansu'nun eserleri incelendiğinde, vatandaşlık anlayışında vatani boyut, M. Sâtı Bey'de olduğu gibi doğrudan *"vatan sevgisini terbiye etmek*" şeklinde değil; daha çok millî kültür, tarih bilinci, cemiyet için yetişme ve memleketi tanıma kavramları üzerinden ortaya çıkmaktadır. İncelenen metinlerde Nafi Atuf Kansu'nun da vatan fikrini yalnız coğrafi bir alan olarak görmediği; vatanı, tarihsel tecrübe, millî kültür, eğitim ve toplumun geleceğiyle birlikte değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle Kansu'da vatani vatandaşlık, bireyin yalnız toprağa bağlılık duymasıyla değil, ait olduğu milletin tarihini, kültürünü ve toplumsal ihtiyaçlarını kavramasıyla anlam kazanmaktadır. Vatani boyuta ilişkin ilk bulgu, Kansu'nun millî bilincin tarih bilgisiyle kurulabileceğini düşünmesidir. Onun *"Lozan ve Millî Kültür"* başlıklı yazısında Lozan, yalnız diplomatik bir antlaşma olarak değil, Türk milletinin tarihsel varlığını ve bağımsızlık mücadelesini anlamak bakımından önemli bir dönüm noktası olarak ele alınmaktadır. Kansu'nun *"Türk genci, bu muahedenin ehemmiyetini anlamak için, tarihi karıştırmalıdır"* ifadesi, gençlerin vatandaşlık bilincine ulaşabilmeleri için tarihsel arka planı öğrenmeleri gerektiğini göstermektedir (Kansu, 2011, s. 239). Bu cümle, Kansu'da vatandaşlık bilincinin yalnız güncel siyasî olayları bilmekle değil, milletin geçmişte karşı karşıya kaldığı mücadeleleri ve bu mücadelelerin sonuçlarını anlamakla geliştiğini ortaya koymaktadır. Bu bulgu, Kansu'nun vatandaşlık anlayışında tarihsel hafızanın vatani bilincin oluşumunda temel bir unsur olarak değerlendirildiğini göstermektedir.

Nafi Atuf 'un eserlerinde yer alan anlayışlara bakıldığında, tarihte yaşanılan olayların tekerrür etmesi durumu ihtimali de göz önünde bulundurularak tarihin yalnız geçmişi anlatan bir bilgi alanı olmadığını göstermektedir. Tarih, bireyin millî kimliğini kavramasına, bağımsızlığın değerini anlamasına ve içinde yaşadığı devletin kuruluş şartlarını daha bilinçli şekilde değerlendirmesine hizmet eden bir araçtır. Bu durumun bir sonucu olarak, Kansu'ya göre iyi vatandaş, yalnız içinde bulunduğu dönemi yaşayan kişi değil; bugünü geçmişle birlikte okuyabilen, millî varlığın hangi

mücadelelerden geçerek oluştuğunu kavrayabilen kişidir. Bu yönüyle Kansu'nun vatani boyuta ilişkin yaklaşımı, tarihsel hafızayı vatandaşlık bilincinin kurucu unsurlarından biri hâline getirmektedir.

Vatani boyuta ilişkin ikinci bulgu, Kansu'nun millî kültürü vatandaşlık anlayışının merkezine yerleştirmesidir. Millî kültür, vatandaşlık hususunda mühim bir yere sahip olmakla birlikte eğiti ile güçlendirilebilen, kişilerin yaşadığı memleketin gerekliliklerine yönelik tutum ve davranışlarından da ayrı düşünülmemektedir. Kansu'nun *"Lozan ve Millî Kültür"* yazısının, Lozan Antlaşması'nın yıldönümü vesilesiyle kaleme alındığı ve burada Lozan'ın Türk toplumu için bir uyanış olarak değerlendirildiği görülmektedir. Tüm bunların yanı sıra yabancı devletlerin boyunduruğu ve kültürü altında kalmaktan kurtulma yönünde de büyük bir adım atılmıştır. Bu sebeple Nafi Atuf Kansu, Lozan Antlaşması hakkında millî uyanış yorumunda bulunmuştur. Bu noktada Kansu'nun vatandaşlık anlayışında vatan, yalnız sınırları belirlenmiş bir ülke değil; aynı zamanda millî kültürün yaşatıldığı ve geliştirildiği bir hayat alanıdır. Buna göre vatandaş, sadece vatan topraklarında yaşayan kişi değildir; millî kültürün değerini bilen, onu koruyan, geliştiren ve yeni kuşaklara aktaran kişidir. Bu yaklaşım, Kansu'nun vatani boyutunda kültürel sürekliliğin önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Bu yönüyle Kansu, vatandaşlığı millî kültürün farkında olan ve bu kültüre karşı sorumluluk duyan birey üzerinden açıklamaktadır.

Vatani boyuta ilişkin üçüncü önemli bulgu, Kansu'nun memleketi tanıma ile memlekete uygun eğitim kurma arasında doğrudan bağ kurmasıdır. *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme* adlı eserinin giriş kısmında yer alan *"Memleket hakikaten bilinmeyince, yani memleket üzerinde yaşayan insanların kudret ve teşkilatlarıyla bu insanların işlemeye mecbur oldukları tabiat ve servetin münasebetleri hakkıyla kavranmadıkça memlekete uygun bir maarif manzumesi yapabilmek imkânsızdır"* düşüncesi, onun vatanı soyut bir kavram olarak değil, toplumsal, ekonomik ve coğrafi gerçekliğiyle tanınması gereken bir bütün olarak ele aldığını göstermektedir (Kansu, 1932, s. 3). Kansu'nun yaklaşımında vatandaşlık, romantik bir vatan sevgisinden ziyade tarihî, kültürel ve coğrafi gerçekliği kavramaya dayanmaktadır. Ona göre memleketi tanımak; toplumun yapısını, ekonomik

imkânlarını ve doğal şartlarını bilmek anlamına gelmektedir. Bu nedenle vatandaşlık, ülkenin gerçek ihtiyaçlarını anlayarak buna uygun sorumluluk üstlenebilmeyi gerektirmektedir. Aynı metinde, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin çalışmalarından yararlanılarak *"bugünün Türk çocuklarına benliğini bulduracak"* araştırmalardan istifade edilmesi gerektiği ve bu yolla talim ve terbiyenin "millî bir hüviyet" kazanabileceği ifade edilmektedir (Kansu, 1932, s. 4). Kansu'nun bu metinden hareketle vatandaşlığın temel oluşumunun Millî Eğitim vasıtasıyla verilmesi durumunun mühim olduğunu, verilen eğitimlerin sadece kavramsal düzeyde kalmadan millî bir şuur ve bilinç oluşturma yönünde ilerlemesi gerektiğini vurgulanmıştır. Buradan hareketle Kansu'nun vatani vatandaşlık anlayışında eğitim, millî benliğin keşfedilmesi ve geliştirilmesi için temel bir araçtır. Çocuğun "benliğini bulması", yalnız bireysel bir farkındalık değil, aynı zamanda millî kimlik bilinci kazanması anlamına gelmektedir. Bu nedenle Kansu'da vatandaşlık, tarih ve kültürle bağlantısı kurulmuş bir eğitim sürecinin sonucunda gelişmektedir. Bu yönüyle onun düşüncesinde vatani boyut ile eğitsel boyut birbirinden tamamen ayrı değildir; aksine millî kültür ve memleket bilgisi üzerinden birbirini tamamlamaktadır.

Vatani boyut kapsamında ulaşılan bir diğer bulgu, Kansu'nun gençliği milletin geleceğini taşıyan temel unsur olarak görmesidir. Kansu'nun gençliğe ilişkin değerlendirmelerinde gençlerin yalnız geleceğin bireyleri değil, aynı zamanda milletin devamlılığını sağlayacak taşıyıcı güç olarak ele alındığı görülmektedir. Millî kültürün, dilin ve millî değerlerin nesillere aktarılması onun gözünde vatandaşlığın temel yapı taşlarından birisidir. Nafi Atuf Kansu'nun *"Gençliğin büyük ve mühim vazifelerini, tarih sayfalarında pek çok görürüz. Hâl maziye veda ederken bütün ümitlerini, hayatın istikbalinin doğuşuna bırakıyor. Âti bütün ağırlığı ile gençliğe istinat ediyor"* ifadesi, gençliğin vatani sorumluluk açısından ne kadar merkezi bir yerde durduğunu göstermektedir (Başaran ve Çelik, 2017, s. 39). Bu ifade, Kansu'nun gençliği yalnız eğitilecek bir yaş grubu olarak değil; milletin geleceğini taşıyan, millî kültürü gelecek nesillere aktaracak temel güç olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Bu nedenle vatandaşlık anlayışında gençlerin bilinçli, sorumluluk sahibi ve millî değerlerle yetişmesi büyük önem taşımaktadır. Nafi Atuf Kansu'nun gençliğe yüklediği bu anlam, onun vatandaşlık anlayışında geleceğe dönük bir vatan tasavvuru bulunduğunu göstermektedir. Vatan yalnız geçmiş hatıralarının saklandığı bir alan değil, genç

kuşakların sorumluluğuyla geleceğe taşınacak canlı bir varlık alanıdır. Genel olarak değerlendirildiğinde Kansu'nun vatani vatandaşlık anlayışı; tarih bilinci, millî kültür, memleketi tanıma ve gençliğin sorumluluğu üzerine inşa edilmektedir. Bu yönüyle onun yaklaşımı, M. Sâtı Bey'in vatan sevgisini merkeze alan anlayışıyla benzerlik göstermekle birlikte, vatandaşlığı daha çok millî kültür, tarih şuuru ve maarif ekseninde temellendirmektedir.

Sonuç olarak Nafi Atuf Kansu'nun vatani boyuta ilişkin görüşlerinde vatandaş; yaşadığı memleketi tanıyan, milletinin tarihini öğrenen, millî kültürü benimseyen ve toplumun geleceğine karşı sorumluluk üstlenen birey olarak tasarlanmaktadır. Bu nedenle Nafi Atuf Kansu'da vatandaşlık, yalnız hukukî aidiyet veya siyasal bağlılık değil; tarih, millî kültür ve eğitim yoluyla kazanılan, bilinçli bir vatan sorumluluğu olarak değerlendirilmektedir.

4.4.2 Nafi Atuf Kansu'nun Vatandaşlık Anlayışında Eğitsel Boyuta İlişkin Bulgular

Nafi Atuf Kansu'nun eserleri incelendiğinde, vatandaşlığın eğitsel boyutuna bakış açısı, vatandaşlığın eğitsel boyutunun bireyin yalnız bilgiyle donatılması değil; toplumsal yaşama hazırlanması, cemiyet içinde sorumluluk üstlenmesi ve millî kültür doğrultusunda yetiştirilmesi anlayışı üzerine kurulduğu görülmektedir. Bu nedenle Nafi Atuf Kansu'nun eğitim anlayışında okul, yalnız bilgi aktaran bir kurum değil; bireyin topluma hazırlanmasını sağlayan temel bir vatandaşlık alanı olarak ortaya çıkmaktadır.

Eğitsel boyuta ilişkin ilk önemli bulgu, Kansu'nun eğitimin amacını doğrudan vatandaş yetiştirme düşüncesiyle ilişkilendirmesidir. Onun *"Çocuğu cemiyet için yetiştirmek lâzımdır. Tahsilin gayesi vatandaşlar yetiştirmektir"* ifadesi, eğitim ile vatandaşlık arasında açık bir bağ kurduğunu göstermektedir (Kansu, *1932*, s. 89). Bu cümlede eğitim, yalnız çocuğun kişisel yeteneklerini geliştiren bir süreç olarak değil, onu cemiyet için hazırlayan bir yetiştirme faaliyeti olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla Nafi Atuf Kansu'da iyi vatandaş, yalnız okulda bilgi öğrenen kişi değil; aldığı eğitimle toplum hayatına katılabilecek, sorumluluk üstlenebilecek ve cemiyetin

gelişimine katkı sağlayabilecek bireydir. Bu bulgu, Kansu'nun eğitim anlayışında birey ile toplum arasında güçlü bir bağ kurduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim aynı metinde *"Fert, ancak cemiyetle mevcuttur"* ifadesine yer verilmesi, onun eğitim düşüncesinde bireysel gelişimin toplumsal bağlamdan ayrı ele alınamayacağını göstermektedir (Kansu,1932, s. 89). Bu yaklaşım, vatandaşlık açısından önemlidir; çünkü Kansu'da eğitim, bireyi yalnız kendisi için geliştiren bir süreç değil, onu toplumsal faydaya yönelten bir hazırlık alanıdır.

Eğitsel boyuta ilişkin ikinci bulgu, Kansu'nun ilköğretimi derslerin toplamı olarak değil, çocuğu hayata ve topluma hazırlayan bütüncül bir süreç şeklinde değerlendirmesidir. Nafi Atuf Kansu, ibtidai mekteplerin amacını değerlendirirken "*Halk mektepleri hesap mektebi, coğrafya mektebi, resim mektebi, jimnastik mektebi... değildir"* diyerek okulun yalnız belli derslerde başarı üretmekle sınırlandırılamayacağını vurgulamaktadır. Devamında derslerin tek tek değil, *"heyet-i mecmuasıyla"* değer taşıdığını ifade etmesi, onun eğitimi parçalı bilgi aktarımından çok bütünlüklü bir yetiştirme süreci olarak düşündüğünü göstermektedir (Kansu, 2011, s. 334). Bu ifadelere göre, okul yalnızca bir müfredat bütünü değil, cemiyette temsil yetisi gösterebilecek vatandaş yetiştirme alanıdır. Eğitsel boyuta ilişkin başka bir bulgu, Kansu'nun ezberci ve tek yönlü eğitim anlayışına mesafeli durmasıdır. Onun "*İbtidailerimizde hesapçı, tarihçi, usancı değil fikri terbiye almış kafalar yetiştirmek isteriz*" şeklindeki ifadesi, eğitimde asıl amacın yalnız bilgi yüklemek değil, çocuğun düşünme gücünü geliştirmek olduğunu göstermektedir (Kansu, 2011, s.334). Bu cümle, onun eğitim anlayışında düşünme, kavrama, zihinsel disiplin ve hayata hazırlık gibi unsurların önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgu vatandaşlık açısından değerlendirildiğinde, Nafi Atuf Kansu'nun ideal vatandaş tipinin yalnız ezber yapan veya belirli bilgileri tekrar eden birey olmadığını göstermektedir. Ona göre iyi vatandaş, fikrî terbiye almış, muhakeme edebilen, çevresini ve cemiyeti anlayabilen bireydir. Bu yaklaşım, vatandaşlığı yalnız itaat veya bilgi sahibi olma düzeyinde değil, düşünme ve toplumsal hayata bilinçli katılma düzeyinde ele aldığını göstermektedir.

Nafi Atuf Kansu'nun eserleri incelendiğinde vatandaşlığın eğitsel boyutunun, bireyin nitelikli biçimde yetiştirilmesi, toplumsal yaşama hazırlanması ve cemiyet içinde sorumluluk üstlenmesi düşüncesi etrafında şekillendiği görülmektedir. Eğitim, yalnız

bireyi geliştiren bir süreç değil; aynı zamanda bireyin toplumsal temsil gücünü artıran ve vatandaşlık bilincini geliştiren temel araçlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Eğitim programının işlevi, çocuklara maddeleri ezberletmek değil, öğretmene çocuğu hayata ve cemiyete hazırlayacak bir yol göstermektir. Bu noktada Kansu'nun öğretmene yüklediği rol dikkat çekicidir. Öğretmen yalnız programı uygulayan teknik bir görevli değildir; derslerin çocuğun zihinsel, ahlaki ve toplumsal gelişimine nasıl hizmet edeceğini kavraması gereken temel aktördür. Bu yaklaşım, öğretmeni programı mekanik biçimde uygulayan bir görevli değil; öğrenciyi toplumsal yaşama hazırlayan rehber olarak konumlandırmaktadır. Bu nedenle Kansu'da vatandaşlık eğitiminin başarısı, yalnız programın varlığına değil, öğretmenin programı nasıl yorumladığına ve çocuğu hangi amaçla yetiştirdiğine bağlıdır.

Eğitsel boyuta ilişkin bir diğer bulgu, Kansu'nun memleketi tanıma ile memlekete uygun eğitim sistemi kurma arasında doğrudan ilişki kurmasıdır. *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme* adlı eserinde *"Memleket hakikaten bilinmeyince… memlekete uygun bir maarif manzumesi yapabilmek imkânsızdır"* düşüncesine yer vermesi, onun eğitimi soyut bir program meselesi olarak değil, memleketin toplumsal, ekonomik ve coğrafi gerçekleriyle bağlantılı bir sistem olarak gördüğünü göstermektedir (Kansu, 1932, s. 3). Bu nedenle eğitimin, memleketin sosyal, kültürel ve ekonomik şartlarına uygun biçimde planlanması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu yaklaşım, eğitim ile vatandaşlık arasında güçlü bir bağ kurmaktadır. Çünkü vatandaş yetiştirmek, yalnız genel ve soyut bilgiler vermekle değil; çocuğu yaşadığı memleketin gerçek şartlarına, ihtiyaçlarına ve imkânlarına göre hazırlamakla mümkündür. Eğitim planlamaları ve eğitimin süreçleri memleketin kültürüne, alışkanlıklarına ve gerekliliklerine uygun şekilde ele alınmalıdır düşüncesi vatandaşlığın oluşumunda eğitimin rolünün ehemmiyetini göstermektedir.

Eğitsel boyuta ilişkin bulgular arasında, Kansu'nun millî eğitim ile benlik bilinci arasında ilişki kurması yer almaktadır. Aynı eserde, Türk çocuklarına "benliğini bulduracak" araştırmalardan yararlanılması gerektiğini belirtmesi, eğitimin yalnız akademik bilgi vermekle sınırlı kalmaması gerektiğini göstermektedir (Kansu, 1932, s. 4). Bu ifade, Kansu'nun eğitim anlayışında millî kimlik ve tarih bilincinin önemli bir yer tuttuğunu ortaya koymaktadır. Ona göre eğitim, çocuğa yalnız dış dünyayı

değil, kendi toplumunu, tarihini ve kültürel kimliğini de tanıtmalıdır. Bu ifadelerden yola çıkarak Kansu'nun millî kimliğin vatandaşlık konusunda önemli olduğunu, millî kimliğin oluşum sürecinin de memleketin tarihi değeri, coğrafi yapısı ve kültürü ile bir bütün haline geldiği düşüncesinin ön planda olduğu anlaşılmaktadır. Bu bulgu, vatandaşlık açısından önemlidir. Çünkü Kansu'da vatandaşlık, yalnız devletin kurallarını bilmek veya toplum içinde yaşama becerisi kazanmak değildir. Vatandaş, aynı zamanda kendi tarihsel ve kültürel varlığını kavrayan, millî benliğini tanıyan ve bu bilinçle cemiyetin geleceğine katkı sunan kişidir. Dolayısıyla Kansu'da eğitsel boyut, millî kültür ve tarih bilinciyle birleşerek vatandaşlık anlayışının temel dayanaklarından biri hâline gelmektedir.

Sonuç olarak Nafi Atuf Kansu'da eğitsel boyuta ilişkin bulgular, eğitimin doğrudan vatandaş yetiştirme göreviyle ilişkilendirildiğini göstermektedir. Kansu'ya göre çocuk cemiyet için yetiştirilmeli, eğitim vatandaşlar yetiştirmeyi amaçlamalı, okul tek tek ders başarılarından ziyade çocuğu hayat ve toplum için hazırlamalıdır. Bu nedenle onun vatandaşlık anlayışında eğitim; cemiyet fikri, millî kültür, memleketi tanıma, fikrî terbiye ve öğretmenin rehberliğiyle birlikte düşünülmektedir. Bu yönüyle Nafi Atuf Kansu'nun eğitsel vatandaşlık anlayışı, bireysel gelişimi toplumsal sorumlulukla bütünleştiren; eğitim aracılığıyla millî kültürü, cemiyet bilincini ve vatandaşlık görevlerini yeni nesillere kazandırmayı amaçlayan bütüncül bir yaklaşım ortaya koymaktadır.

4.4.3 Nafi Atuf Kansu'da Ahlaki ve Manevi Boyuta İlişkin Bulgular

Nafi Atuf Kansu'nun ahlaki ve manevi boyuta ilişkin bulguları incelendiğinde vatandaşlık anlayışının yalnız bilgi edinme veya okul başarısı üzerinden değil; seciye, düşünce hürriyeti, kişisel çalışma, irade, cemiyet için yetişme ve toplumsal sorumluluk kavramları etrafında şekillendiği görülmektedir. Bu nedenle Kansu'da ahlaki vatandaşlık, bireyin yalnız iyi niyetli olmasıyla değil, toplum içinde görev alabilecek karaktere, çalışma disiplinine ve düşünme becerisine sahip olmasıyla ilişkilidir. Ahlaki ve manevi boyuta ilişkin ilk bulgu, Kansu'nun vatandaşlık anlayışında bireyin cemiyetle olan bağını merkeze almasıdır. Onun Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme adlı eserinde, *"Fert, ancak cemiyetle mevcuttur"* ifadesi, bireyin toplumdan

kopuk biçimde düşünülemeyeceğini göstermektedir. Aynı düşünce çevresinde yer alan *"Tahsilin gayesi vatandaşlar yetiştirmektir"* sözü, eğitimle vatandaşlık arasında doğrudan bir ilişki kurmaktadır. Bu ifadeler birlikte değerlendirildiğinde, Kansu'da vatandaşlığın yalnız bireysel gelişim değil, toplumsal varoluş ve cemiyet için sorumluluk üstlenme anlamı taşıdığı anlaşılmaktadır. Buna göre iyi vatandaş, yalnız kendisi için yetişen değil; cemiyetin ilerlemesine katkı sunacak biçimde eğitilen bireydir. Bu bulgu, Kansu'nun ahlaki vatandaşlık anlayışında birey-toplum ilişkisinin temel bir yerde durduğunu göstermektedir. Bireyin sahip olduğu düşünceler, beceriler ve değerler yalnız kendisine ait özel nitelikler değildir; bunlar cemiyet içinde anlam kazanır. Bu nedenle Kansu'da vatandaşlık, bireyin kendi varlığını toplumdan bağımsız biçimde kurması değil; toplumdan aldığı kültürü, terbiyeyi ve imkânları yine topluma fayda sağlayacak şekilde kullanmasıdır. Bu yönüyle Kansu'nun vatandaşlık anlayışında bireyin topluma karşı sorumluluk üstlenmesi önemli bir yer tutmaktadır.

Ahlaki ve manevi boyuta ilişkin ikinci bulgu, Kansu'nun seciye kavramına verdiği önemdir. Kansu'ya göre eğitimin en önemli amaçlarından biri karakterli insanlar yetiştirmektir. Bu konuda *"Şüphesiz seciye kitaptan öğrenilmez"* ifadesi oldukça dikkat çekicidir. Bu cümle, onun karakter eğitimini yalnız kitap bilgisi veya ders anlatımıyla sınırlamadığını göstermektedir. Kansu'ya göre kitap bir fikir verebilir, zihni ve kalbi harekete geçirebilir; fakat seciyenin oluşması için okul hayatının bütün unsurlarının bir arada işlemesi gerekir (Kansu, 1911, s. 311). Bu ifade, vatandaşlık açısından önemli bir bulgudur. Çünkü Kansu'da iyi vatandaş, yalnız vatandaşlık bilgilerini bilen kişi değildir; aynı zamanda seciyeli, yani karakterli bir birey olmalıdır. Seciye kitap sayfalarından doğrudan öğrenilemeyeceğine göre vatandaşlık da yalnız teorik bilgiyle kurulamaz. Öğrencinin öğretmenle ilişkisi, okul hayatı, beden terbiyesi, ödül-ceza dengesi, çalışma alışkanlıkları, arkadaş çevresi ve gündelik davranışları karakter oluşumunda etkili görülmektedir. Bu nedenle Kansu'nun vatandaşlık anlayışında ahlaki ve manevi boyut, okulun bütün hayatına yayılan bir karakter terbiyesi olarak ortaya çıkmaktadır.

Ahlaki ve manevi boyuta ilişkin başka bir bulgu, Kansu'nun düşünce hürriyetini ve kişisel çalışmayı karakter gelişiminin önemli unsurları arasında görmesidir. *Onun "Tedriste muvaffakiyet ve hayatla intizam temin eden hürriyet-i fikriyeyi muallim ne*

kadar muhafaza ederse talebesi o kadar temiz ve terakkinin en büyük şartı olan mesai-i şahsiye ile o kadar tecehhüz(hazırlıklı) eder." şeklindeki ifadesi, öğretmenin öğrencide bağımsız düşünme imkânını koruması gerektiğini göstermektedir. Bu yaklaşımda öğretmen, çocuğu sadece yönlendiren veya denetleyen kişi değildir; aynı zamanda onun düşünme hürriyetini geliştiren bir rehberdir (Kansu, 1911'den akt. Başaran ve Çelik, 2017, s. 37). Bu bulgu, Kansu'nun ahlaki vatandaşlık anlayışında hür düşünce ile sorumluluk arasında ilişki kurduğunu göstermektedir. Ona göre çocuk, sadece dıştan yönlendirilen pasif bir varlık olarak değil, kendi düşüncesini geliştirebilen ve kişisel çalışmasıyla ilerleyebilen bir birey olarak yetiştirilmelidir. Bu anlayış vatandaşlık bakımından değerlendirildiğinde, iyi vatandaşın yalnız verilen emirleri uygulayan kişi değil; düşünebilen, değerlendirebilen ve kendi emeğiyle topluma katılabilen kişi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu nedenle öğretmenin öğrencilerde sorgulama, bağımsız düşünme ve kişisel sorumluluk bilincini geliştirmesi, Nafi Atuf Kansu'nun vatandaşlık anlayışında önemli bir yere sahiptir. Eserler incelendiğinde ahlaki ve manevi boyuta ilişkin mühim bir başka bulgu, Kansu'nun çocuğun geleceğini kendi iradesiyle kurması gerektiği düşüncesidir. Onun *"Çocuk kendi tariki istikbalini kendi iradesiyle açmalıdır"* ifadesi, çocuğun geleceğe hazırlanmasında irade ve özne olma fikrine önem verdiğini göstermektedir. Ancak Kansu, bu özgürlüğü sınırsız ve rehbersiz bir serbestlik olarak düşünmez. Aynı bağlamda öğretmenin çocuğa yol başını göstermesi ve karşılaşacağı sorunlarda ona rehberlik etmesi gerektiğini belirtir (Kansu, 1911'den akt. Başaran ve Çelik, 2017, s. 37). Bu bulgu, Kansu'nun çocuğu kendi geleceğini şekillendirebilecek bir birey olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Ancak bu durum, sınırsız bir serbestlik anlayışı anlamına gelmemektedir. Kansu'ya göre bireyin iradesi, öğretmenin rehberliği ve eğitim süreci içerisinde gelişmeli ve olgunlaşmalıdır. Bu yaklaşım, vatandaşlık anlayışı açısından oldukça önemlidir. Çünkü burada bireyin iradesi ile öğretmenin rehberliği birlikte düşünülmektedir. Kansu'da iyi vatandaş, tamamen dıştan biçimlendirilen biri değildir; kendi yolunu açabilecek iradeye sahip olmalıdır. Fakat bu irade, öğretmenin rehberliği ve eğitim süreci içinde olgunlaşmalıdır. Bu durum, Kansu'nun ahlaki vatandaşlık anlayışında hürriyet ile disiplin, bireysel gelişim ile toplumsal yönlendirme arasında denge kurmaya çalıştığını göstermektedir.

Ahlaki ve manevi boyuta ilişkin incelenen belgelerde rastlanan bir diğer bulgu, Kansu'nun okul hayatını karakter inşasının merkezi olarak görmesidir. Seciyenin yalnız kitapla öğrenilemeyeceğini belirtmesi, onun okulun bütün unsurlarını ahlaki gelişim açısından değerli gördüğünü ortaya koymaktadır. Dersler, öğretmen davranışları, öğrenciler arası ilişkiler, mükâfatlar, cezalar, beden terbiyesi ve okulun gündelik düzeni çocuğun karakterinin oluşmasında etkili unsurlardır. Bu yaklaşım, vatandaşlık eğitiminin yalnız belirli bir dersin konusu olmadığını, okulun tüm yaşamına yayılan bir terbiye süreci olduğunu göstermektedir. Elde edilen bu bulgu, Kansu'da vatandaşlığın manevi yönünün oldukça pratik bir karakter taşıdığını göstermektedir. Vatandaşlık, yalnız ideal kavramlarla anlatılan bir aidiyet değil; okulda kazanılan alışkanlıklar, çalışma düzeni, sorumluluk duygusu ve davranış biçimleriyle oluşan bir kişilik yapısıdır. Bu nedenle Kansu'nun vatandaşlık anlayışında karakter eğitimi, doğrudan iyi vatandaş yetiştirmenin temel şartlarından biri hâline gelmektedir. Kişilerin yetiştirilmesindeki en temel yapılardan birisi olan okul ve öğretmen etkisi, vatandaşlığın yalnızca kavramdan ibaret olmadığını göstermede rehberlik edecek olan en önemli unsulardandır. Ayrıca Ona göre seciye, hür düşünce, kişisel çalışma ve irade yalnız bireysel üstünlükler değildir. Bunlar, cemiyetin gelişmesine yöneldiğinde vatandaşlık değeri kazanır. Bu nedenle Kansu'nun ideal vatandaş tasavvuru, kendi benliğini geliştiren fakat bunu toplumdan kopuk biçimde yapmayan; bilgi, karakter ve emeğini cemiyetin ilerlemesine yönelten bireydir. Nafi Atuf Kansu'nun eserlerinde rastlanan bir diğer bulgu, Kansu'nun eğitimde ani ve yüzeysel atılımlardan ziyade süreklilik fikrine önem vermesidir. Çocukların belirli bir hedefe ulaşmasını sağlamak için istenen ani atılımların hem bireysel hem de toplumsal açıdan başarısızlıklara yol açabileceği belirtilmektedir. Değişim ve gelişimlerin değerli bulunmasının yanında bu değişimlerin sürekli olarak ve zarar verici boyutta olması durumu vatandaşlığı ve gelişimi sekteye uğratabilecek durumlardandır. Bu durum, Kansu'da ahlaki gelişimin ve vatandaşlık bilincinin kısa süreli telkinlerle değil, sürekli ve düzenli bir eğitim süreciyle oluşabileceğini göstermektedir.

Bu sebeplerden kaynaklı olarak, vatandaşlık eğitimi, geçici heyecanlara veya sadece dönemsel kampanyalara bırakılamaz. Kansu'nun yaklaşımında karakter, irade ve toplumsal sorumluluk zaman içinde oluşan değerlerdir. Bu nedenle vatandaşlık bilinci

de süreklilik, düzen ve aşamalı gelişim isteyen bir süreçtir. Bu yönüyle Kansu, ahlaki ve manevi vatandaşlığı yalnız anlık bir duygu değil, eğitimle yavaş yavaş kurulan kalıcı bir kişilik özelliği olarak değerlendirmektedir. Tüm bu durumların değerlendirilmesi sonucunda, Nafi Atuf Kansu'da ahlaki ve manevi boyuta ilişkin bulgular, vatandaşlık anlayışının seciye, cemiyet, hür düşünce, kişisel çalışma, irade ve toplumsal sorumluluk kavramları etrafında şekillendiğini göstermektedir. Kansu'da iyi vatandaş, yalnız bilgi sahibi olan veya okul başarısı gösteren birey değildir. İyi vatandaş; karakterli, düşünce hürriyetine sahip, iradesini kullanabilen, kişisel çalışmaya önem veren ve bu niteliklerini cemiyetin ilerlemesine yönelten bireydir. Bu nedenle Kansu'nun vatandaşlık anlayışında ahlaki ve manevi boyut, bireysel karakter terbiyesi ile toplumsal sorumluluğun birleştiği bir alan olarak değerlendirilebilir.

4.4.4 Nafi Atuf Kansu'nun Vatandaşlık Anlayışına İlişkin Genel Değerlendirme

Nafi Atuf Kansu'ya ilişkin bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, onun düşüncelerinde vatandaşlık fikrinin eğitim, millî kültür, tarih bilinci ve toplumsal sorumluluk etrafında şekillendiği anlaşılmaktadır. Kansu'da birey, yalnızca kendi kişisel gelişimi için yetiştirilmesi gereken bir varlık olarak değil; içinde bulunduğu toplumun ihtiyaçlarını, tarihsel birikimini ve kültürel değerlerini taşıyabilecek bir yurttaş olarak ele alınmaktadır. Bu nedenle onun yaklaşımında vatandaşlık, bireysel bir statüden çok topluma katılma, millî kültürü benimseme ve ortak yaşama katkı sunma sorumluluğuyla anlam kazanmaktadır.

Vatani boyut açısından bakıldığında, Kansu'nun düşüncelerinde memleketi tanıma, tarihsel sürekliliği kavrama ve millî kültüre sahip çıkma vurgusu öne çıkmaktadır. Ona göre bireyin yaşadığı topluma bağlılık geliştirebilmesi, yalnızca soyut bir aidiyet duygusuyla değil; ülkesinin geçmişini, eğitim tarihini, kültürel değerlerini ve toplumsal ihtiyaçlarını kavramasıyla mümkündür. Bu durum, Kansu'nun vatandaşlık anlayışında tarih bilinci ile vatan bağlılığı arasında güçlü bir ilişki kurduğunu göstermektedir.

Eğitsel boyutta Kansu'nun en belirgin yönü, eğitimi toplumsal hayatın merkezine yerleştirmesidir. Eğitim, onun düşüncelerinde yalnızca bilgi kazandıran bir faaliyet

değil; bireyi cemiyet için hazırlayan, ona sorumluluk bilinci kazandıran ve millî kültürün devamlılığını sağlayan temel bir araçtır. Bu bakımdan Kansu'da vatandaş yetiştirme düşüncesi, okulun ve öğretmenin toplumsal görevleriyle birlikte ele alınmaktadır. Öğretmen, yalnızca ders anlatan kişi değil; çocuğun karakterini, toplumsal duyarlılığını ve vatandaşlık bilincini şekillendiren önemli bir rehber konumundadır.

Ahlaki ve manevi boyut bakımından ise Kansu'nun seciye, sorumluluk ve toplum yararı üzerinde durduğu görülmektedir. Onun yaklaşımında iyi vatandaş, yalnızca haklarını bilen ya da devletle hukukî bağ kuran kişi değildir; aynı zamanda davranışlarıyla topluma katkı sunan, ortak değerleri gözeten ve ahlaki yönden gelişmiş bireydir. Bu nedenle Kansu'da vatandaşlık, karakter eğitimi ve toplumsal sorumluluk düşüncesiyle birlikte değerlendirilmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Nafi Atuf Kansu'nun vatandaşlık anlayışı; millî kültür, tarih bilinci, eğitim, seciye ve toplumsal fayda kavramları etrafında bütünleşmektedir. Onun görüşlerinde vatandaşlık, bireyin yalnızca kendisi için değil, toplum ve millet için yetiştirilmesi gereken bir sorumluluk alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yönüyle Kansu'nun yaklaşımı, erken Cumhuriyet döneminde vatandaşlık düşüncesinin eğitim yoluyla şekillendirilen, kültürel temellere dayanan ve toplumsal sorumlulukla tamamlanan bir bilinç alanı olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.

4.5 Aydınların Vatandaşlık Anlayışları Arasındaki Benzerlikler ve Farklılıklar

Bu başlık altında araştırmanın beşinci alt problemi olan "M. Sâtı Bey (Sâtı-el Husri), Emrullah Efendi, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Nafi Atuf Kansu'nun vatandaşlık anlayışları; eğitim, vatan, milliyet, ahlak, hak, sorumluluk ve toplumsal aidiyet gibi temalar açısından hangi ortaklıkları ve farklılıkları göstermektedir?" sorusuna yönelik bulgulara yer verilmiştir. Önceki başlıklarda her yazarın vatandaşlık anlayışı kendi eserleri ve düşünsel çerçevesi içinde değerlendirilmiştir. Bu bölümde ise elde edilen bulgular birlikte ele alınarak yazarların vatandaşlık anlayışları vatani, eğitsel ve ahlaki-

manevi boyutlar açısından karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulguların karşılaştırmaları Tablo 4.5'te yer almaktadır.

Tablo 4.5 Yazarların vatandaşlık anlayışına ilişkin karşılaştırmalı bulgular

Karşılaştırma Boyutu	Ortak Yönler	Farklılaşan Yönler	Genel Bulgu
Vatani boyut	Dört yazarda da vatan fikri vatandaşlık anlayışının önemli bir parçasıdır.	M. Sâtı Bey'de vatan sevgisi ve terbiye; Kansu'da tarih bilinci ve millî kültür, Hamdullah Suphi'de millî aidiyet ve ortak semboller; Emrullah Efendi'de ise memlekete hizmet düşüncesi öne çıkmaktadır.	Vatandaşlık, yalnızca toprakla kurulan bir bağ değil; duygu, kültür, tarih ve hizmet bilinciyle anlam kazanan çok yönlü bir aidiyet alanıdır.
Eğitsel boyut	Eğitim, dört yazarda da vatandaşlık bilincinin kazandırılmasında temel araçlardan biridir.	M. Sâtı Bey öğretmen ve terbiye üzerinde; Kansu cemiyet için yetişme üzerinde, Hamdullah Suphi millî kültürün aktarımı üzerinde; Emrullah Efendi ise ilim, Darülfünun ve öğretmen yetiştirme üzerinde durmaktadır.	Vatandaşlık, doğuştan kendiliğinden oluşan bir nitelik değil; eğitim yoluyla geliştirilen, yönlendirilen ve toplumsal yaşama hazırlanan bir bilinçtir.

Tablo 4.5 devamı

Ahlaki ve manevi boyut	Dört yazarda da iyi vatandaş, ahlaki sorumluluk taşıyan ve toplumsal faydayı gözeten birey olarak görülmektedir.	M. Sâtı Bey'de seciye ve vatan vazifeleri; Kansu'da karakter ve toplum yararı, Hamdullah Suphi'de millî ruh ve fedakârlık; Emrullah Efendi'de irade, vazife ve nefs terbiyesi öne çıkmaktadır.	Vatandaşlık, yalnızca hak ve görev bilgisiyle sınırlı değildir; karakter, değer, sorumluluk ve ahlaki olgunlukla tamamlanan bir yapıdır.

Tablo 4.5 incelendiğinde, yazarların vatandaşlık anlayışlarında ortak bir düşünsel zemin bulunduğu; ancak bu zeminin her yazarda farklı kavramlar üzerinden kurulduğu görülmektedir. Dört yazar da vatandaşlığı eğitim, ahlak ve toplumsal sorumlulukla ilişkilendirmekte; fakat M. Sâtı Bey vatan terbiyesi, Emrullah Efendi ilim ve vazife, Hamdullah Suphi Tanrıöver millî kültür ve ortak semboller, Nafi Atuf Kansu ise cemiyet için yetişme ve tarih bilinci üzerinde daha belirgin biçimde durmaktadır.

4.5.1 Vatani Boyuta İlişkin Değerlendirme

Vatani boyut dört aydının vatandaşlık anlayışında ortak bir tema olarak yer almakla birlikte, bu boyut her düşünürde farklı kavramlar üzerinden temellendirilmektedir. M. Sâtı Bey'de vatani boyut daha çok bireyin iç dünyasında geliştirilen vatan sevgisi, vatanperverlik ve karakter terbiyesi üzerinden açıklanırken, vatandaşlığın duygusal yönü ön plana çıkmaktadır. Bu yaklaşımda vatandaşlık, hukuki bir aidiyetten ziyade küçük yaşlardan itibaren kazandırılması gereken ahlaki bir değer olarak ele alınmaktadır.

Buna karşılık Nafi Atuf Kansu'da vatani boyut, duygusal bağlılıktan çok tarih bilinci, millî kültür ve memleket gerçekliğinin tanınması ekseninde şekillenmektedir. Kansu'nun yaklaşımında vatandaşlık, tarihsel hafızanın korunması ve millî kültürün gelecek kuşaklara aktarılmasıyla güç kazanmakta; bu yönüyle vatani boyut eğitim temelli bir bilinç alanı olarak ele alınmaktadır.

Hamdullah Suphi Tanrıöver'de vatani boyut, diğer yazarlara göre daha belirgin biçimde millî kültür, Türklük bilinci, hitabet, ortak semboller ve memleket sadakati etrafında şekillenmektedir. Hamdullah Suphi Tanrıöver'de ise vatani boyut, millî kültür, ortak semboller, hitabet ve Türklük bilinci etrafında şekillenmektedir. Diğer yazarlardan farklı olarak onda vatandaşlık, ortak duyguların canlı tutulması ve kültürel aidiyetin güçlendirilmesiyle ilişkilendirilmektedir. Bu nedenle vatani boyut yalnız vatan sevgisiyle değil, millî kimliğin toplumda sürekli yeniden üretilmesiyle de açıklanmaktadır.

Emrullah Efendi'de ise vatani boyut doğrudan vatan sevgisi söylemi üzerinden değil, maarifin geliştirilmesi ve memleketin ihtiyaçlarına cevap verecek insan gücünün yetiştirilmesi üzerinden ele alınmaktadır. Bu yaklaşım, vatandaşlığı eğitim yoluyla memlekete hizmet etme sorumluluğu çerçevesinde değerlendirmektedir.

İncelenen dört aydının vatani boyuta ilişkin görüşleri birlikte değerlendirildiğinde, vatandaşlık anlayışlarının ortak bir temada birleşmekle birlikte bu temayı farklı kavramlar üzerinden temellendirdikleri görülmektedir. Her bir yazarın vatani boyuta yüklediği anlam ve vatandaşlık anlayışına yansıyan temel unsurlar tablo 4.6'da

karşılaştırmalı olarak özetlenmiştir. Bu tablo, yazarlar arasındaki ortaklıkların ve farklılıkların daha sistematik biçimde değerlendirilmesine imkân sağlamaktadır.

Tablo 4.6 Vatani boyuta ilişkin karılaştırmalı bulgular

Aydın	Vatani boyutta öne çıkan kavramlar	Eğitim sürecine yansıması
M. Sâtı Bey	Vatan sevgisi, seciye, aile muhabbeti, bayrak	Vatandaşlığı duygusal ve ahlaki bağlılık üzerinden açıklar.
Nafi Atuf Kansu	Tarih bilinci, millî kültür, memleketi tanıma	Vatandaşlığı eğitim ve kültürel bilinç üzerinden temellendirir.
Hamdullah Suphi Tanrıöver	Millî kültür, ortak semboller, Türklük bilinci	Vatandaşlığı ortak aidiyet ve millî ruh ekseninde ele alır.
Emrullah Efendi	Maarif, ilim, memlekete hizmet	Vatandaşlığı eğitim yoluyla memlekete hizmet anlayışıyla ilişkilendirir.

Genel olarak değerlendirildiğinde dört aydında da vatani boyut vatandaşlığın temel unsurlarından biri olarak kabul edilmekle birlikte, bu boyutun temellendiriliş biçimi farklılaşmaktadır. Sâtı Bey duygusal aidiyeti ve karakter terbiyesini, Nafi Atuf Kansu tarih ve millî kültürü, Hamdullah Suphi ortak semboller ile kültürel birlik fikrini, Emrullah Efendi ise maarif yoluyla memlekete hizmet anlayışını ön plana çıkarmaktadır. Bu farklılaşma, erken Cumhuriyet döneminde vatandaşlık düşüncesinin tek bir anlayış üzerinden değil, farklı eğitim ve kültür yaklaşımları çerçevesinde şekillendiğini göstermektedir.

Karşılaştırmalı değerlendirmeler sonucunda vatani boyutun, yalnız bireyin devlete bağlılığını ifade eden bir kavram olmadığı; tarih, kültür, eğitim, ortak değerler ve toplumsal sorumlulukla birlikte anlam kazandığı görülmektedir. İncelenen yazarlarda vatandaşlık, vatanla kurulan duygusal bağın yanında, tarih bilinci, millî kültür, eğitim yoluyla gelişme, memlekete hizmet ve toplumsal sorumluluk gibi unsurlarla birlikte düşünülmektedir. Bundan dolayı, vatani boyut, bu çalışmada ele alınan dört yazarın vatandaşlık anlayışında hem ortak hem de farklılaşan yönleri görünür kılan temel bir analiz alanı olarak değerlendirilebilir.

4.5.2 Eğitsel Boyuta İlişkin Değerlendirmeler

Eğitsel boyut bakımından dört aydının ortaklaştığı temel nokta, vatandaşlığın doğuştan kazanılan bir özellik değil, eğitim yoluyla geliştirilen bir bilinç olarak görülmesidir. Ancak bu ortak kabul, her yazarda farklı kavramlar ve kurumlar üzerinden temellendirilmektedir. İncelenen eserler karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde, M. Sâtı Bey özellikle *Vatan Fikri ve Terbiyesi, Fenn-i Terbiye* adlı eserlerinde vatandaşlık terbiyesini öğretmen merkezli ele alırken; Nafi Atuf Kansu, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme* adlı eserlerinde eğitimi cemiyet için vatandaş yetiştirme süreci olarak değerlendirmiştir. Hamdullah Suphi Tanrıöver ise *Dağ Yolu ve Günebakan'dan Seçmeler* ile Maarif Vekilliği dönemindeki konuşmalarında millî kültürün ve ortak sembollerin eğitim yoluyla aktarılmasını ön plana çıkarmıştır. Emrullah Efendi'nin maarif üzerine kaleme aldığı eserlerinde ise eğitim, devletin ihtiyaç duyduğu insan kaynağını yetiştiren temel kurum olarak ele alınmaktadır. M. Sâtı Bey vatandaşlık terbiyesini ve öğretmeni ön plana çıkarırken, Nafi Atuf Kansu eğitimi cemiyet için vatandaş yetiştirme amacıyla ilişkilendirmiştir. Hamdullah Suphi Tanrıöver millî kültür ve ortak semboller aracılığıyla vatandaşlık bilincini güçlendirmeyi öne çıkarırken, Emrullah Efendi ise maarif sistemi ve yükseköğretim aracılığıyla memlekete hizmet edecek insan yetiştirmeyi esas almıştır. Eğitim, bu metinlerde bireyin vatanı tanımasını, millî kültürü kavramasını, topluma karşı sorumluluk duymasını, ahlaki karakter kazanmasını ve memlekete hizmet edecek yeterliliğe ulaşmasını sağlayan temel araçlardan biri olarak yer almaktadır. Bu nedenle eğitsel boyut, incelenen yazarların vatandaşlık düşüncesinde yalnız pedagojik değil, aynı zamanda toplumsal ve ahlaki bir anlam taşımaktadır.

İncelenen dört aydının eğitsel boyuta ilişkin vatandaşlık anlayışları karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde, eğitimin tüm yazarlarda vatandaşlığın geliştirilmesinde temel bir unsur olarak görüldüğü, ancak bu role yüklenen anlamın ve önceliklerin farklılaştığı görülmektedir. Yazarların eğitsel boyutta öne çıkardıkları temel kavramlar ile bu kavramların vatandaşlık anlayışına yansımaları, karşılaştırmalı olarak Tablo 4.7'de sunulmaktadır.

Tablo 4.7 Eğitsel boyuta ilişkin karşılaştırmalı bulgular

Aydın	Eğitsel boyutta öne çıkan kavramlar	Vatandaşlık anlayışına yansıması
M. Sâtı Bey	Vatandaşlık terbiyesi, öğretmen, vatan	Eğitim, vatandaşlık bilincinin ve vatan sevgisinin kazandırılmasını sağlayan temel araçtır
Nafi Atuf Kansu	Cemiyet için yetişme, fikrî terbiye, memleketi tanıma	Eğitim, bireyi topluma hazırlayan ve vatandaş yetiştiren temel süreçtir.
Hamdullah Suphi Tanrıöver	Millî kültür, ortak semboller, tarih bilinci	Eğitim, millî kültürün ve ortak değerlerin yeni nesillere aktarılmasını sağlar.
Emrullah Efendi	Maarif, Darülfünun, öğretmen yetiştirme, ilim	Eğitim, memleketin ihtiyaç duyduğu nitelikli insan gücünü yetiştiren temel kurumdur.

Tablo 4.7 İncelenen Aydınların Eğitsel Boyuta İlişkin Görüşlerinin Karşılaştırılması ile dört aydın eğitimin vatandaşlık üzerindeki etkisini kabul etmekle birlikte, eğitime yükledikleri işlev farklılaştığı görülmektedir. M. Sâtı Bey öğretmeni ve vatandaşlık terbiyesini merkeze yerleştirirken, Nafi Atuf Kansu eğitimi cemiyet için birey yetiştirme süreci olarak değerlendirmiştir. Hamdullah Suphi Tanrıöver millî kültürün ve ortak sembollerin aktarımında eğitimi önemli bir araç olarak görmüş; Emrullah Efendi ise maarif teşkilatı, Darülfünun ve öğretmen yetiştirme yoluyla devletin ihtiyaç duyduğu insan kaynağının oluşturulmasını ön plana çıkarmıştır. Bu durum, vatandaşlık eğitiminin incelenen yazarlarda tek bir öğretim faaliyeti olarak değil; vatan, toplum, kültür, ahlak ve memleket hizmetiyle bağlantılı çok yönlü bir süreç olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde, dört yazarın eğitim anlayışı vatandaşlığın geliştirilmesinde ortak bir araç olarak görülmektedir. Bununla birlikte eğitimin vatandaşlık üzerindeki işlevi her yazarda farklı biçimde tanımlanmaktadır. M. Sâtı Bey vatandaşlık terbiyesi ve öğretmeni, Nafi Atuf Kansu toplumsal sorumluluk ve cemiyet için yetişmeyi, Hamdullah Suphi Tanrıöver millî kültür ve ortak değerlerin aktarımını, Emrullah Efendi ise maarif teşkilatı ve yükseköğretim yoluyla memlekete hizmet edecek insan yetiştirilmesini ön plana çıkarmaktadır. Bu farklılıklar, Erken Cumhuriyet Döneminde vatandaşlık

eğitiminin tek tip bir anlayışla değil, ortak amaçlara yönelen ancak farklı araçlarla temellendirilen çok boyutlu bir yaklaşım olarak ele alındığını göstermektedir.

4.5.3 Ahlaki ve Manevi Boyuta İlişkin Genel Değerlendirme

Ahlaki ve manevi boyuta ilişkin bulgular birlikte değerlendirildiğinde, dört aydının da vatandaşlığı yalnız hukukî statü veya siyasî bağlılık temelinde ele almadıkları görülmektedir. Bulgular, vatandaşlığın ahlaki karakter, vazife bilinci, toplumsal sorumluluk, millî aidiyet ve manevi değerlerle ilişkilendirildiğini göstermektedir. Bununla birlikte söz konusu unsurlar, her yazarda farklı kavramsal temeller üzerinden açıklanmaktadır. M. Sâtı Bey'de ahlaki ve manevi boyut daha çok vatan sevgisinin içselleştirilmesi, aile muhabbeti, ortak hatıralar, bayrak, kamu yararı ve vatan vazifeleri üzerinden ortaya çıkmaktadır. Onun yaklaşımında vatandaşlık, yalnız vatanı sevmekle sınırlı değildir; bu sevginin davranışa dönüşmesi, bireyin günlük hayatında vatanın menfaatini gözetmesi ve kamu yararını şahsi çıkarlarının önüne koyması beklenmektedir. Yerli malı kullanımı ve millî iktisadi teşebbüslerin desteklenmesi gibi örnekler, M. Sâtı Bey'in vatandaşlığı gündelik hayatın somut tercihleriyle de ilişkilendirdiğini göstermektedir. M. Sâtı Bey'de ahlaki vatandaşlığın temelini, vatan sevgisinin davranışa dönüşmesi ve kamu yararını önceleyen karakter anlayışı oluşturmaktadır.

Nafi Atuf Kansu'da ahlaki ve manevi boyut, seciye, cemiyet için yetişme, düşünce hürriyeti, kişisel çalışma ve toplumsal sorumluluk kavramlarıyla şekillenmektedir. Kansu'nun yaklaşımında iyi vatandaş, yalnız bilgi sahibi olan birey değildir; karakterli, düşünebilen, iradesini kullanabilen ve kendi gelişimini cemiyetin yararına yöneltebilen kişidir. Bu nedenle Kansu'da vatandaşlık, bireysel başarıdan çok toplumsal sorumlulukla ilişkilidir. Seciyenin yalnız kitaptan öğrenilemeyeceği yönündeki düşüncesi, onun ahlaki vatandaşlığı okulun bütün hayatına yayılan bir karakter terbiyesi olarak gördüğünü ortaya koymaktadır.

Hamdullah Suphi Tanrıöver'de ahlaki ve manevi boyut, millî ruh, kültür birliği, hitabet, fedakârlık, ortak ülkü, toplumsal birlik ve millî semboller üzerinden belirginleşmektedir. Tanrıöver'in eserlerinde hitabet, millî semboller ve ortak kültürel

hafıza vatandaşlık bilincini güçlendiren başlıca araçlar olarak öne çıkmaktadır. Hamdullah Suphi'de iyi vatandaş, yalnız vatanını seven kişi değil; millî kültürü benimseyen, ortak sembollere sahip çıkan, toplumun moral gücünü artıran ve millî ülkü etrafında sorumluluk üstlenen kişidir. Bu yönüyle onun vatandaşlık anlayışında ahlaki ve manevi boyut, bireysel karakterden çok millî ruhun ve toplumsal birliğin güçlendirilmesiyle ilişkilidir.

Emrullah Efendi'de ise ahlaki ve manevi daha çok ahlak ve eğitim felsefesi ekseninde oluşmaktadır. Onun metinlerinde vatandaşlık doğrudan millî heyecan veya semboller üzerinden değil; ilim, hayır, hakikat, vazife, irade, nefs terbiyesi ve ahlak kavramları üzerinden okunabilmektedir. Emrullah Efendi'ye göre iyi insan ve iyi vatandaş, yalnız doğruyu bilen kişi değildir; bildiğini davranışa dönüştürebilen, iradesini terbiye eden, nefsini yönlendirebilen ve toplumsal vazifelerini yerine getirebilen şahsiyettir. Bu nedenle Emrullah Efendi'de ahlaki vatandaşlık, bireyin iç disiplini ile toplumsal düzen arasında kurulan ilişkiyle açıklanabilir.

İncelenen dört aydının ahlaki ve manevi boyuta ilişkin görüşleri karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde, vatandaşlığın yalnız hukuki bir statü olarak değil; bireyin karakteri, değerleri, toplumsal sorumlulukları ve manevi aidiyetiyle birlikte ele alındığı görülmektedir. Bununla birlikte, her yazar ahlaki ve manevi vatandaşlığı farklı kavramlar üzerinden açıklamaktadır. Yazarların bu boyutta öne çıkardıkları temel kavramlar ile vatandaşlık anlayışına yansımaları karşılaştırmalı olarak Tablo 4.8'de sunulmaktadır.

Tablo 4.8 Ahlaki ve manevi boyuta ilişkin görüşlerinin karşılaştırılması

Aydın	Ahlaki ve manevi boyutta öne çıkan kavramlar	Vatandaşlık anlayışına yansıması
M. Sâtı Bey	Vatan sevgisi, seciye, aile muhabbeti, kamu yararı, vatan vazifesi	Vatandaşlığı, vatan sevgisini davranışa dönüştüren, kamu yararını gözeten ve görev bilinciyle hareket eden birey anlayışı üzerinden açıklamaktadır.
Nafi Atuf Kansu	Seciye, cemiyet için yetişme, düşünce hürriyeti, kişisel çalışma, irade	Vatandaşlığı, karakterli, özgür düşünebilen, sorumluluk sahibi ve toplumsal yararı gözeten birey anlayışıyla ilişkilendirmektedir.
Hamdullah Suphi Tanrıöver	Millî ruh, fedakârlık, ortak ülkü, kültür birliği, ortak semboller	Vatandaşlığı, millî kültüre bağlılık, ortak değerler etrafında birleşme ve toplumsal dayanışma üzerinden temellendirmektedir.
Emrullah Efendi	Ahlak, vazife, irade, nefs terbiyesi, hakikat	Vatandaşlığı, ahlaki olgunluk, öz denetim, vazife bilinci ve toplumsal sorumluluk temelinde değerlendirmektedir.

Tablo 4.8'de yer alan karşılaştırmaya göre, dört aydının ahlaki ve manevi vatandaşlık anlayışlarında ortak bir yön bulunduğunu, ancak bu ortak yönün farklı kavramlarla temellendirildiğini göstermektedir. M. Sâtı Bey'de ahlaki vatandaşlık daha çok vatan sevgisinin davranışa dönüşmesiyle; Nafi Atuf Kansu'da seciye ve cemiyet için yetişmeyle; Hamdullah Suphi'de millî ruh ve ortak kültürel aidiyetle; Emrullah Efendi'de ise vazife, irade ve ahlak felsefesiyle açıklanmaktadır. Bu durum, vatandaşlık anlayışının incelenen yazarlarda yalnız bilgi veya aidiyet düzeyinde kalmadığını, bireyin ahlaki olgunluğu ve toplumsal sorumluluğu ile tamamlandığını ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak ahlaki ve manevi boyut, incelenen dört yazarda vatandaşlığın karakter, sorumluluk ve değer temelli bir anlayış olarak ele alındığını göstermektedir. Her ne kadar bu değerler farklı kavramlarla açıklansa da ortak nokta, vatandaşlığın yalnız

hukukî aidiyetle sınırlı görülmemesi; bireyin ahlaki olgunluğu, toplumsal sorumluluğu ve millî değerlere bağlılığıyla tamamlanan bir süreç olarak değerlendirilmesidir.

Dört aydının da vatandaşlığı yalnız bireyin devlete bağlılığı biçiminde değerlendirmediği görülmektedir. Her bir aydında vatandaşlık, bireyin içinde yaşadığı toplumla, vatanla, eğitimle ve ahlaki sorumluluklarla kurduğu ilişki üzerinden anlam kazanmaktadır. Bu yönüyle vatandaşlık, incelenen metinlerde pasif bir aidiyet olmaktan çıkıp; öğrenilen, geliştirilen, içselleştirilen ve davranışlara yansıması beklenen aktif bir bilinç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aydınlar arasında ilk ortak nokta, vatandaşlığın vatan fikriyle ilişkilendirilmesidir. Ancak vatan kavramı her yazarda aynı biçimde ele alınmamıştır. M. Sâtı Bey'de vatan, bireyin ruhunda sevgi, hatıra ve seciye hâline gelmesi gereken manevi bir değer olarak görülmektedir. Nafi Atuf Kansu'da vatan, tarih bilinci ve millî kültürle tanınması gereken toplumsal bir gerçekliktir. Hamdullah Suphi'de vatan, millî kültür, ortak semboller ve memleket sadakati etrafında güçlü bir aidiyet alanı hâline gelmektedir. Emrullah Efendi'de ise vatan, daha çok maarif yoluyla güçlendirilmesi ve ihtiyaçları karşılanması gereken bir memleket meselesi olarak görünmektedir. Bu farklılıklar, vatan kavramının dört yazarda ortak bir değer olmakla birlikte; duygusal, tarihsel, kültürel ve kurumsal boyutlarıyla farklı şekillerde temellendirildiğini göstermektedir.

İkinci ortak bulgu, vatandaşlığın eğitim yoluyla inşa edilen bir bilinç olarak görülmesidir. Her ne kadar dört aydın da vatandaşlık eğitimini gerekli görse de eğitime yükledikleri işlev farklılaşmaktadır. M. Sâtı Bey eğitim yoluyla vatan sevgisinin kazandırılmasını, Kansu cemiyet için birey yetiştirmeyi, Tanrıöver millî kültürün aktarılmasını, Emrullah Efendi ise devletin ihtiyaç duyduğu nitelikli insan gücünün yetiştirilmesini ön plana çıkarmaktadır.

Üçüncü ortak bulgu, vatandaşlığın ahlaki sorumluluk ve vazife bilinciyle birlikte düşünülmesidir. M. Sâtı Bey'de bu durum, oy verme, kamu yararı, yerli malı kullanımı ve vatan vazifeleriyle görünür hâle gelmektedir. Nafi Atuf Kansu'da ahlaki sorumluluk, seciye, düşünce hürriyeti ve cemiyet için yetişme fikriyle açıklanmaktadır. Hamdullah Suphi'de ahlaki sorumluluk, millî birlik, fedakârlık ve

ortak ülkü etrafında belirginleşmektedir. Emrullah Efendi'de ise bu sorumluluk, ahlak, vazife, irade ve nefs terbiyesi gibi felsefi kavramlar üzerinden temellendirilmektedir. Dolayısıyla dört aydının ortaklaştığı nokta, vatandaşlığın haklardan önce sorumluluk temelinde tanımlanmasıdır. Bu noktada M. Sâtı Bey ile Hamdullah Suphi arasında dikkat çekici bir benzerlik bulunmaktadır. M. Sâtı Bey'de vatandaşlık, oy verme ve kamu hizmeti gibi alanlarda bireyin şahsi çıkarını değil, umumun menfaatini gözetmesiyle ilişkilendirilmektedir. Hamdullah Suphi'de ise özellikle vatan ve millî mücadele söz konusu olduğunda ayrılıkların ikinci plana bırakılması ve toplumun ortak hedef etrafında birleşmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Her iki düşünür farklı kavramlardan hareket etse de vatandaşlığı bireysel çıkardan çok ortak yararı önceleyen bir sorumluluk anlayışıyla açıklamaktadır. İyi vatandaş, kişisel veya dar grup çıkarlarının ötesine geçerek vatanın ve toplumun genel menfaatini önceleyen bireydir.

Yazarlar arasındaki temel farklılık, vatandaşlığı açıklarken ağırlık verdikleri kavramsal merkezlerde ortaya çıkmaktadır. M. Sâtı Bey'in yaklaşımı daha çok pedagojik ve psikolojik bir nitelik taşımaktadır; çünkü vatandaşlık onda vatan sevgisinin nasıl kazandırılacağı, nasıl seciye hâline geleceği ve davranışa nasıl dönüşeceği üzerinden açıklanmaktadır. Nafi Atuf Kansu'da ise daha toplumcu bir bakış vardır. Onda vatandaşlık, bireyin cemiyet için yetişmesi, millî kültürü kavraması ve karakterli bir şahsiyet olarak topluma katılmasıyla anlam kazanmaktadır. Hamdullah Suphi Tanrıöver'in vatandaşlık anlayışı ise daha hitabî, sembolik ve kültürel bir yapıya sahiptir. Onun metinlerinde vatandaşlık, millî kültürün benimsenmesi, ortak sembollere sahip çıkılması, millî birlik duygusunun güçlendirilmesi ve toplumun ortak ruh etrafında toparlanmasıyla ilişkilidir. Emrullah Efendi'de ise vatandaşlık daha kurumsal ve felsefi bir zeminde ele alınmaktadır. İlim, Darülfünun, öğretmen yetiştirme, ahlak, vazife ve irade kavramları onun vatandaşlık anlayışında belirleyici konumdadır. Bu nedenle Emrullah Efendi'de vatandaşlık, doğrudan millî heyecan veya semboller üzerinden değil, ahlaklı ve ilim sahibi bireyin topluma karşı görevlerini yerine getirmesi üzerinden açıklanmaktadır.

Bu karşılaştırmalı bulgular, geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet döneminde vatandaşlık anlayışının tek bir çizgide gelişmediğini göstermektedir. Aynı dönemin düşünürleri benzer sorunlarla ilgilenmiş olsalar da vatandaşlığı farklı düşünsel araçlarla

açıklamışlardır. M. Sâtı Bey vatandaşlığı terbiye ve vatan sevgisi üzerinden, Nafi Atuf Kansu cemiyet ve millî kültür üzerinden, Hamdullah Suphi millî ruh ve kültürel aidiyet üzerinden, Emrullah Efendi ise ilim ve ahlak felsefesi üzerinden temellendirmiştir. Bu durum, dönemin vatandaşlık düşüncesinin zengin ve çok yönlü bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte incelenen düşünürlerin farklı çözüm önerileri geliştirmelerine rağmen, ortak amaçlarının toplumsal bütünlüğü güçlendiren bilinçli vatandaş tipini oluşturmak olduğu görülmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, araştırmanın en önemli bulgularından biri vatandaşlığın incelenen yazarlarda aktif bir sorumluluk alanı olarak görülmesidir. Aynı zamanda vatanını tanıyan, millî kültürünü benimseyen, eğitim yoluyla gelişen, ahlaki sorumluluk taşıyan, kamu yararını gözeten ve toplumun geleceği için görev üstlenen bireydir. Bu nedenle vatandaşlık, yalnız bilgi düzeyinde kalan bir kavram olarak değil; davranışa dönüşmesi beklenen bir sorumluluk alanı olarak değerlendirilmektedir. Dört aydının vatandaşlık anlayışında haklardan çok vazife, aidiyetten çok sorumluluk ve bilgiden çok terbiye vurgusu dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak dört yazar vatandaşlığı ortak biçimde çok boyutlu bir olgu olarak değerlendirmiş; ancak bu olguyu pedagojik, toplumsal, kültürel ve felsefi yaklaşımlar üzerinden farklı biçimlerde temellendirmiştir. Karşılaştırmalı değerlendirme, incelenen dört düşünürün vatandaşlığı farklı kavramlar üzerinden açıklamalarına rağmen, ortak hedeflerinin toplumsal bütünlüğü sağlayacak bilinçli birey yetiştirmek olduğunu göstermektedir. Bu durum, geç Osmanlı'dan erken Cumhuriyet'e uzanan süreçte vatandaşlık düşüncesinin tek tip bir anlayıştan ziyade ortak amaçlar etrafında şekillenen farklı yaklaşımlar içerdiğini ortaya koymaktadır.

4.5.4 Dönemsel Bağlam ve Görevlerin Vatandaşlık Anlayışına Etkisine İlişkin Bulgular

İncelenen yazarların vatandaşlık anlayışları karşılaştırıldığında, düşüncelerinin yalnız teorik bir zeminde oluşmadığı; içinde yaşadıkları dönemlerin siyasal, toplumsal ve eğitimsel ihtiyaçlarıyla doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir. M. Sâtı Bey, Nafi Atuf

Kansu, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Emrullah Efendi'nin ortak noktalarından biri, geç Osmanlı'dan erken Cumhuriyet'e uzanan dönüşüm sürecinde eğitim, toplum ve vatandaşlık meseleleriyle ilgilenmiş olmalarıdır. Bu dönem, Osmanlı tebaasından modern vatandaşa geçiş tartışmalarının yoğunlaştığı, meşrutiyet, millî mücadele, cumhuriyet, millî eğitim ve ulus-devlet inşası gibi başlıkların ön plana çıktığı bir tarihsel arka plana sahiptir. İncelenen eserler, vatandaşlık anlayışlarının dönemin siyasal, toplumsal ve eğitimsel dönüşümlerinden bağımsız gelişmediğini göstermektedir. M. Sâtı Bey ve Emrullah Efendi'nin düşüncelerinin II. Meşrutiyet dönemindeki maarif ve terbiye tartışmalarıyla daha doğrudan ilişkili olması durumu ön plandadır. Her iki isim de eğitim reformu, öğretmen yetiştirme, pedagoji ve maarif sisteminin yenilenmesi gibi konularla ilgilenmiştir. M. Sâtı Bey'in öğretmen yetiştirme alanındaki çalışmaları, vatandaşlığı eğitim yoluyla kazandırılması gereken bir karakter meselesi olarak ele almasına zemin hazırlamıştır. Bu durum onun eğitimci ve pedagog kimliğiyle doğrudan bağlantılıdır. M. Sâtı Bey için vatandaşlık, yalnız siyasal bir aidiyet değil, eğitim yoluyla kazandırılacak bir duygu, karakter ve davranış meselesidir.

İncelenen dört aydının vatandaşlık anlayışları karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde, düşüncelerinin yalnızca teorik yaklaşımlardan oluşmadığı; yaşadıkları dönemin siyasal ve toplumsal şartları ile üstlendikleri görevlerden önemli ölçüde etkilendiği görülmektedir. Vatandaşlık anlayışlarının şekillenmesinde etkili olan dönemsel bağlamlar, görev alanları ve bu unsurların vatandaşlık düşüncesine yansımaları karşılaştırmalı olarak Tablo 4.9'da sunulmaktadır.

Tablo 4.9 Dönemsel bağlamlara ilişkin karşılaştırmalı bulgular

Aydın	Dönemsel bağlam	Vatandaşlık anlayışına etkisi
M. Sâtı Bey	II. Meşrutiyet Dönemi, eğitim ve terbiye reformları	Vatandaşlığı, eğitim yoluyla kazandırılan vatan sevgisi, karakter (seciye) ve vatandaşlık terbiyesi ekseninde ele almıştır.
Nafi Atuf Kansu	Erken Cumhuriyet Dönemi, millî eğitim ve kültür politikaları	Vatandaşlığı, cemiyet için birey yetiştirme, millî kültürün aktarılması ve toplumsal sorumluluk anlayışıyla ilişkilendirmiştir.
Hamdullah Suphi Tanrıöver	Millî Mücadele ve Erken Cumhuriyet Dönemi	Vatandaşlığı, millî kültür, ortak semboller, millî birlik ve ortak aidiyet bilinci üzerinden açıklamıştır.
Emrullah Efendi	II. Meşrutiyet Dönemi, eğitimde modernleşme çalışmaları	Vatandaşlığı, ilim, maarif, öğretmen yetiştirme ve memlekete hizmet edecek nitelikli insan yetiştirme anlayışıyla temellendirmiştir.

Tablo 4.9 incelendiğinde ulaşılan önemli bulgulardan biri, vatandaşlık anlayışlarının yalnız yazarların düşünsel tercihleriyle değil, aynı zamanda görev yaptıkları kurumlar ve içinde bulundukları tarihsel şartlarla şekillenmiş olmasıdır. İncelenen eserler, eğitim, kültür ve devlet yönetimi gibi farklı alanlarda görev üstlenen aydınların vatandaşlık kavramına kendi meslekî deneyimleri doğrultusunda anlam yüklediklerini göstermektedir. Bu durum, vatandaşlık anlayışındaki farklılıkların yalnız teorik yaklaşımlardan değil, üstlenilen görevlerin ortaya çıkardığı ihtiyaç ve önceliklerden de kaynaklandığını ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede M. Sâtı Bey ve Emrullah Efendi eğitim kurumları ve öğretmen yetiştirme faaliyetleri nedeniyle vatandaşlığı daha çok eğitim ve terbiye ekseninde ele alırken; Nafi Atuf Kansu eğitim tarihi ve millî kültür çalışmaları doğrultusunda vatandaşlığı cemiyet ve kültür merkezli değerlendirmiştir. Hamdullah Suphi Tanrıöver ise siyasal ve kültürel görevlerinin etkisiyle vatandaşlık anlayışında millî birlik, ortak semboller ve hitabet unsurunu daha belirgin biçimde öne çıkarmıştır.

Dönemsel süreç açısından bakıldığında, II. Meşrutiyet dönemi ile erken Cumhuriyet dönemi arasında hem süreklilik hem de dönüşüm bulunmaktadır. II. Meşrutiyet döneminde vatandaşlık daha çok eğitim reformu ve hürriyet düşüncesi etrafında şekillenirken, Erken Cumhuriyet döneminde millî kültür ve ulus-devlet inşası daha belirgin hâle gelmiştir. Tüm bu süreçlerin amaçları ise vatanın bölünmez bütünlüğünü korumak ve kurtarmaktır. II. Meşrutiyet döneminde vatandaşlık düşüncesi daha çok maarifin ıslahı, hürriyet, terbiye, öğretmen yetiştirme ve toplumun yeniden düzenlenmesi çerçevesinde ele alınmıştır. Erken Cumhuriyet döneminde ise bu tartışmalara millî kültür, ortak kimlik, yeni nesil, millî semboller ve ulus-devlet inşası daha güçlü biçimde eklenmiştir. Bu nedenle M. Sâtı Bey ve Emrullah Efendi'de vatandaşlık daha çok eğitim reformu ve terbiye meselesi olarak belirginleşirken; Nafi Atuf Kansu ve Hamdullah Suphi Tanrıöver'de vatandaşlık, millî kültür ve Cumhuriyet'in yeni insan yetiştirme hedefiyle daha doğrudan bağlantılıdır.

Sonuç olarak görev alanları ile vatandaşlık anlayışları arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Eğitim alanında çalışan isimler vatandaşlığı pedagojik açıdan değerlendirirken; kültür ve siyaset alanında görev yapan isimler millî birlik, ortak kültür ve toplumsal aidiyet kavramlarını daha fazla öne çıkarmıştır. Bu durum vatandaşlık anlayışının yalnız teorik düşüncelerden değil, yazarların içinde bulundukları tarihsel şartlar ve meslekî tecrübelerden de etkilendiğini göstermektedir.

Bu karşılaştırmalı bulgular, araştırmaya konu edilen dört aydının vatandaşlık anlayışlarının aynı tarihsel dönüşüm sürecinde şekillenmesine rağmen tek tip bir vatandaşlık modeli ortaya koymadığını göstermektedir. Her yazar, kendi görev alanı ve düşünsel öncelikleri doğrultusunda vatandaşlığı farklı bir merkezden açıklamıştır.

4.6 Vatandaşlık Anlayışlarının Günümüz Vatandaşlık Eğitimi Açısından Önemi

Bu başlık altında araştırmanın altıncı alt problemi olan "İncelenen aydınların vatandaşlık anlayışları günümüz vatandaşlık eğitimine; öğretim programlarının geliştirilmesi, öğretmen yetiştirme süreçleri ve demokratik vatandaşlık becerilerinin kazandırılması açısından hangi katkıları sunmaktadır?" sorusuna yönelik bulgulara yer verilmiştir. Önceki başlıklarda incelenen M. Sâtı Bey, Emrullah Efendi, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Nafi Atuf Kansu'nun vatandaşlık anlayışları; vatan, eğitim, ahlak, millî kültür, vazife, seciye, irade, toplumsal sorumluluk ve memlekete hizmet gibi kavramlar etrafında değerlendirilmiştir. Bu bölümde ise söz konusu bulguların günümüz vatandaşlık eğitimi, sosyal bilgiler öğretimi ve öğretmen yetiştirme süreçleri açısından taşıdığı anlam üzerinde durulmuştur.

Günümüz vatandaşlık eğitimi yalnızca bireylere hak ve sorumluluk bilgisi kazandırmayı amaçlamamakta; aynı zamanda demokratik katılım, eleştirel düşünme, toplumsal sorumluluk, kültürel farkındalık ve ortak yaşam becerilerinin geliştirilmesini de hedeflemektedir. Bu yönüyle araştırmada ulaşılan bulgular, günümüz vatandaşlık eğitiminin temel amaçlarıyla önemli ölçüde örtüşmektedir.

M. Sâtı Bey'in vatandaşlık anlayışı, günümüz vatandaşlık eğitimi açısından özellikle vatan sevgisinin kuru bir söylem olarak değil, bireyin davranışlarında karşılık bulan bir sorumluluk bilinci olarak kazandırılması gerektiğini göstermektedir. Onun vatan terbiyesi, seciye, alışkanlık ve öğretmen niteliği üzerinde durması, vatandaşlık eğitiminde öğretmenin rolünü öne çıkarmaktadır. Bu bulgu, günümüzde sosyal bilgiler ve vatandaşlık eğitiminde öğretmenin yalnızca bilgi aktaran kişi değil; öğrencinin değer, tutum ve sorumluluk bilincini şekillendiren temel rehberlerden biri olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bu yaklaşım, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nde vurgulanan değer temelli eğitim anlayışıyla benzerlik göstermektedir.

Emrullah Efendi'nin görüşleri, vatandaşlık eğitiminin akıl, ilim, muhakeme, ahlak ve vazife bilinciyle birlikte düşünülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Onun düşüncelerinde iyi vatandaş, yalnızca kuralları bilen kişi değildir; aynı zamanda

düşünebilen, doğruyu ayırt edebilen, görevlerinin farkında olan ve topluma fayda sağlayabilecek bir bireydir. Bu yönüyle Emrullah Efendi'nin yaklaşımı, günümüz vatandaşlık eğitiminde eleştirel düşünme, ahlaki karar verme, sorumluluk alma ve kamusal yararı gözetme becerilerinin önemini destekleyen bir nitelik taşımaktadır.

Hamdullah Suphi Tanrıöver'in vatandaşlık anlayışı, günümüz vatandaşlık eğitiminde millî kültür, ortak semboller, dil, tarih ve toplumsal aidiyetin önemini göstermektedir. Onun düşüncelerinde vatandaşlık, bireyin yalnızca kişisel haklarını bilmesiyle değil; ait olduğu toplumun ortak hafızasını, değerlerini ve kültürel birikimini tanımasıyla anlam kazanmaktadır. Bu bulgu, vatandaşlık eğitiminde millî kimlik ve kültürel aidiyetin demokratik değerlerle birlikte ele alınması gerektiğini göstermektedir. Böylece öğrenciler hem kendi toplumlarının tarihsel ve kültürel birikimini tanıyabilir hem de bu birikimi çağdaş vatandaşlık değerleriyle ilişkilendirebilir.

Nafi Atuf Kansu'nun görüşleri ise vatandaşlık eğitiminin cemiyet için yetişme, tarih bilinci, millî kültür ve toplumsal sorumluluk kavramlarıyla birlikte ele alınabileceğini göstermektedir. Kansu'da eğitim, bireyi yalnızca kendisi için değil, içinde yaşadığı toplum için yetiştiren bir süreçtir. Bu anlayış, günümüz sosyal bilgiler eğitiminde öğrencilerin yalnızca bilgi edinmesini değil; toplumsal sorunlara duyarlı, çevresine katkı sunan, sorumluluk alabilen ve ortak yaşam bilinci geliştiren bireyler olarak yetişmesini desteklemektedir.

Bu bulgular doğrultusunda incelenen aydınların görüşlerinin günümüz vatandaşlık eğitimi açısından taşıdığı önem Tablo 4.10'da özetlenmiştir.

Tablo 4.10 Günümüz vatandaşlık eğitimi açısından karşılaştırmalı bulgular

Aydın	Günümüz vatandaşlık eğitimi açısından öne çıkan yön	Eğitim sürecine yansıması
M. Sâtı Bey	Vatan terbiyesi, seciye, öğretmen niteliği ve sorumluluk bilinci	Vatandaşlık eğitiminde değer, davranış ve öğretmen rehberliğinin önemini göstermektedir.
Emrullah Efendi	İlim, akıl, muhakeme, ahlak, vazife ve irade	Eleştirel düşünme, ahlaki karar verme ve görev bilinci kazandırma açısından önem taşımaktadır.
Hamdullah Suphi Tanrıöver	Millî kültür, ortak semboller, dil, tarih ve aidiyet	Öğrencilerin millî kültürü tanıması ve toplumsal birlik bilinci geliştirmesi açısından değerlendirilebilir.
Nafi Atuf Kansu	Cemiyet için yetişme, tarih bilinci, millî kültür ve toplumsal sorumluluk	Sosyal bilgiler eğitiminde aktif, duyarlı ve topluma katkı sunan vatandaş yetiştirme anlayışını desteklemektedir.

Tablo 4.10 incelendiğinde, dört aydının vatandaşlık anlayışlarının günümüz vatandaşlık eğitiminin farklı boyutlarını desteklediği görülmektedir. Bununla birlikte, bu katkılar aynı düzlemde olmayıp her yazarın öne çıkardığı kavramlar doğrultusunda farklılaşmaktadır. M. Sâtı Bey daha çok vatandaşlık terbiyesi ve öğretmen rolüyle; Emrullah Efendi akıl, ahlak ve vazife bilinciyle; Hamdullah Suphi Tanrıöver millî kültür ve ortak aidiyetle; Nafi Atuf Kansu ise cemiyet için yetişme ve toplumsal sorumluluk düşüncesiyle öne çıkmaktadır. Bu durum, vatandaşlık eğitiminin tek bir kavrama indirgenemeyeceğini; tarihsel, kültürel, ahlaki, eğitsel ve toplumsal boyutları birlikte içeren çok yönlü bir alan olduğunu göstermektedir.

Günümüz vatandaşlık eğitimi açısından bu aydınların görüşleri, özellikle sosyal bilgiler dersinin amaçlarıyla ilişkilendirilebilir. Sosyal bilgiler dersi, bireyin kendisini, toplumunu, tarihini, kültürünü ve sorumluluklarını tanımasına katkı sağlayan temel derslerden biridir. Günümüzde yürürlükte bulunan Sosyal Bilgiler Öğretim Programı; etkin vatandaş yetiştirme, demokratik yaşam becerileri kazandırma, millî ve manevi değerleri benimsetme, kültürel mirası koruma ve toplumsal sorumluluk geliştirme gibi

amaçlara yer vermektedir. Araştırmada ulaşılan bulgular, incelenen aydınların görüşlerinin bu amaçların tarihsel arka planını oluşturabilecek nitelikte olduğunu göstermektedir. Bu nedenle erken Cumhuriyet döneminde vatandaşlık, eğitim ve toplum üzerine düşünceler geliştiren bu isimlerin görüşleri, sosyal bilgiler öğretiminde tarihsel bir arka plan sunabilir. Öğrenciler, vatandaşlık kavramını yalnız güncel bir konu olarak değil, Türkiye'nin modernleşme ve eğitim tarihi içinde gelişen bir düşünce alanı olarak da değerlendirme imkânı bulabilir.

Öğretmen yetiştirme açısından bakıldığında, incelenen aydınların görüşleri öğretmen adaylarına vatandaşlık eğitiminin tarihsel temellerini kavratma bakımından önemlidir. Özellikle M. Sâtı Bey ve Emrullah Efendi'nin öğretmen yetiştirme, terbiye, maarif ve ilim konularındaki görüşleri, öğretmenin vatandaşlık bilinci kazandırmadaki rolünü göstermektedir. Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Nafi Atuf Kansu'nun millî kültür, tarih bilinci ve toplumsal sorumluluk vurguları ise öğretmen adaylarının vatandaşlık eğitimini yalnız ders içeriği olarak değil, aynı zamanda kültürel ve toplumsal bir sorumluluk alanı olarak değerlendirmesine katkı sağlayabilir.

Öğretim programları açısından değerlendirildiğinde, incelenen aydınların görüşleri vatandaşlık eğitiminin tarihsel kaynaklarla desteklenmesine katkı sağlayabilecek niteliktedir. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında hazırlanan öğretim programlarında; millî ve manevi değerlerin benimsetilmesi, sorumluluk sahibi bireylerin yetiştirilmesi, kültürel mirasın korunması, toplumsal duyarlılık geliştirilmesi ve etkin vatandaşlık becerilerinin kazandırılması temel hedefler arasında yer almaktadır. Bu araştırmada incelenen aydınların vatandaşlık anlayışları da vatan sevgisi, millî kültür, toplumsal sorumluluk, ahlaki gelişim ve eğitimin dönüştürücü rolü gibi yönleriyle söz konusu hedeflerin tarihsel arka planını oluşturan düşünsel yaklaşımlar arasında değerlendirilebilir. Bu nedenle söz konusu isimlerin eserlerinden seçilecek uygun metinler, sosyal bilgiler ve vatandaşlık eğitimi derslerinde öğrencilerin vatandaşlık kavramını tarihsel, kültürel ve ahlaki boyutlarıyla değerlendirmelerine katkı sağlayabilecek öğretim materyalleri olarak kullanılabilir. Bununla birlikte, incelenen aydınların vatandaşlık anlayışlarının günümüz eğitimine doğrudan aktarılması yerine, tarihsel bağlamı dikkate alınarak değerlendirilmesi daha uygun olacaktır. Çünkü her bir aydın, yaşadığı dönemin siyasal, toplumsal ve eğitimsel

ihtiyaçları doğrultusunda vatandaşlık anlayışını şekillendirmiştir. Bu nedenle söz konusu görüşler, günümüz demokratik vatandaşlık, insan hakları, çoğulculuk, katılımcılık ve kapsayıcı eğitim anlayışı çerçevesinde yeniden yorumlanmalıdır. Böyle bir yaklaşım, bir yandan öğrencilerin vatandaşlık düşüncesinin tarihsel gelişimini kavramalarına katkı sağlarken, diğer yandan geçmiş ile günümüz vatandaşlık anlayışları arasındaki süreklilik ve değişimi eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirebilmelerine imkân tanıyacaktır (Milli Eğitim Bakanlığı, 2024).

Sonuç olarak araştırmada incelenen aydınların vatandaşlık anlayışları, doğrudan günümüz eğitim uygulamalarına aktarılabilecek hazır modeller sunmamakla birlikte, vatandaşlık eğitiminin tarihsel gelişimini anlamaya ve günümüz vatandaşlık eğitiminin amaçlarını tarihsel bir perspektifle değerlendirmeye katkı sağlayabilecek önemli düşünsel kaynaklar niteliğindedir. Bu isimlerin görüşleri, vatandaşlık eğitiminin yalnız bilgi aktarımıyla sınırlı kalmaması; vatan sevgisi, ahlaki sorumluluk, millî kültür, tarih bilinci, öğretmen rehberliği, topluma hizmet ve eleştirel düşünme gibi boyutlarla birlikte ele alınması gerektiğini göstermektedir. Bu nedenle incelenen aydınların görüşleri hem sosyal bilgiler öğretiminde hem de öğretmen yetiştirme süreçlerinde vatandaşlık eğitiminin tarihsel ve kültürel temellerini güçlendirebilecek niteliktedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1 Sonuç

Bu araştırmada M. Sâtı Bey, Nafi Atuf Kansu, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Emrullah Efendi'nin vatandaşlık anlayışları eserleri üzerinden incelenmiştir. Araştırma sonucunda vatandaşlığın yalnız hukukî veya siyasal bir bağlılık olarak değil; vatan, eğitim, ahlak, millî kültür, vazife, seciye, irade ve toplumsal sorumluluk gibi boyutları kapsayan çok yönlü bir anlayış olarak ele alındığı belirlenmiştir.

Araştırmanın ilk sonucu, dört aydının da vatandaşlığı vatan fikriyle ilişkilendirmesidir. Ancak ortak kavram olan vatan, her yazarda farklı anlam katmanlarıyla ele alınmıştır. Bu farklılık, yazarların eğitim anlayışları, görevleri ve yaşadıkları dönemin ihtiyaçlarıyla yakından ilişkilidir.

Bu durum, vatandaşlık anlayışının tarihsel bağlamdan bağımsız değerlendirilemeyeceğini göstermektedir. Aynı kavram ortak olarak benimsenmiş olsa da, dönemin toplumsal ihtiyaçları ve yazarların görev alanları vatan kavramına yüklenen anlamı farklılaştırmıştır.

Araştırmada ulaşılan ikinci sonuç, dört aydının da vatandaşlığı eğitim yoluyla geliştirilen bir bilinç olarak değerlendirmesidir. M. Sâtı Bey'de eğitim, vatan sevgisini kazandıran ve vatandaşlık terbiyesini oluşturan temel araçtır. Nafi Atuf Kansu'da eğitimin amacı, çocuğu cemiyet için yetiştirmek ve vatandaş hâline getirmektir. Hamdullah Suphi Tanrıöver'de eğitim, millî kültürü ve ortak ruhu yeni nesillere aktaran geniş bir toplumsal terbiye alanı olarak görülmektedir. Emrullah Efendi'de ise eğitim, ilim, Darülfünun ve öğretmen yetiştirme üzerinden memlekete hizmet edecek nitelikli insan yetiştirme süreci olarak ele alınmaktadır. Bu sonuç, vatandaşlığın incelenen yazarlarda doğuştan gelen veya kendiliğinden oluşan bir nitelik değil, eğitim ve terbiye yoluyla inşa edilen bir yapı olarak düşünüldüğünü göstermektedir. Dört aydının da eğitim alanında görev yapmış olmaları, vatandaşlığı eğitim merkezli yorumlamalarında etkili görünmektedir. Bu durum, vatandaşlık anlayışlarının yalnız kuramsal değil, mesleki deneyimleriyle de şekillendiğini göstermektedir. Bu bulgu,

vatandaşlığın eğitim yoluyla kazandırılabilecek bir bilinç olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Ayrıca dört yazarın eğitim alanında görev yapmış olmaları, vatandaşlık anlayışlarını mesleki deneyimleri doğrultusunda şekillendirdiklerini göstermektedir.

Bu sonuç, Özmen (2015) ile Başaran ve Çelik'in (2017) çalışmalarında Nafi Atuf Kansu'nun vatandaş yetiştirmede eğitimi temel araç olarak gördüğüne ilişkin bulgularla paralellik göstermektedir.

Araştırmanın üçüncü sonucu, vatandaşlık anlayışında ahlaki ve manevi boyutun belirleyici bir yer tutmasıdır. Bu bulgu, incelenen yazarlarda vatandaşlığın yalnız hak ve yükümlülük ilişkisiyle değil, karakter eğitimi ve toplumsal sorumluluk anlayışıyla birlikte değerlendirildiğini göstermektedir. Bununla birlikte ahlaki vatandaşlık anlayışının her yazarda aynı kavramlarla açıklanmadığı görülmektedir. Bazı yazarlar vatan sevgisini ve fedakârlığı öne çıkarırken, bazıları karakter eğitimi, irade ve vazife bilincini ön plana çıkarmıştır. Bu farklılık, vatandaşlığın ahlaki boyutunun tek yönlü bir anlayışa indirgenemeyeceğini göstermektedir.

Araştırmada ulaşılan bir diğer sonuç, aydınların vatandaşlık anlayışlarının görev alanları ve içinde bulundukları tarihsel süreçlerle yakından ilişkili olduğudur. M. Sâtı Bey'in pedagog ve eğitimci kimliği, vatandaşlığı vatan terbiyesi ve seciye üzerinden açıklamasında etkili olmuştur. Emrullah Efendi'nin Maarif Nazırlığı, Darülfünun ve öğretmen yetiştirme konularındaki ilgisi, vatandaşlık anlayışının ilim, ahlak ve maarif merkezli şekillenmesine yol açmıştır. Nafi Atuf Kansu'da erken Cumhuriyet'in millî kültür ve cemiyet için insan yetiştirme hedefleri belirginleşirken; Hamdullah Suphi Tanrıöver'de Türk Ocakları, Maarif Vekilliği, İstiklâl Marşı süreci ve hitabet faaliyetleri vatandaşlık anlayışının millî kültür ve ortak ruh etrafında kurulmasını sağlamıştır.

Bu sonuç, vatandaşlık anlayışının yalnız bireysel düşüncelerin ürünü olmadığını, aynı zamanda dönemin siyasal, toplumsal ve eğitimsel şartlarından etkilendiğini göstermektedir. Bu nedenle yazarların vatandaşlık anlayışları kendi tarihsel bağlamı içinde değerlendirilmelidir.

Araştırmanın ulaştığı diğer önemli sonuçlardan biri, geç Osmanlı'dan erken Cumhuriyet'e uzanan süreçte vatandaşlık düşüncesinin tek tip bir anlayışa dayanmadığıdır. Ortak amaç güçlü bir toplum ve devlet oluşturmak olmakla birlikte, bu amaca ulaşmada kullanılan kavramsal çerçeveler yazarlara göre farklılaşmaktadır. Dört aydın da vatandaşlığı vatan, eğitim ve ahlakla ilişkilendirmiştir; ancak her biri bu ilişkiyi farklı kavramsal merkezlerden kurmuştur.

Araştırma bulguları genel olarak değerlendirildiğinde, incelenen dört aydının vatandaşlık anlayışlarının farklı kavramsal çerçeveler üzerinden şekillenmesine rağmen ortak bir ideal etrafında birleştiği görülmektedir. Bu ortak ideal vatanına bağlı, eğitim yoluyla gelişen, ahlaki değerlere sahip, toplumsal sorumluluk bilinci taşıyan ve milletin geleceğine katkı sunabilecek bireyin yetiştirilmesidir. Aynı zamanda her aydın, bu ideale ulaşmayı kendi eğitim anlayışı, görev alanı ve yaşadığı dönemin toplumsal ihtiyaçları doğrultusunda farklı kavramlar üzerinden açıklamıştır. Bu durum, vatandaşlık anlayışının tek tip bir yaklaşımla açıklanamayacağını, tarihsel ve düşünsel bağlam içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Araştırmada ulaşılan bulgular, literatürde yer alan çalışmalarla genel olarak benzerlik göstermektedir. Keskin'in (2020) Cumhuriyet dönemi eğitim düşünürlerinin vatandaşlığı millî aidiyet, eğitim ve ahlaki değerler temelinde ele aldığını ortaya koyan çalışması, bu araştırmanın ulaştığı bulgularla örtüşmektedir. Benzer şekilde Özmen (2015), Nafi Atuf Kansu'nun eğitim anlayışını toplum için vatandaş yetiştirme amacıyla ilişkilendirirken; Başaran ve Çelik (2017) de Kansu'nun çocuk eğitimi ve toplumsal gelişim anlayışını vatandaşlık düşüncesiyle birlikte değerlendirmiştir. Şimşek ve Karaduman (2023) ise Türkiye'de vatandaşlık eğitiminin siyasal ve toplumsal değişimlere bağlı olarak dönüşüm gösterdiğini ortaya koymuş, bu araştırmada incelenen aydınların vatandaşlık anlayışlarının içinde bulundukları tarihsel şartlardan etkilendiği yönündeki bulguyu desteklemiştir. Bunun yanında Gülhan'ın (2025) vatandaşlık kavramının Erken Cumhuriyet Dönemi eğitim düşüncesinde millî kimlik, eğitim ve ortak değerler ekseninde şekillendiğine ilişkin değerlendirmeleri de araştırma sonuçlarıyla paralellik göstermektedir.

Sonuç olarak bu araştırma, geç Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e uzanan süreçte vatandaşlık anlayışının yalnızca hukuki bir statü veya devlet-birey ilişkisi olarak ele alınmadığını, vatan sevgisi, eğitim, ahlaki gelişim, millî kültür ve toplumsal sorumluluk gibi birbirini tamamlayan unsurlar çerçevesinde çok boyutlu bir anlayış olarak şekillendiğini ortaya koymuştur. Ayrıca aynı dönemde yaşamış olmalarına rağmen M. Sâtı Bey, Nafi Atuf Kansu, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Emrullah Efendi'nin vatandaşlık anlayışlarının, üstlendikleri görevler ve benimsedikleri eğitim anlayışları doğrultusunda farklı yönler kazandığı belirlenmiştir. Bu yönüyle çalışma, erken Cumhuriyet dönemi vatandaşlık düşüncesinin ortak ve farklı yönlerini karşılaştırmalı biçimde ortaya koyarak alandaki literatüre katkı sağlamaktadır**.**

5.2 Öneriler

Bu araştırmada M. Sâtı Bey, Nafi Atuf Kansu, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Emrullah Efendi'nin vatandaşlık anlayışları; vatan, eğitim, ahlak, millî kültür, vazife ve toplumsal sorumluluk kavramları çerçevesinde incelenmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular doğrultusunda öğretmen yetiştirme, vatandaşlık eğitimi uygulamaları ve gelecekte yapılacak araştırmalara yönelik aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir.

5.2.1 Öğretmen Yetiştiren Kurumlara Yönelik Öneriler

Araştırmada incelenen dört aydının vatandaşlığı eğitim yoluyla geliştirilen bir bilinç olarak değerlendirdiği belirlenmiştir. Bu bulgudan hareketle;

1. Eğitim fakültelerinde vatandaşlık eğitimi derslerinde vatandaşlığın yalnızca hak ve sorumluluklar çerçevesinde değil; değer, ahlak, toplumsal sorumluluk ve millî kültür boyutlarıyla birlikte ele alınması önerilmektedir.

2. Öğretmen yetiştirme programlarında, M. Sâtı Bey, Nafi Atuf Kansu, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Emrullah Efendi'nin vatandaşlık anlayışlarına daha fazla yer verilmesi önerilmektedir.

3. Öğretmen adaylarının vatandaşlık eğitiminin tarihsel gelişimini kavrayabilmeleri amacıyla bu aydınların eserlerinden seçilmiş metinlerden yararlanılması önerilmektedir.

4. Vatandaşlık eğitimi ile değerler eğitimi ve karakter eğitimi arasındaki ilişkinin öğretmen yetiştirme programlarında daha güçlü biçimde ele alınması önerilmektedir.

5.2.2 Milli Eğitim Bakanlığı ve Okullara Yönelik Öneriler

Araştırmada vatandaşlığın bilgi aktarımının ötesinde değer, davranış ve sorumluluk boyutlarını da kapsadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda;

1. Sosyal Bilgiler öğretim programlarında vatandaşlık eğitiminin değerler eğitimiyle daha güçlü biçimde ilişkilendirilmesi önerilmektedir.

2. Ders kitaplarında erken Cumhuriyet dönemi eğitimcilerinin vatandaşlık anlayışlarını yansıtan özgün metinlere ve örneklere daha fazla yer verilmesi önerilmektedir.

3. Öğrencilerin vatandaşlık bilincini uygulamaya dönüştürebilecek sosyal sorumluluk projeleri ve okul temelli etkinliklerin artırılması önerilmektedir.

4. Vatandaşlık eğitiminde millî kültür, toplumsal sorumluluk, ahlaki gelişim ve aktif katılım boyutlarını destekleyen uygulamalara daha fazla yer verilmesi önerilmektedir.

5.2.3 Gelecekte Yapılacak Araştırmalara Yönelik Öneriler

Bu araştırmanın bulgularından hareketle;

1. Aynı dönemde vatandaşlık, eğitim ve millî kültür üzerine görüş ortaya koyan farklı eğitimci ve düşünürlerin vatandaşlık anlayışlarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi önerilmektedir.

2. İncelenen dört aydının vatandaşlık anlayışlarının dönemin öğretim programları, ders kitapları ve maarif politikalarıyla birlikte değerlendirilmesi önerilmektedir

3. Erken Cumhuriyet dönemi vatandaşlık anlayışı ile günümüz demokratik vatandaşlık eğitimi yaklaşımını karşılaştıran araştırmalar yapılması önerilmektedir.

4. Bu araştırmada ele alınan eserlerin ortaokul ve lise öğrencilerine yönelik sadeleştirilmiş eğitim materyallerine dönüştürülmesine ilişkin uygulamalı çalışmalar yapılması önerilmektedir.

5. Vatandaşlık eğitimi ile değerler eğitimi, karakter eğitimi ve demokratik vatandaşlık arasındaki ilişkinin farklı eğitim kademelerinde incelenmesi önerilmektedir.

KAYNAKLAR

Akyüz, Y. (2018). *Türk eğitim tarihi*. Ankara: Pegem Akademi.

Altın, H. (2010). II. Meşrutiyet dönemi maarif nazırlarından Emrullah Efendi ve öğretmen yetiştirme tarihimize katkıları. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15*(2), 151-165.

Altındağ, A. (2013). *Tek parti döneminde (1924-1946) ilkokullarda vatandaşlık eğitimi* [Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Arslan, M. (1999). Cumhuriyet dönemi ilköğretim programları ve belli başlı özellikleri. *Millî Eğitim Dergisi*, 144.

Atatürk, M. K. (2001). *Nutuk*. İstanbul: Kum Saati Yayınları.

Başar, H. (2003). Sâtı Bey ve eğitimle ilgili görüşleri. *Değerler Eğitimi Dergisi, 1*(2), 47-67.

Başaran, M. ve Çelik, İ. (2017). Nafi Atuf Kansu'nun çocuk eğitimi hakkındaki görüşleri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 4*(8), 31-41.

Berkes, N. (1978). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları.

Buzpınar, Ş. T. (2009). Sâtı' el-Husrî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 36, ss. 176-178). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Cleveland, W. L. (1971). *The making of an Arab nationalist: Ottomanism and Arabism in the life and thought of Sati' al-Husri*. Princeton: Princeton University Press.

Coşğun Kandal, S. (2019). Atatürk döneminde yurttaşlık dersleri: Tarihsel süreç, ders kitapları ve programlar. *Tarih İncelemeleri Dergisi, 34*(2), 387-412.

Demircioğlu, İ. H., Kaymakcı, S. ve Demircioğlu, E. (Ed.). (2019). *Türkiye'de sosyal bilgiler eğitimi araştırmaları el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.

Demirel, F. (2022). Nafi Atuf Kansu. *Türk Maarif Ansiklopedisi*. [Çevrim- içi: https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/kansu-nafi-atuf], Erişim tarihi: 04.02.2026.

Doğanay, A. (2015). Sosyal bilgiler öğretimi. C. Öztürk (Ed.), *Sosyal bilgiler öğretimi: Demokratik vatandaşlık eğitimi* (ss. 145-185). Ankara: Pegem Akademi.

Duman, M. (2021). Hamdullah Suphi Tanrıöver'in raporları doğrultusunda Romanya'daki siyasîgelişmeler ve Türkiye-Romanya ilişkileri (1931-1944). *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi, 10*(2), 425-462.

Emrullah Efendi. (2022a). *İlm-i ahlâk* (R. Alpyağıl ve Z. Özçelik, Haz.). İstanbul: İz Yayıncılık.

Emrullah Efendi. (2022b). *İlm-i hikmet/felsefe* (R. Alpyağıl, Haz.). İstanbul: İz Yayıncılık.

Ergin, O. N. (1977). *Türk maarif tarihi* (C. 1-5). İstanbul: Eser Matbaası.

Ergün, M. (1982). Emrullah Efendi: Hayatı, görüşleri, çalışmaları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 30*(1-2), 7-35.

Ergün, M. (2021). *İkinci Meşrutiyet döneminde eğitim hareketleri (1908-1914)*. Ankara: Pegem Akademi.

Gözler, H. F. (1988). Hamdullah Suphi Tanrıöver'in edebiyatımızdaki yeri ve hitabetindeki hususiyetleri. *Türk Yurdu*, 9(18), 39-46.

Gülhan, Z. C. (2025). *Vatandaşlık kavramının felsefi kökleri ve Erken Cumhuriyet Dönemi Türk eğitim düşüncesindeki yansımaları* [Yüksek Lisans Tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi.

Güven, C. ve Boyraz, E. Z. (2016). Hamdullah Suphi Tanrıöver'in ilk Maârif Vekilliği dönemi faaliyetleri. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 6*(10), 288-316.

Heater, D. (2004). *A brief history of citizenship*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Hesapçıoğlu, M. (2009). Türkiye'de Cumhuriyet döneminde eğitim politikası ve felsefesi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 29*, 121-138.

Hourani, A. (1983). *Arabic thought in the liberal age, 1798-1939*. Cambridge: Cambridge University Press.

İnsel, A. (1990). *Türkiye toplumunun bunalımı*. İstanbul: Birikim Yayınları.

Kabapınar, Y. (2021). *Kuramdan uygulamaya hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi.

Kadıoğlu, A. (1999). *Cumhuriyet iradesi demokrasi muhakemesi: Türkiye'de demokratik açılım arayışları*. İstanbul: Metis Yayınları.

Kahne, J. ve Westheimer, J. (2004). What kind of citizen? The politics of educating for democracy. *American Educational Research Journal, 41*(2), 237-269.

Kansu, N. A. (1932). *Türkiye maarif tarihi hakkında bir deneme* (İkinci kitap). İstanbul: Millîyet Matbaası.

Kansu, N. A. (1934). Lozan ve millî kültür. *Ülkü: Halkevleri Mecmuası, 3*(18), 405-409.

Kansu, N. A. (2015). *Bir eğitimcinin kaleminden Öğretmen Tolstoy*. Ankara: Telgrafhane Yayınları.

Kansu, N. A. (2011). *Cumhuriyet eğitim devriminin Mülkiyeli mimarı Nafi Atuf Kansu 1890-1949*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları.

Kansu, N. A. (2016). *Türkiye eğitim tarihi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Kansu, N. A. (2023). *Pedagoji tarihi*. Eskişehir: Dorlion Yayınları.

Keskin, B. (2020). *Atatürk dönemi eğitim düşünürlerinin vatandaşlık anlayışları* [Yüksek Lisans Tezi]. Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Keskin, Y. (2009). Türkiye'de ilkokul programlarında yer alan sosyal bilgiler içerikli derslere ait öğretim programlarının gelişimine tarihsel bir bakış. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 13*(2), 107-130.

Keyman, E. F. (2007). Modernity, secularism and Islam: The case of Turkey. *Theory, Culture & Society, 24*(2), 215-234.

Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid devri eğitim sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Korkmaz, Ş. (2007). Mustafa Satı Bey ve tarih öğretimi üzerine görüşleri. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi, 2*(1), 152-163.

Marshall, T. H. (1950). *Citizenship and social class and other essays*. Cambridge: Cambridge University Press.

Millî Eğitim Bakanlığı. (2005). *İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (6-7. sınıflar) Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.* Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü Basım Evi

Millî Eğitim Bakanlığı. (2018). *İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (ilkokul ve ortaokul 4, 5, 6 ve 7.sınıflar)*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.

Millî Eğitim Bakanlığı. (2023). *Sosyal bilgiler dersi öğretim programı (İlkokul ve ortaokul 4, 5, 6 ve 7. sınıflar)*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.

Millî Eğitim Bakanlığı. (2024). *Sosyal bilgiler dersi öğretim programı (4, 5, 6 ve 7. sınıflar) Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli.* Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.

Ortaylı, İ. (2005). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Özmen, H. (2015). *Nafi Atuf Kansu ve Türk eğitimine katkıları*. [Yüksek lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Polat, M. ve Arabacı, İ. B. (2015). Emrullah Efendi ve Satı Bey'den günümüze: Eğitimde yenileşme sorunsalı. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 35-43.

Patton, M.Q. (2015). Qualitative research and evaluation methods (4. bs.). Sage Publications.

Sâtı Bey. (2010). *Mustafa Satı Bey ve eğitim bilimi: Fenn-i terbiye C. 1-2* (M. Gündüz, Haz.). Ankara: Otorite Yayınları.

Sâtı Bey. (2018). *Vatan fikri ve terbiyesi* (A. Akgül, Haz.). İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

Şana, T. (2024). Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Türk toplumunun modernleşme (Batılılaşma) sürecine dair fikirleri (1908-1923). *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, *7*(11), 109-141.

Şanal, M. ve Çelikten, M. (2006). Mustafa Satı Bey'e göre öğretmenlik mesleği. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1*(21), 339-348.

Şimşek, A. ve Karaduman, E. (2023). Türkiye'de vatandaşlık eğitiminin yönü: II. Meşrutiyet döneminden günümüze. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 59 Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı*, 75-108.

Tanrıöver, H. S. (1971). *Dağ yolu ve Günebakan'dan seçmeler* (N. Sepetçioğlu, Haz.). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Tanrıöver, H. S. (1987). *Günebakan* (F. Tevetoğlu, Haz.). İzmir: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

TBMM. (1924). *1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.

Toprak, Z. (2017). *Türkiye'de yeni hayat: İnkılap ve travma 1908-1928*. İstanbul: Doğan Kitap.

Tunaya, T. Z. (2016). *Türkiye'de siyasal gelişmeler: 1876-1938 Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet dönemi* (C. 1). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Türkan, E. V. (2022). Emrullah Efendi. *Türk Maarif Ansiklopedisi*. [Çevrim- içi: https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/emrullah-efendi], Erişim tarihi: 05.03.2026

Ünal, U. ve Birbudak, T. S. (2010). *Mustafa Sâtı Bey ve eğitime dair lâyihaları*. Ankara: Murat Kitabevi.

Üstel, F. (2004). *Makbul vatandaşın peşinde: II. Meşrutiyet'ten bugüne vatandaşlık eğitimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (12.baskı)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

EKLER

EK A Araştırmada Kullanılan Veri Kayıt Formuna İlişkin Örnek Tablo

İncelenen Aydın	Eser Adı	Sayfa No	Belirlenen Tema	Doğrudan Alıntı	Araştırmacı Notu
M. Sâtı Bey	Vatan Fikri ve Terbiyesi	13	Vatan sevgisi ve fedakârlık	Vatanının maddeten ve manen ilerleme ve yükselmesini arzu etmesi… vatanının toprağını, şerefini, haysiyetini müdafaa etmek ve artırmak için fiilen çalışması, fedakârlık yapmasıdır."	Bu ifadede Sâtı Bey, vatandaşlığı yalnızca hukuki bir aidiyet olarak değil, vatanın gelişmesi ve korunması için sorumluluk üstlenmeyi gerektiren ahlaki bir görev olarak tanımlamaktadır. Vatandaşlık anlayışında vatan sevgisi, fedakârlık ve aktif sorumluluk ön plana çıkmaktadır.